

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Закарпатський державний університет

Навчально-науковий Інститут філософії та
євроінтеграційних досліджень

ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Збірник наукових праць

Випуск 2

Ужгород – 2010

Редакційна рада збірника:

Ващук Ф.Г.	— доктор технічних наук, професор (голова ради)
Будкін В.С.	— доктор економічних наук, професор
Луговий В.І.	— доктор педагогічних наук, професор, віце-президент АПН України
Полюжин М.М.	— доктор філологічних наук, професор
Попович В.М.	— доктор юридичних наук, професор

Редакційна колегія:

Артьомов І.В.	— кандидат історичних наук, доцент (відповідальний редактор)
Ващук О.М.	— кандидат юридичних наук, доцент
Віднянський С.В.	— доктор історичних наук, професор
Вовканич І.І.	— доктор історичних наук, професор
Гоблик В.В.	— кандидат філософських наук
Король І.Ф.	— доктор історичних наук, професор
Майборода О.М.	— доктор історичних наук, професор
Пахомов Ю.М.	— доктор економічних наук, професор, академік НАН України
Перепелиця Г.М.	— доктор історичних наук, професор
Руденко О.М.	— кандидат наук державного управління, доцент

*Рекомендовано до друку вченою радою
Закарпатського державного університету
(протокол № 6 від 09.03.2010 р.)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 15062-3634Р, видане Міністерством юстиції України 07.04.2009 р.*

ЗМІСТ

ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ

В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

І.Артёмов, О.Руденко. Регіональні аспекти перспектив вступу України в ЄС і НАТО (на матеріалах Закарпатської області).....

Є.Бевзюк. Проблема слов'янської єдності в контексті європейської геополітики.....

С.Федака. Історико-етнографічний фактор у сучасній геостратегії України.....

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ АСПЕКТИ ГЕОПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Т.Безега. Євроінтеграція як геополітична складова у процесах впливу на економічний розвиток незалежної України.....

А.Гупало. Інноваційні підходи до розвитку зовнішньоекономічних зв'язків Угорщини з партнерами по ЄС та Україною.....

ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ.....

Ф.Барановський. Вплив критеріїв вступу в Євросоюз на побудову демократичної, соціальної, правової держави в Україні.....

В.Попович. Примат норм міжнародного кримінального права над законодавством України: проблеми, глибина та межі імплементації.....

В.Навроцький. Кримінальне право України в епоху глобалізації.....

ІНТЕГРАЦІЯ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ГЕОСТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ

М.Полюжин. Мова й комунікація в контексті глобалізації культур.....

Ф.Ващук, О.Ващук. Інформатизація вищої освіти України в контексті європейського вибору (з досвіду Закарпатського державного університету).....

Х.Олексик. Формування єдиного освітнього і наукового простору: природа та проблеми його суперечностей.....

Т.Кушнір. Інноваційні підходи до розвитку вищих навчальних закладів України в умовах формування єдиного європейського освітнього

простору.....

О.Руденко. Інноватика в системі вищої освіти: методологія інноваційних фільтрів.....

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО-ЯК ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ ГЕОПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....

Н.Мікула. Стан та перспективи розвитку транскордонних кластерів в Україні.....

Т.Виціан. Угорсько-українське співробітництво та його місце в сучасному геополітичному просторі.....

В. Гоблик _____

**ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСІВ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

УДК 327(477) (477.87):327.3

I. АРТЬОМОВ, О. РУДЕНКО

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ПЕРСПЕКТИВ ВСТУПУ УКРАЇНИ В ЄС І НАТО (НА МАТЕРІАЛАХ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Проаналізовано результати соціологічних досліджень з проблематики ставлення населення Закарпатського регіону до перспектив європейської та євроатлантичної інтеграції України, які дозволяють конкретизувати об'єктивну ситуацію з цих питань і прогнозувати наслідки роботи щодо практичного виконання Плану дій «Україна – ЄС» та Цільових планів «Україна – НАТО».

Ключові слова: *соціально-демографічна характеристика, ставлення населення, ЄС, НАТО, позаблоковий статус, євроінтеграція.*

«Велике розширення» ЄС у 2004-2007 рр., утворення українсько-євросоюзівського кордону, запровадження візового режиму з Україною та неоднозначне ставлення населення країни до перспектив європейської та євроатлантичної інтеграції зумовляють **надзвичайну актуальність** проведених соціологічних досліджень з питань ставлення жителів Закарпаття до перспектив вступу України в ЄС і НАТО.

Саме тому *мета дослідження* – об'єктивний аналіз стану справ з визначеної проблематики на підставі результату опитування широкого кола респондентів Закарпатського регіону, який, межуючи з Польщею, Румунією, Словаччиною та Угорщиною, з'єднує Україну з Європейським Союзом. Залучення до соціологічних досліджень жителів прикордонних Ужгородського, Берегівського, Виноградівського, Хустського та Рахівського районів, де проживає основна частина українських угорців та румун, дає підстави для твердження щодо об'єктивності отриманих даних.

Аналіз наукових доробків. Дослідження базується на напрацюваннях сучасних вітчизняних і зарубіжних вчених. Зокрема, науковців Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України [1], авторів публікацій наукового журналу «Україна – НАТО» [2] та розробках, виконаних Закарпатським державним університетом у 2007-2009 роках [3].

Виклад основного матеріалу. Проведене Закарпатським державним університетом дослідження “Визначення ставлення населення Закарпатського регіону до перспектив вступу України в ЄС і НАТО” у 2007-2009 роках мало на меті визначити:

- ставлення громадян, різних верств населення до європейської та євроатлантичної інтеграції України;
- ставлення громадян України до референдуму з питань вступу України в НАТО та ЄС;
- бачення подальшого розвитку України за умови вступу в ЄС і НАТО, а також сприйняття таких союзів;
- рівень інформованості громадян України про діяльність ЄС та НАТО, їх роль та місце в геополітичному просторі.

Важливість проведення такого дослідження саме в Закарпатському регіоні пояснюється перш за все географічним розташуванням Закарпаття, яке межує з країнами-членами ЄС: Польщею, Румунією, Словаччиною, Угорщиною, а також етнонаціональною специфікою області, де компактно проживають значна частина угорського, словацького, румунського населення.

Соціально-демографічна характеристика респондентів

У репрезентативній вибірці представлені різні соціальні спільноти західного регіону України, при цьому важливою особливістю виявляється належність респондентів до прикордонних областей. Особливу увагу приділено респондентам, що представляють вищі навчальні заклади. В цілому в опитуванні взяло участь загалом 1500 осіб, з них:

- 30% респондентів – студенти та викладачі Закарпатського державного університету (далі – ЗакДУ) та Ужгородського національного університету (далі УжНУ);

- 30% – жителі районів з компактним проживанням національних меншин, а саме Ужгородського, Берегівського, Виноградівського і Тячівського (думка цієї категорії опитаних надзвичайно важлива, виходячи з того, що більшість жителів названих районів – угорці і румуни – мають можливість, буваючи на батьківщині предків, більш адекватно реагувати на стан справ у теперішніх країнах Євросоюзу – Угорщині і Румунії), та гірських районів – Воловецького і Свалявського, де основна частина населення – українці;

- 40% респондентів становлять працівники потужних інвестиційних підприємств області – «Джейбіл», «Ядзакі», «Гроклін-Карпати», «Єврокар», де в основному працює молодь.

За професійним складом респонденти представлені у вибірці в такому співвідношенні: державних службовців – 317 осіб, службовців органів місцевого самоврядування – 111 осіб, військовослужбовців – 6 осіб, викладачів – 37 осіб, медичних працівників – 132 особи, працівників аграрного сектору – 186 осіб, працівників приватного сектору – 260 осіб, пенсіонерів – 16 осіб, студентів – 409 осіб та інших – 26 осіб. Таким чином, найбільшу групу опитуваних у вибірці представляють студенти (27,3%) і державні службовці (21,1% від загальної кількості опитуваних). Працівники приватного та аграрного сектору становлять дещо менший відсоток опитуваних (17,3% та 12,4% опитуваних відповідно). Незначною мірою представлені службовці місцевого самоврядування та медичні працівники (7,4% і 8,8% відповідно).

За статтю: чоловіків – 706 осіб, жінок – 794 особи (під час опитування дотримання гендерної пропорції не ставилося за мету).

Освітні пропорції розподілилися наступним чином: з вищою освітою – 608 осіб, що становить 40,5% від загальної кількості опитуваних; з незакінченою вищою освітою – 353 особи (23,5% від загальної кількості); з середньою спеціальною освітою – 280 осіб (18,7%); з середньою освітою – 257 осіб (17,1%) та початковою освітою – 2 особи (0,1%). Отже, переважна більшість опитуваних є особами з вищою або ж з незакінченою вищою освітою (сумарний відсоток – 64% від загальної кількості опитуваних).

За віком вибірка розподілена у такий спосіб: до 30 років – 670 осіб; 31-40 років – 575 осіб; 41-50 – 155 осіб, 51-60 – 77 осіб і більше 60 років – 23

особи. Відповідно переважна більшість опитуваних є людьми у віці до 40 років (сумарний відсоток від загальної кількості опитуваних складає 83%, – 44,7 та 38,3% відповідно). 10,3% респондентів є людьми у віці від 41 до 50 років, і лише 6,6% (сумарний відсоток – 5,1 та 1,5%) респондентів є особами передпенсійного або пенсійного віку. Фактично в дослідженні брала участь здебільшого працездатна частина населення.

Половина опитуваних (761 респондент, що становить 50,7%) мешкає в містах, 38,2% опитуваних (573 особи) мешкає у селах та 11,1% (166 опитуваних) – у селищах міського типу.

За районними показниками: Ужгородський район та місто Ужгород репрезентують 1004 особи, що становить більше половини всіх респондентів. Найменше опитаних у Воловецькому районі – 56 осіб, де також переважно мешкають українці. По Свалявському району 171 особа взяла участь в опитуванні, Тячівському – 136 осіб, Берегівському – 133 особи.

За національним складом вибірка представлена наступним чином: українці – 1274, росіяни – 103, угорці – 99, словаки – 14, румуни – 7, німці – 2, вірмени – 1 особи. Таким чином, переважна більшість опитуваних (84,9%) є українцями, і досить незначним є відсоток інших національностей, що увійшли до вибірки. При цьому переважна більшість представлених у вибірці національностей мешкає в Ужгороді та Ужгородському районі і представлена молоддю.

Аналіз результатів дослідження

Респондентам було запропоновано низку питань. Основними питаннями щодо євроатлантичної інтеграції України були такі:

- яке ваше ставлення до вступу України в НАТО;
 - коли, на вашу думку, Україна вступить в НАТО;
 - чим, на вашу думку, є НАТО;
 - до чого, на вашу думку, призведе вступ України в НАТО;
 - хто, на вашу думку, повинен приймати рішення стосовно вступу країни в НАТО;
- як ви можете оцінити власний рівень інформованості щодо питань євроатлантичної інтеграції України.

Аналогічні питання стосувалися перспективи входження України до Європейського Союзу:

- яке ваше ставлення до можливого вступу України в ЄС;
 - коли, на вашу думку, Україна вступить до ЄС;
 - до чого, на вашу думку, призведе вступ України до ЄС;
 - хто, на вашу думку, повинен приймати рішення стосовно вступу країни до ЄС;
- як ви можете оцінити власний рівень інформованості щодо питань європейської інтеграції України.

Якому союзу Ви віддаєте перевагу?

З метою виявлення суспільних пріоритетів у питаннях європейської та євроатлантичної інтеграції України респондентам було поставлено загальне питання: якому союзу ви віддаєте перевагу.

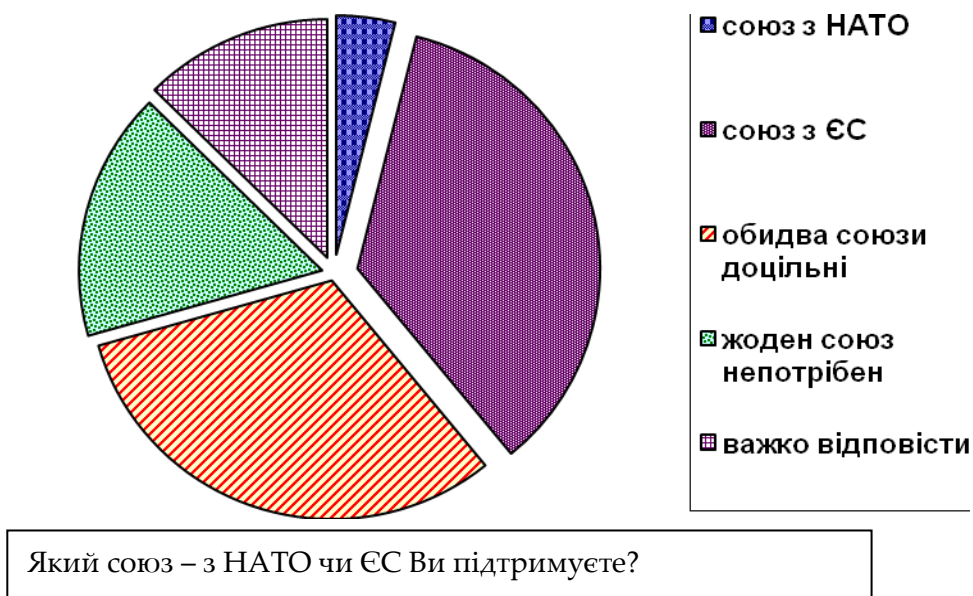
Відповідаючи на це питання, досить незначний відсоток опитуваних висловив підтримку союзу України з НАТО – 3,9%. При цьому в Тячівському районі та Ужгороді відсоток підтримки дорівнює нулю від

загального відсотка, у навчальних закладах Ужгорода – 0,7%. Найвищим є відсоток в Ужгородському районі – 2,9%.

На противагу союз України з ЄС підтримують 35,2% респондентів. Найвищий показник спостерігається в Ужгородському районі – 8,5% та Ужгороді – 6,7% (у навчальних закладах – 10,5%). Найнижчі показники спостерігаються у Воловецькому районі – 1,8%, Тячівському та Берегівському – по 2,3%. Також достатньо високим є відсоток опитаних (31,5%), що підтримують доцільність обох союзів для України. Найбільший відсоток знову ж таки спостерігається в Ужгородському – 10,5% та Свлявському – 4,2% районах, а також Ужгороді – 5,3% (сумарний показник результату по навчальних закладах становить 4,3%).

Не підтримують жоден з цих союзів 16,8% респондентів. Відповіді розподілилися наступним чином від найвищої: Ужгород – 4,7%, Берегівський район – 2,5%, навчальні заклади Ужгорода – 2,4% (ЗакДУ – 1,5%, УжНУ – 0,9%), Свлявський район – 2,3%, Тячівський – 2,1%, Воловецький – 0,4%.

Не визначилися у своєму ставленні 12,6% респондентів, причому найвищий показник по цій позиції також спостерігається в Ужгороді – 5,4% (сумарний показник навчальних закладів становить 2,0%).

Ставлення громадян до вступу України в НАТО та ЄС

Відповідаючи на запитання про ставлення до вступу України в НАТО, 14,9% респондентів визначили безумовну підтримку, переважну підтримку вступу України виявили 28,7% опитуваних (загалом позитивний баланс становить 43,6% опитуваних). Найвищий показник підтримки спостерігається в Ужгородському районі – 14,1% та Ужгороді – 8,7% (навчальні заклади – 9,0%), а найнижчий у Воловецькому районі – 1,3%. В інших районах показники коливаються в межах 3,1% - 4,3%.

Загалом негативний баланс підтримки вступу України до НАТО становить 29,2% - 16,5% опитуваних здебільшого не підтримують вступ України в НАТО і 12,7% респондентів категорично не сприймають цей союз. Найвищий показник непідтримки спостерігається в Ужгородському районі – 6,3% та Ужгороді – 6,0% (навчальні заклади – 5,1%), найнижчий – у Воловецькому районі – 1,7%. У Свалявському, Тячівському та Березівському районах, де переважна частина населення угорці і румуни, середній показник непідтримки становить близько 3,0%.

Отже, показники Ужгородського району та Ужгорода, з урахуванням відповідей представників вищих навчальних закладів, є досить непевними – в цих регіонах спостерігається як найбільш високий рівень підтримки, так і навпаки – відторгнення союзу України з НАТО (а особливо враховуючи відповіді на попереднє питання – якому союзу ви віддаєте перевагу) можемо констатувати, що, зважаючи на найбільшу густоту населення зазначених регіонів та проживання в них населення різних національностей, ці регіони потребують якомога більш посиленої інформаційно-пропагандистської роботи, у тому числі у навчальних закладах. Якщо брати середні показники по зазначених регіонах, то вони фактично розподіляються 50/50, а отже найменша похибка у формуванні ставлення населення цих регіонів до процесів інтеграції, і відповідно до формування позитивного іміджу нашої держави в світі та визначення її місця в глобалізаційних та інтеграційних процесах призведе до різкої переорієнтації в той чи інший бік.

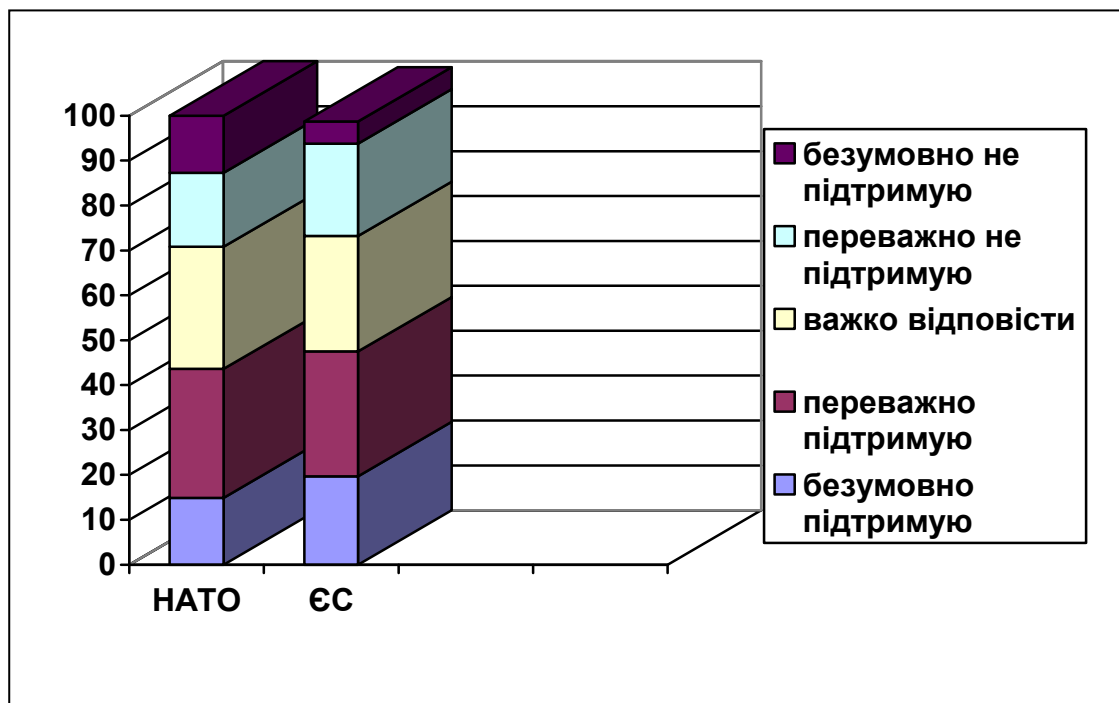
В цілому, більшість опитаних позитивно відноситься до вступу України в НАТО – загальні показники підтримки практично вдвічі перевищують негативне ставлення населення. Але при цьому слід зазначити, що 27,2% респондентів не дали відповіді на це запитання, що свідчить про недостатній рівень інформованості або ж недостатню впевненість респондентів у необхідності євроатлантичної інтеграції України. Значний відсоток респондентів, що не визначилися у своєму ставленні, ще раз підтверджує тезу про те, що нині головне місце повинно бути відведено саме пропагандистсько-інформаційній роботі, але здійснювати її можуть лише спеціально підготовлені фахівці, що допоможе досягти бажаного результату.

Відповідаючи на питання про ставлення до вступу України в Європейський Союз, безумовну підтримку виказали 19,7% респондентів, що разом з відповіддю про переважно підтримку (27,8%) свідчить про достатньо високий рівень підтримки європейської інтеграції України (загалом позитивний баланс становить 47,5%). Серед відповідей найнижчими показниками відзначається Ужгород – 0,1%, Воловецький район – 3,0% та Берегівський – 3,5%. Проте навчальні заклади Ужгорода, навпаки, відзначаються високим ступенем підтримки процесу вступу України в ЄС – представники ЗакДУ – 6,7% і представники УжНУ – 7,8%. Значну підтримку отримує процес європейської інтеграції у мешканців Тячівського (5,1%), Свалявського (7,3%) та Ужгородського (13,9%) районів.

Вдвічі менші показники непідтримки процесу європейської інтеграції, вони становлять 25,5%: 20,6% опитуваних здебільшого не підтримують європейську інтеграцію України, а 4,9% - безумовно не підтримують. Найнижчі показники при цьому спостерігаються у Воловецькому районі – 0,2% та Свалявському – 1,2%, а також серед представників навчальних закладів – по 1,1%. У Тячівському, Берегівському та Ужгородському районах показники дещо вищі – відповідно 1,9%, 2,6% та 5,6%. Найвищими є показники мешканців Ужгорода – 11,7% (при цьому всі відсотки припадають на відповідь «здебільшого не підтримую», позицію «безумовно не підтримую» респонденти взагалі не відзначили).

Поряд з цим слід зазначити, що досить високим є відсоток респондентів, що не дали відповіді на поставлене запитання – загальний баланс становить 27,0% (25,7% - важко відповісти, 1,3% - відповіді немає), що є більшим за негативний баланс і поряд з 47,5% позитивних відповідей

свідчить про неоднозначне ставлення опитуваних до процесів європейської інтеграції України.

Чи підтримуєте Ви вступ України в НАТО та ЄС?

Часові перспективи вступу України в НАТО

Щодо перспектив вступу України в НАТО, то найвищим показником є бачення такої можливості протягом майбутніх 5-10 років – оцінюють як потенційну можливість 22,5% респондентів, причому найбільший позитивний відсоток відповідей спостерігається в Ужгородському районі – 7,7%, Ужгороді – 4,5% (навчальні заклади – 5,5%) та Свалявському районі (2,7%). У Берегівському, Тячівському та Воловецькому районах цей показник становить, 2,1%, 1,7%, 1,3% відповідно.

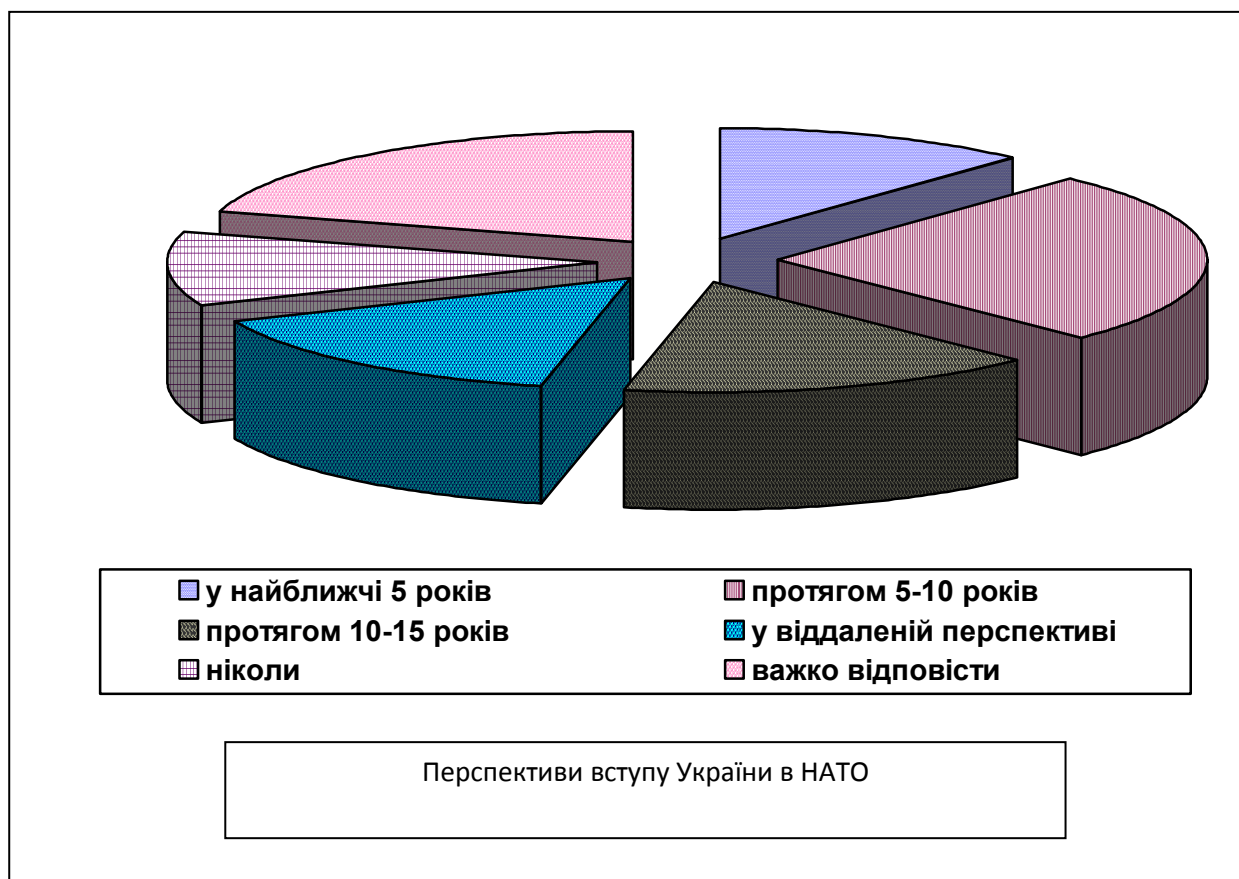
Значно нижчий відсоток респондентів вважають, що Україна вступить в НАТО протягом 10-15 років (15,9%) або у віддаленій перспективі (15,3%).

Мешканці Ужгорода переважно вважають, що це відбудеться протягом найближчих 10-15 років – 6,4%, представники вищих навчальних закладів – 3,0% (ЗакДУ – 1,3%, УжНУ – 1,7%) та мешканці Ужгородського регіону – 3,9%. Аналогічної позиції представники зазначених регіонів притримуються щодо далекої перспективи – відповідно 3,2%, 2,2%, 1,6%, 3,9%. Фактично лише в Ужгороді показники дещо знижуються – від 6,4% до 3,2%, в УжНУ – від 1,7% до 1,6% та незмінними лишаються показники Ужгородського району – 3,9%. Мешканці всіх інших регіонів демонструють рівень підтримки вступу України в НАТО в далекій перспективі: Свалявський район – показники зростають від 0,8% до 0,9%, Воловецький район – 0,3% - 0,5%, Тячівський район – 0,8% - 1,4%, Берегівський район – 0,7% - 1,5%, представники ЗакДУ – 1,3% - 2,2%.

Найнижчий відсоток респондентів вважає, що Україна може вступити в НАТО у найближчі 5 років - 11,9%. Приблизно такий самий відсоток опитаних – 10,7% вважають, що Україна ніколи не вступить в НАТО: це переважно респонденти Ужгорода (4,7%), при цьому представники навчальних закладів становлять 1,7% (ЗакДУ – 0,8%, УжНУ – 0,9%) та Ужгородського району (2,9%). В інших районах показники розташовані в межах 0,6% - 1,4%.

Таким чином, можливим є висновок про те, що переважна більшість опитаних вважає, що Україна обов'язково вступить в НАТО (загалом позитивний баланс становить 68,7%), хоча й не раніше ніж за 10 років.

Досить високим (20,6%) залишається відсоток опитаних, що не дали відповіді, причому найвищий ступінь невизначеності знову таки в Ужгороді – 4,7% (навчальні заклади – 4,5%) та Свалявському районі – 3,9% при середньому показникові – 2,6%.

Очевидно, такі результати можна пояснити ставленням респондентів до НАТО і власне розумінням його ролі на міжнародній арені. Тому опитаним було запропоновано наступне питання.

Чим, на Вашу думку, є НАТО?

Відповідаючи на питання «Чим є НАТО?», респонденти переважно сприймають його в межах конкретного військового блоку або угруповання, що переслідує політичні цілі. При цьому цікавим є те, що поступово відбувається зміна уявлення про НАТО як агресивний військовий блок у бік оборонної ініціативи, яку проводить Організація Північно-Атлантичного договору (сумарний відсоток від загальної кількості опитуваних становить 31,6%). Хоча поки що НАТО й не розглядається як миротворча організація, тобто оборонна ініціатива сприймається в аспекті політико-військових механізмів урегулювання конфліктів, у тому числі й міжнародних, що підтримує погляд на НАТО як агресивний військовий

блок. Так, найбільший відсоток респондентів, визначаючись у своєму ставленні до НАТО, зазначили, що це є військово-політична організація – 31,9%, причому по регіонах відповіді розподілилися практично рівномірно, 18,3% опитуваних вважають, що НАТО є альянсом колективної безпеки, 14,2% уявляють НАТО як агресивний військовий блок, а 13,3% респондентів вважають, що НАТО є оборонним союзом. По регіонах відповіді розподілилися так: мешканці Свалявського району переважно вважають НАТО військово-політичною організацією (3,7%), Воловецького району – військово-політичною організацією (1,7%) та альянсом колективної безпеки (0,9%), Тячівського району – військово-політичною організацією (2,6%), агресивним військовим блоком (1,4%) та альянсом колективної безпеки (1,3%), Берегівського району – військово-політичною організацією (2,1%), альянсом колективної безпеки (1,9%) та агресивним військовим блоком (1,8%), Ужгородського району – військово-політичною організацією (7,0%) та оборонним союзом (96,0%), м. Ужгорода – військово-політичною організацією (5,6%), агресивним військовим блоком (4,6%) та альянсом колективної безпеки (4,3%), представники ЗакДУ та УжНУ – військово-політичною організацією (4,6% і 4,5% відповідно).

Як оборонний союз НАТО розглядають 13,3% респондентів, серед них: Свалявський район – 1,1%, Воловецький – 0,2%, Тячівський – 0,7%, Берегівський – 1,3%, Ужгородський район – 6,0%, м. Ужгород – 2,1%, представники ЗакДУ – 1,1%, представники УжНУ – 0,9%. Як миротворчу організацію НАТО бачать лише 9,8% опитуваних: Свалявський район – 1,8%, Воловецький – 0,1%, Тячівський – 0,9%, Берегівський – 0,6%,

Ужгородський – 2,9%, м. Ужгород – 2,1%, представники ЗакДУ – 0,4%, представники УжНУ – 0,9%.

12,6% респондентів, найбільше з яких мешкають у м. Ужгороді – 3,3% та Свалявському районі – 2,9%, не дали відповіді.

Сприйняття НАТО здебільшого як військово-політичного блоку обґрунтовує бачення респондентами перспектив розвитку держави за умови приєднання до НАТО та їх можливих наслідків.

До чого призведе вступ України в НАТО та ЄС?

У відповідях на це питання респондентам було запропоновано відзначити всі можливі варіанти відповідей, тому відсоток по кожній позиції і загальний відсоток від числа респондентів становить значно більше 100%. Загалом відповіді на це питання розподілилися таким чином:

підвищиться міжнародний авторитет держави – 29,3%;

підвищиться безпека і обороноздатність країни – 28,9%;

значно збільшаться витрати держави на оборону – 24,3%;

посилиться розвиток військово-промислового комплексу – 22,1%;

Україна позбудеться позаблокового статусу – 18,5%;

загостриться напруга всередині країни – 17,3%;

посилиться напруга всередині країни – 16,3%;

підвищиться добробут громадян – 11,8%;

погіршиться безпека і обороноздатність країни – 6,5%.

Найбільша кількість респондентів вважає, що за умови вступу України в НАТО підвищиться міжнародний авторитет держави – 29,3%: найвищі показники спостерігаються в Ужгородському районі (8,3%), а найнижчі – у Воловецькому (1,7%) та м. Ужгороді – 1,9%, причому представники

навчальних закладів, навпаки, показують досить високі результати: ЗакДУ – 3,7% , УжНУ – 5,1%.

Що стосується перспектив розвитку військово-оборонного комплексу та обороноздатності держави, то 28,9% респондентів вважає, що внаслідок вступу України в НАТО безпека і обороноздатність країни підвищаться (найвищі позитивні показники спостерігаємо в Ужгородському районі – 9,3%, в інших районах, враховуючи навчальні заклади, показники розподілилися приблизно рівномірно від 1,1% до 3,1%. Дещо нижчий відсоток опитаних – 22,1% - вважає, що також посилиться розвиток військово-промислового комплексу. Найбільш поширеною такою думкою є серед представників Ужгородського району (8,5%) та м. Ужгорода (2,4%), а також серед представників вищих навчальних закладів: ЗакДУ – 2,5%, УжНУ – 2,9%.

Проте 24,3% опитуваних вважає, що внаслідок євроатлантичної інтеграції значно збільшаться витрати держави на оборону (підтримка такої позиції рівномірна у всіх районах), тобто можна констатувати, що підвищення державної безпеки вимагатиме додаткових затрат, які сприймаються певною мірою негативно.

І лише незначний відсоток громадян (6,5%) вважають навпаки – ситуація з безпекою держави та її обороноздатністю погіршиться. Тут відповіді розподілилися практично рівномірно до кількості респондентів – від 0,1% у Воловецькому районі до 1,7% в Ужгородському.

Ситуація всередині країни, на думку респондентів, також зміниться. Доволі значний відсоток опитаних (17,3%) вважають, що внаслідок вступу України в НАТО загостриться напруга всередині країни, і ще 16,3% вважають, що напруга посилиться, тобто загалом негативний баланс

становить 33,6%, що є найвищим показником щодо змін розвитку держави після вступу в НАТО. Незважаючи на це, 11,8% респондентів вважають, що поряд з цим покращиться добробут громадян. Цей показник є одним з найнижчих, хоча практично ідентичний показникам загострення напруги в країні. Дані по двох останніх позиціях серед мешканців регіонів розподілилися наступним чином: Свалявський район – негативний баланс напруги – 2,4%, покращення добробуту – 1,5%, Воловецький – відповідно 1,5% та 0,3%, Тячівський – 2,6% та 1,1%, Берегівський – 4,4% та 1,0%, Ужгородський – 10,8% та 3,2%, м. Ужгород – 5,1% та 2,9%, представники ЗакДУ – 3,8% та 0,7%, представники УжНУ – 2,9% та 1,3%.

Таким чином, можна вказати, що переважна більшість опитуваних (59,8% – загалом позитивний баланс) очікує більше позитивних змін в результаті євроатлантичної інтеграції України, ніж негативних наслідків, які бачать 40,2% респондентів (загалом негативний баланс), причому ці зміни відбуватимуться у військово-промисловому комплексі та безпеці держави, зокрема міжнародній. Проте значним залишається показник посилення напруги всередині країни. Лише незначний відсоток респондентів не висловили свою позицію з цього приводу, що, очевидно, пов'язано з тим, що громадськість не визначилася у своєму ставленні до НАТО і розуміння його ролі на міжнародній арені.

Відповіді на аналогічне питання стосовно наслідків вступу країни в ЄС розподілилися наступним чином:

підвищиться міжнародний авторитет держави – 34,3%;

підвищаться ціни в усіх сферах життєдіяльності – 34,3%;

підвищиться рівень життя населення – 32,4%;

покращиться рівень забезпечення прав і свобод громадян – 31,7%;

погіршаться відносини з Росією – 28,1%;

Україна позбудеться позаблокового статусу – 19,3%;

відбудеться становлення України як демократичної держави – 17,6%;

відбудеться соціально-економічна стабілізація суспільства – 16,4%;

відбудеться політична стабілізація суспільства - 14,7%.

Найвищий відсоток респондентів вважає, що вступ України в ЄС призведе до підвищення міжнародного іміджу держави (як зазначалося вище, вступ України в НАТО також передусім сприятиме підвищенню її міжнародного авторитету). Досить показовими є результати цієї позиції по регіонах: найвищі показники спостерігаються в Ужгородському районі – 11,1%, Свалявському, Воловецькому, Тячівському та Берегівському районах вони становлять 2,3% - 3,3%. Проте в Ужгороді цей показний дорівнює нулю (за умови вступу країни в НАТО 1,9% мешканців міста вважають можливим підвищення міжнародного іміджу держави). Приблизно на 1,0% зростають показники, отримані у вищих навчальних закладах: ЗакДУ – від 3,7% до 4,9%, УжНУ – від 5,1% до 6,1%. Разом з тим 28,1% респондентів вважає, що вступ України в ЄС погіршить відносини держави з найближчим сусідом та партнером – Росією.

Соціально-економічне становище держави та її внутрішній розвиток, на думку респондентів, також зміниться не на краще. Найвищі показники простежуються в позиції щодо підвищення цін в усіх сферах життєдіяльності – 34,3%: Ужгородський район – 14,8%, Свалявський – 3,8%. Показовим є те, що представники навчальних закладів (здебільшого молодь), також підтримують цю позицію: ЗакДУ – 5,0%, УжНУ – 3,3%. Знову ж таки показовими є результати Ужгорода – 0,0%.

Фактично можна було б говорити про те, що підвищення іміджу держави на міжнародній арені буде здійснюватися шляхом погіршення добробуту населення (доречно пригадати результати відповідей за позиціями загострення та посилення напруги всередині країни за умови вступу в НАТО – 33,6%), проте 32,4% опитаних вважають, що рівень життя все-таки підвищиться. Отже, можна припустити, що підвищення цін буде реакцією на збільшення рівня багатого населення та формування середнього класу. Таку позицію підтримують перш за все представники Ужгородського району – 8,5% та Ужгорода – 6,7%, найнижчі показники у Воловецькому районі – 1,1%, в інших регіонах середній показник становить близько 3,0%.

Блок відповідей, що стосується внутрішньої стабілізації держави, відзначається також високими результатами – 31,7% респондентів вважають, що в державі підвищиться рівень забезпечення прав і свобод громадян, а отже, відбудеться правова стабілізація, тобто фактично українське законодавство буде приведено у відповідність до законодавства Європейського Союзу (відповіді по регіонах розподілилися рівномірно). Дещо нижчі показники простежуємо по блоках становлення України як демократичної держави – 17,6%, забезпечення соціально-економічної (16,4%) та політичної стабілізації (14,7%). Знову ж таки вражаючими є показники Ужгорода – по кожній з позицій вони дорівнюють нулю, хоча представники навчальних закладів висловили свою позицію. Зневіра у стабілізацію суспільства, формування демократичної правової держави є перш за все позицією бізнесових структур регіону, які вбачають результат співпраці лише у підвищенні добробуту окремих індивідів та груп, а не як

загальнодержавне явище. В інших регіонах та навчальних закладах Ужгорода відповіді розподілилися рівномірно на кожну з позицій.

Такі результати обґрунтовують бачення часових перспектив вступу України в ЄС.

Часові перспективи вступу України в ЄС

Щодо перспектив вступу України в ЄС, то найвищим показником є бачення такої можливості протягом майбутніх 10-15 років – оцінюють як потенційну можливість 22,1% респондентів, причому найбільший позитивний відсоток відповідей спостерігається в м. Ужгороді – 6,6% (навчальні заклади – 4,3%) і Ужгородському районі – 5,9%. У Воловецькому, Свалявському, Тячівському, Берегівському районах цей показник становить 0,9%, 0,9%, 1,3%, 2,2% відповідно.

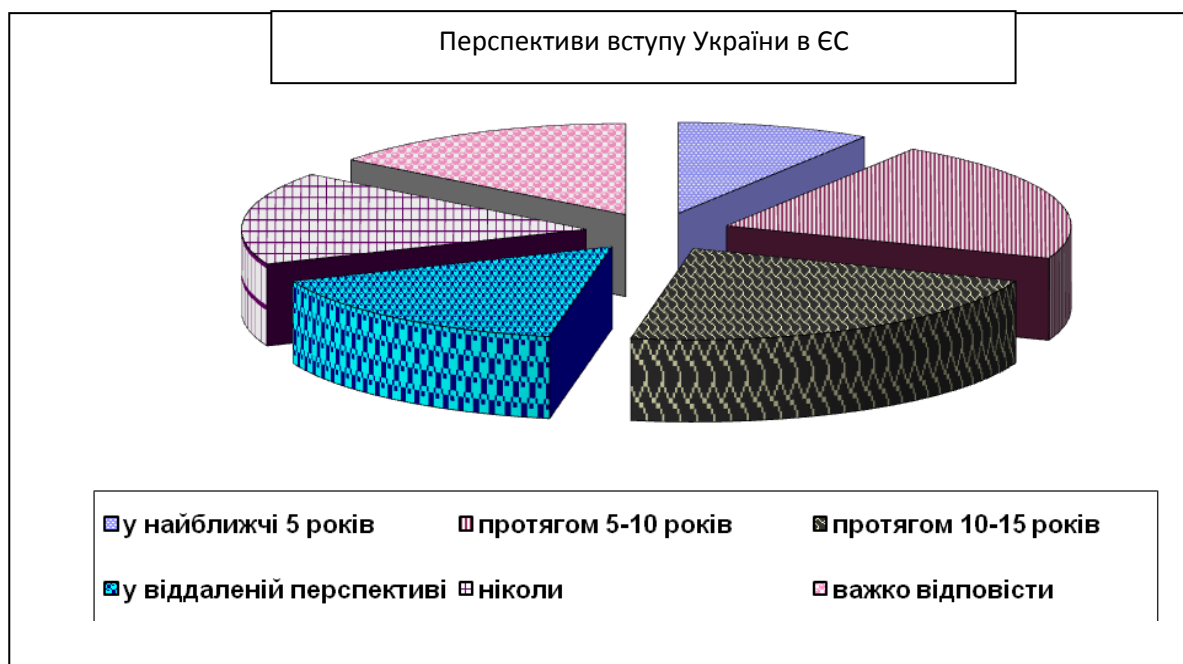
Практично такий самий відсоток в цілому зберігається при баченні респондентами можливості вступу України в ЄС в найближчі 5-10 років – так вважає 21,7% респондентів, при цьому найвищий показник зберігається в Ужгородському районі – 7,7%, а от найнижчий – в м. Ужгороді – 0,0% (в навчальних закладах – 5,8%). В інших районах відповіді практично повторюють попередні, хоча середній показник дещо більший і становить близько 1,8%.

У віддаленій перспективі вступ України в ЄС вважають можливим 15,9% опитаних. Відповіді на цю позицію розподілились фактично рівнозначно і становлять в середньому 1,9%, дещо вищий рівень в Ужгородському районі – 4,9%.

Найнижчий відсоток респондентів вважає, що Україна може вступити в ЄС у найближчі 5 років - 9,1%, при цьому в м. Ужгороді відповіді не

зафіксовані (навчальні заклади – 1,3%), у Воловецькому районі вони становлять 0,3%, в інших регіонах – від 0,6% до 2,9%.

Таким чином, можливим є висновок про те, що переважна більшість опитуваних вважає, що Україна обов'язково вступить в ЄС (загалом позитивний баланс становить 68,6%), хоча й не раніше, ніж за 10-15 років.

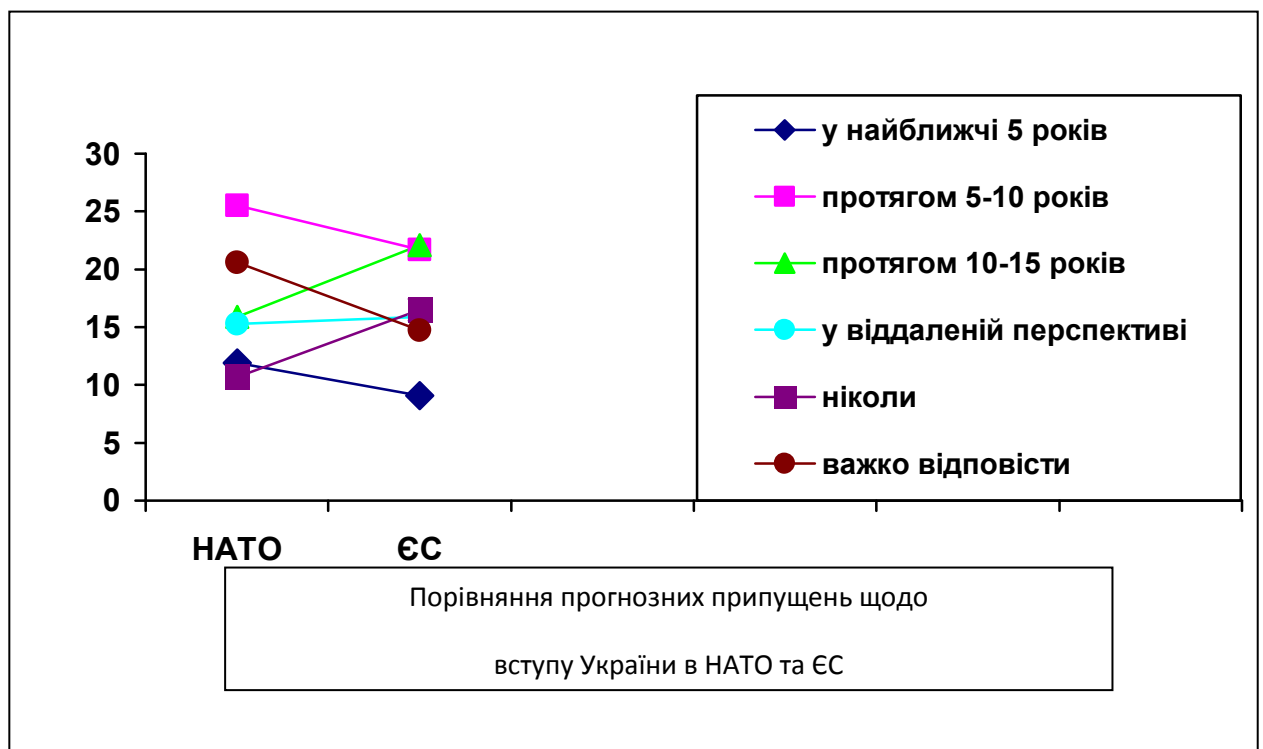

Лише 16,5% респондентів вважають, що Україна ніколи не вступить в ЄС, найвищий негативний показник спостерігається в м.Ужгороді – 10,7% (навчальні заклади – 1,9%); навіть в Ужгородському районі цей показник становить 2,3%. В інших районах показники розташовані в межах 0,2% - 1,1%.

Досить високим (14,7%) залишається відсоток опитаних, що не дали відповіді, причому найвищий ступінь невизначеності знову-таки у м. Ужгороді – 4,7% (навчальні заклади – 2,4%) при середньому показникові – 1,6%.

Можна констатувати, що в Ужгороді знову ж розподілилися відповіді приблизно порівну – бачення перспектив вступу, зневіра в приєднання України до Європейського Союзу у ближчий час та невизначеність у цьому

питанні. Очевидно, можна назвати ще одну причину такого ставлення – віковий склад респондентів, тобто студенти вищих навчальних закладів з одного боку та працівники інвестиційних підприємств – з іншого, які сприймають можливу інтеграцію виходячи з власних потреб та можливих перспектив, а відсоток невизначених лише підтверджує особисту невизначеність майбутньої діяльності, що також може свідчити про відсутність чіткої політики з боку державних установ щодо європейської інтеграції.

Хто повинен приймати рішення стосовно вступу країни в НАТО та ЄС?

Щодо прийняття рішення стосовно вступу України в НАТО, переважна більшість респондентів (60,9%) вважає, що це рішення повинно прийматись населенням на референдумі. 15,5% опитуваних вважає, що це

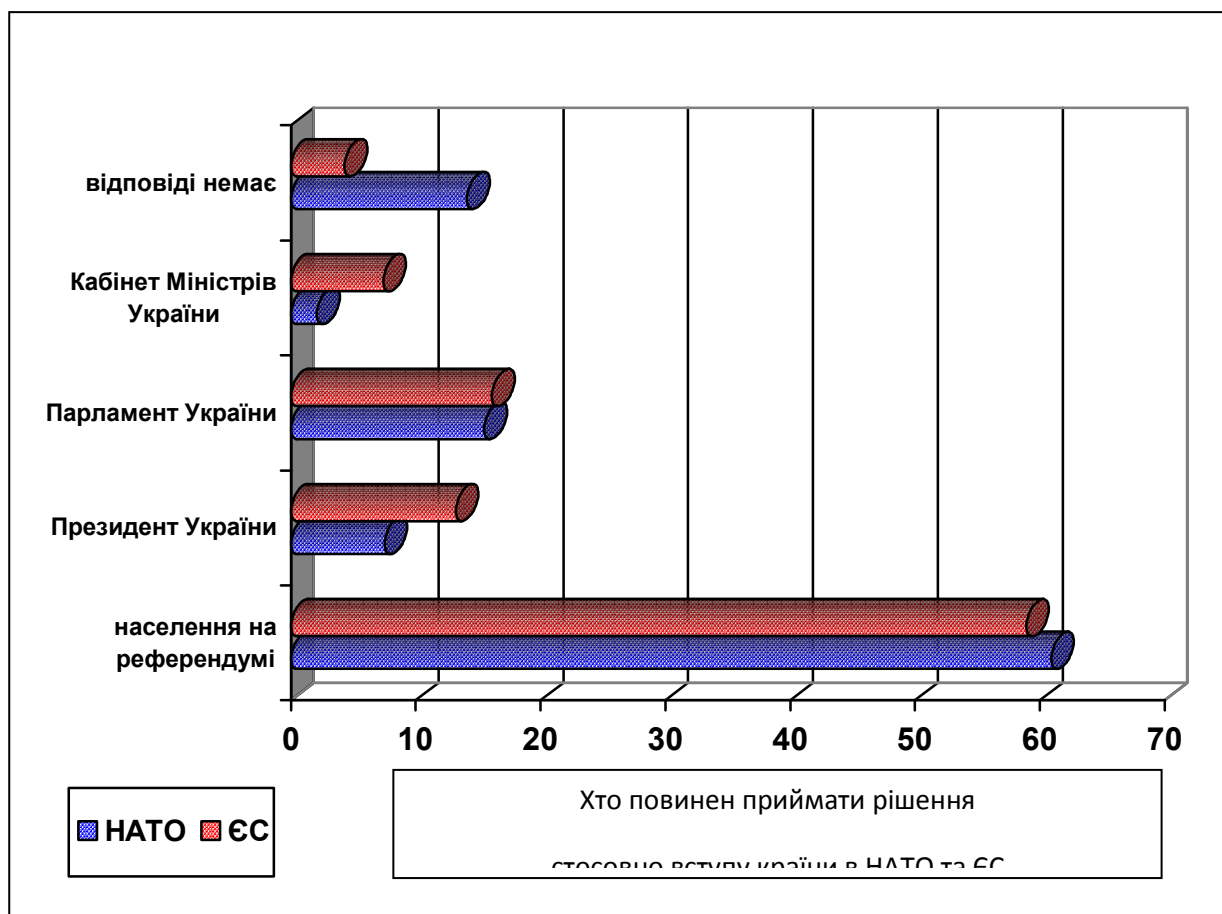
рішення повинен приймати парламент, а 7,5% вважає, що таке рішення повинно прийматися президентом. Лише 2,2% респондентів вважають, що подібне рішення належить до компетенції Кабінету Міністрів. Варіанти відповідей розподілилися здебільшого рівномірно і пропорційно до кількісного складу населення. Проте мешканці м. Ужгорода поряд зі всенародним референдумом вважають можливим процес прийняття рішення щодо вступу України в НАТО також і парламентом (6,7% - 4,6%). Достатньо високий відсоток опитаних не дав відповіді на це запитання – 14,1%, що переважно складається з мешканців м. Ужгорода – 10,7%.

Отже, вирішення важливого питання вступу України в НАТО, на думку респондентів, не може бути здійснено на вищому політичному рівні, що характеризує достатньо низький рівень довіри населення до політичного керівництва держави та свідчить про значну актуальність питання євроатлантичної інтеграції України – життєво важливе питання, яке народ хоче вирішувати самостійно.

Переважна більшість опитуваних (58,9%) вважає, що питання про прийняття рішення щодо вступу України в ЄС належить до компетенції народу та повинно вирішуватися на референдумі (аналогічні результати отримані з питань вступу України в НАТО – 60,9%). Порівняно нечисленною виглядає думка, що прийняття рішення стосовно вступу країни в ЄС, належить парламенту (16,1% респондентів) та президенту (13,2% опитуваних), дещо нижчою Кабінету Міністрів (7,4% респондентів). Дуже суперечливою є думка мешканців Ужгорода, які, віддаючи перевагу всенародному референдуму (6,7%), разом з тим приблизно рівнозначно оцінюють можливість вирішення цього питання президентом України

(5,4%), Кабінетом Міністрів України (5,3%) та парламентом (4,7%). Не дали відповідь 4,3% опитуваних.

Отже, питання вступу України в ЄС, так само як і питання вступу України в НАТО, на думку переважної більшості респондентів, не може бути здійснено на вищому політичному рівні, що також свідчить про невиваженість державної політики в сфері європейської та євроатлантичної інтеграції, яка не має підтримки у населення.

Рівень інформованості з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України

Загальний рівень інформованості щодо питань євроатлантичної інтеграції України значна кількість респондентів (47,9%) визначила як середній. Як низький рівень інформованості визнали 28,6% опитуваних. 17,3% респондентів вважають, що рівень інформованості щодо питань

євроатлантичної інтеграції України є високим. Дуже близькими є показники високого та низького рівня інформованості у мешканців Воловецького і Берегівського районів, де високі і низькі показники практично співпадають – 0,7% - 0,6%, 2,0% - 1,8% відповідно. Найнижчі показники в Ужгороді – 10,7% респондентів вважають, що рівень їх інформованості є низьким, а з урахуванням навчальних закладів цей показник становить 15,6% (ЗакДУ – 2,9%, УжНУ – 2,0%), в порівнянні з іншими районами, де показники коливаються від 0,6% до 5,7%. Разом з тим і найвищий рівень інформованості також спостерігається в Ужгороді – 4,7% та 6,0% з урахуванням навчальних закладів (ЗакДУ – 0,8%, УжНУ – 0,5%), та в Ужгородському районі – 6,8%, в той час як по районах він відповідно становить 0,4% - 2,0%.

На загальному фоні незначним виглядають показники дуже високого рівня інформованості - 2,5%, причому по районах цей показник становить 0,1% - 0,3%, і лише в Ужгородському районі – 1,5%.

Разом з тим лише 3,8% опитуваних вважають, що рівень їх інформованості щодо питань євроатлантичної інтеграції України є дуже низьким. Найвищим цей показник є в Свалявському районі – 1,1%, а в Ужгороді він дорівнює нулю, хоча з урахуванням навчальних закладів становить 0,8%.

Особливе занепокоєння на загальному фоні викликає стан інформованості представників вищих навчальних закладів – так, у Закарпатському державному університеті загалом позитивний баланс спостерігаємо лише у 1,0% респондентів, в Ужгородському національному університеті – 0,7% (від загального 19,8%), тоді як загалом негативний баланс у цих закладах становить 3,4% та 2,3% відповідно (від загального

32,4%), а середній лише у 4,9% та 7,6% (від загального 47,9%). Такий показник підтверджує необхідність введення до навчальних програм вищих навчальних закладів не лише загального розуміння такої структури, як організація Північноатлантичного альянсу, а вимагає необхідності вивчення її програмних документів, тлумачення мети її діяльності та співпраці.

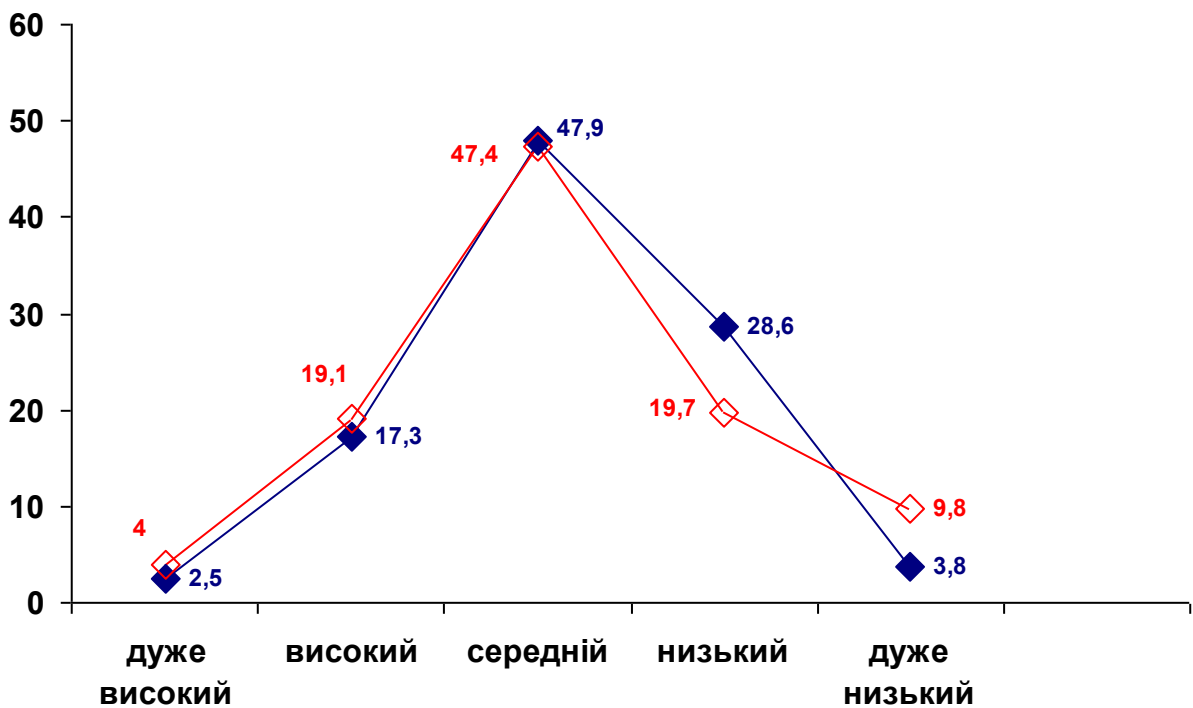
В цілому зазначені дані відображають особливості вибірки, в якій значну кількість респондентів становлять державні службовці та студенти вищих навчальних закладів. Порівняно з високим рівнем інформованості, який відзначили респонденти (позитивний баланс становить 19,8%), досить високим залишається відсоток відповідей, що свідчать про незадовільний стан інформованості населення щодо питань євроатлантичної інтеграції України (негативний баланс становить 32,4% опитуваних).

Загальний рівень інформованості щодо питань європейської інтеграції України переважна більшість респондентів (47,4%) оцінила як середній. Найвищі показники спостерігаються в Ужгородському (10,2%) та Свалявському районах (7,1%), а також серед представників навчальних закладів: УжНУ – 6,7% та ЗакДУ – 5,7%; в Ужгороді, Берегівському та Тячівському районах показник коливається в межах 5,0%; найнижчий показник – 2,2% спостерігається у Воловецькому районі.

Високим вважають рівень інформованості 19,1% опитуваних, низьким відповідно 19,7%. Причому в Тячівському та Ужгородському районах переважає низький рівень інформованості над високим (2,1% проти 1,3% та 5,8% проти 4,3% відповідно), а в Ужгороді та Воловецькому районі – високий над низьким (6,6% проти 4,7% та 1,0% проти 0,1% відповідно).

Поряд з цим 9,8% респондентів зазначило, що рівень інформованості з питань європейської інтеграції є дуже низьким, і лише 4% вважають його дуже високим. При цьому найнижчий показник інформованості спостерігається в Ужгороді – 5,4%, а відсоток найвищого рівня інформованості серед респондентів Ужгорода дорівнює нулю.

Зважаючи на такі показники по Ужгороду, загалом негативний баланс рівня інформованості серед респондентів спостерігається в Ужгороді (10,1%) та Ужгородському районі (7,9%), проте найвищим він також є в цих регіонах: в Ужгороді (6,6%) та Ужгородському районі (6,8%). Серед респондентів навчальних закладів переважає середній рівень інформованості, разом з тим в ЗақДУ прослідковується незначна перевага низького рівня над високим – відповідно 2,0% - 1,7%, а в УЖНУ – незначна перевага в позитивний бік – 1,8% - 2,2%.

—◆— НАТО

—◇— ЄС

Порівняння рівня інформованості громадян з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України

Висновки. Таким чином, результати дослідження свідчать про те, що, незважаючи на наявну підтримку з боку населення курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію України, досить невизначеними залишаються для опитуваних перспективи інтеграції та її можливі наслідки, що обумовлено переважно відсутністю чіткої державної політики в цій сфері, недовірою населення до державних органів влади, політичних інституцій та вищих посадових осіб держави, досить низьким рівнем інформованості населення з питань європейської та євроатлантичної інтеграції тощо.

Найбільш суперечливі показники відповідей практично по всіх питаннях простежуються в регіонах з найбільшою густотою населення та проживанням в них громадян різних національностей, де позитивні і негативні відповіді практично мають однакові результати. Ці регіони потребують якомога більш посиленої інформаційно-пропагандистської роботи, у тому числі й у навчальних закладах, зважаючи на вік респондентів та можливе недостатнє розуміння проблеми, що розглядається. Таку необхідність підтверджує і значний відсоток відповідей нейтрального характеру, або відсутність зацікавленості у респондентів. Разом з тим, просвітницьку роботу, за умови забезпечення її ефективності, можуть здійснювати лише спеціально підготовлені фахівці, що допоможе досягти бажаного результату. Очевидно, можна назвати ще одну причину такого ставлення – віковий склад респондентів, які сприймають можливу інтеграцію виходячи з власних потреб та перспектив, а відсоток невизначених лише підтверджує особисту

невизначеність майбутньої діяльності, що також може свідчити про відсутність чіткої політики з боку державних установ щодо європейської інтеграції.

Таким чином, на сьогодні Україна не готова до здійснення політики, безпосередньо спрямованої на вступ до Північноатлантичного альянсу, а отже, умовою успішного просування курсом євроатлантичної інтеграції повинна стати розробка та прийняття системної моделі реформування, яка б відповідала вимогам сьогодення, правовим законам, економічній орієнтації країни, особливостям національної ментальності й прогнозувала всі можливі соціальні, політичні, психологічні та моральні наслідки. Вся попередня підготовка повинна проводитися з активним залученням науковців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Див.: Державна політика України в сфері реформування системи правоохоронних органів у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції: Науково-практичний посібник /В.А. Яценко, С.Л. Люлько, Г.В. Новицький та ін.; За заг. ред. академіка НАН України В.П.Горбуліна - К.: ДП "НВЦ "Євроатлантикінформ", 2006. - 188 с. - (Формування і реалізація державної політики у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України); **Державне управління процесами європейської та євроатлантичної інтеграції:** Навчальний посібник /В.В. Говоруха, В.Г.Бульба, А.Є.Тамм, А.В.Месяков та ін.; За заг. ред. академіка НАН України, д.т.н. В.П.Горбуліна, - К: ДП "НВЦ "Євроатлантикінформ", 2006. -200 с.; **Жовква І. І. Стратегічне партнерство України. Теорія і практика/** За заг. ред. академіка НАН України, д.т.н. В.П. Горбуліна - К.:

ДП "НВЦ "Євроатлантикінформ", 2006. -156 с.; **Культура безпеки на ядерних об'єктах України:** наук.-методол. посіб. / Ю.М. Скалецький, СІ.Кондратов, О.І.Насвіт та ін.; за заг. ред. акад. НАН України, д.т.н., проф.В.П. Горбуліна. - К. : ДП "НВЦ "Євроатлантикінформ", 2007. - 112с.; **Основи європейської та євроатлантичної інтеграції України:** Навчальний посібник. /В.В.Говоруха, В.Г.Бульба, Ю.П.Сурмін та ін.; За заг. ред. академіка НАН України, д.т.н. В.П.Горбуліна – К.: ДП “НВЦ “Євроатлантикінформ”, 2006. – 416 с.; **Основи інформаційної безпеки та захисту інформації у контексті євроатлантичної інтеграції України:** Науково-методологічний посібник /А. В. Анісімов, В. А. Заславський, О. М. Фаль. За заг. ред. академіка НАН України, д.т.н. В.П. Горбуліна. - К.: ДП "НВЦ "Євроатлантикінформ", 2006. - 104 с.

2. Артьомов І. Ставлення населення Закарпатського регіону до перспектив вступу України в ЄС і НАТО: інформаційно-аналітичні матеріали/ І.Артьомов, О.Руденко// Науковий журнал «Україна – НАТО». – 2009. – №1 (26). – С. 63-80; **Бураковський І.** Три виміри зовнішньоекономічної політики України в епоху глобалізації: інституційно-технологічні підходи/ І. Бураковський// Науковий журнал «Україна – НАТО». – 2007. – №6 (22). – С. 60-69; **Величко В.** Європейська політика сусідства: позиція України/ В. Величко, Я. Сливка// Науковий журнал «Україна – НАТО». – 2007. – №6 (22). – С. 5-17; **Власюк О.** Можливості поглиблення співробітництва України з НАТО та Європейського Союзу/ О.Власюк// Науковий журнал «Україна – НАТО». – 2009. – №1 (26). – С. 25-35; **Горбулін В.** Бачити європейську та євроатлантичну інтеграцію через призму протидії

тероризму та злочинності. Вступна промова/ В.Горбулін// Бюлетень «Євроатлантикінформ». – 2006. – №1 (7); **Горбулін В.** План дій Україна – НАТО: досягнення і проблеми/ В.Горбулін// Науковий журнал «Україна – НАТО». – 2009. – №1 (26). – С. 5-18; **Дріжчаний І.** Зовнішні фактори впливу на формування державної безпеки України в умовах геополітичної перебудови світу/ І.Дріжчаний// Бюлетень «Євроатлантикінформ». – 2006. – №5 (11); **Кириченко С.** Пріоритетні напрями розвитку військового співробітництва Збройних Сил України з країнами НАТО та Європейського Союзу/ С. Кириченко// Науковий журнал «Україна – НАТО». – 2009. – №1 (26). – С. 18-25; **Кременецький Б.** Робочий план Військового комітету Україна – НАТО як основний інструмент військового співробітництва Збройних Сил України з НАТО/ Б. Кременецький // Науковий журнал «Україна – НАТО». – 2007. – №6 (22). – С. 38-44; **Мельников О.** Безпека кордонів України в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції/ О.Мельников // Бюлетень «Євроатлантикінформ». – 2006. – №1 (7); **Пятницький В.** Соціально-економічні аспекти вступу України в ЄС і НАТО/ В. Пятницький// Бюлетень «Євроатлантикінформ». – 2006. – №5 (11); **Тарасюк Б.** Перспективи вступу України в ЄС і НАТО/ Б. Тарасюк// Бюлетень «Євроатлантикінформ». – 2006. – №5 (11); **Шишолін П.** Безпека кордонів в умовах євроатлантичної інтеграції України: стан, проблеми, перспективи/ П. Шишолін// Бюлетень «Євроатлантикінформ». – 2006. – №5 (11).

3. Взаємовідносини України з НАТО: соціально-політичний аспект: зб. наук. пр. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., 23-24 жовт. 2008 р./ НН Ін-т філос. та євроінтеграц. досліджень ЗакДУ;

редкол.: Ф.Г. Ващук (голова), І.В. Артьомов, З.С. Варналій та ін. – Ужгород: Ліра, 2008. – 258 с. (Серія "Євроінтеграція: український вимір"; вип.12); **Інститути ЄС і НАТО. Глосарій основних термінів та понять:** навчальний посібник /І.В.Артьомов, Д.В.Вітер, Л.І.Загайнова, О.М.Казакевич, О.М.Руденко. – Ужгород: Ліра, 2007. – 282 с. (Серія "Євроінтеграція: український вимір"; вип. 4); **Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні:** навчальний посібник /І.В.Артьомов, В.Д.Бакуменко, В.Д.Бондаренко та ін. – Ужгород: Ліра, 2008. – 654 с.; **Міжнародна інтеграція:** навчальний посібник/І.В.Артьомов, В.Д.Бакуменко, О.М.Ващук та ін. – Ужгород: Ліра, 2008. – 387 с.; **Нормативно-правове забезпечення стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію:** навчальний посібник-хрестоматія: У 2 частинах /Уклад. і коментарі: І.В.Артьомов. Д.В.Вітер. Л.І.Загайнова, О.М.Казакевич, О.М.Руденко. - Ужгород: Ліра, 2007. - Ч.І. – 452 с.; Ч.ІІ.– 346 с. (Серія "Євроінтеграція: український вимір"; вип.5); Артьомов І.В. **Український вимір європейської та євроатлантичної інтеграції:** навчальний посібник: **У 2-х кн.** / І.В.Артьомов. – Кн.1. Україна – Європейський Союз. – Ужгород: Ліра, 2008. – 476 с.; Кн. 2.Україна-НАТО. – 370 с. (Серія "Євроінтеграція: український вимір"; вип. 11).

И. Артёмов, О. Руденко. Региональные аспекты перспектив вступления Украины в ЕС и НАТО (на материалах Закарпатской области).

Проанализированы результаты социологических исследований по проблематике отношения населения Закарпатского региона к перспективам

европейской и евроатлантической интеграции Украины, которые позволяют конкретизировать объективную ситуацию по этим вопросам и спрогнозировать последствия практической реализации Плана действий "Украина - ЕС" и Целевых планов "Украина - НАТО".

Ключевые слова: социально-демографическая характеристика, отношение населения, ЕС, НАТО, внеблоковый статус, евроинтеграция.

I.Artjomov, O. Rudenko. Regional aspects of prospects Ukraine`s joining EU and NATO (by Transcarpathian region data).

The article analyzes results of sociological research on the problems of the attitude of Transcarpathian region's population towards prospects of European and Euro-Atlantic integration of Ukraine, which allow to specify an objective situation of these issues and to predict the effects of work on the practical implementation of action plan "Ukraine – EU" and target plans "Ukraine - NATO".

Keywords: socio-demographic characteristics, attitude of population, EU, NATO, neutral status, European integration

ПРОБЛЕМА СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЄДНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИКИ

Проблема пошуку місця слов'янського етносу в геополітичному європейському просторі має вікові наукові традиції, що пояснюється насамперед її складністю. З точки зору геополітики слов'янський світ, слов'янська єдність не означають самостійної політичної реальності, а тому не можуть бути розглянуті в якості гомогенної групи. Крім того, слов'янство поділене не тільки за політичною, але й за конфесійно-культурною ознаками. Тобто з геополітичної точки зору неправильно говорити про слов'янство як єдину геополітичну категорію, але при цьому можна стверджувати, що загальним інтегруючим вектором для слов'янства і надалі продовжує залишатися расова і мовна спільність, яка може бути інструментом у європейській політиці.

Ключові слова: *політика, слов'яни, спільність, етнос, інтеграція, консолідація.*

Сучасна слов'янська геополітика сягає своїм корінням в далеке історичне минуле. Протягом майже всього другого тисячоліття своєї політичної історії слов'янство здійснювало багатовікову політику балансування між двома великими цивілізаціями – Заходу і Сходу, і відповідно до цього залишалося суб'єктом геополітики крупних держав.

Актуальність дослідження. Сама проблема пошуку місця слов'янського етносу в геополітичному європейському просторі має не тільки вікові наукові, але й дискусійно-салонні традиції, що пояснюється насамперед наявністю кількох її аспектів. З точки зору геополітики поняття «слов'янський світ», «слов'янська єдність» не означають самостійної політичної реальності, а тому не можуть бути розглянуті в якості гомогенної групи, яка б становила самостійний геополітичний атлантистський або євразійський суб'єкт. Крім того, слов'янство поділене не тільки за політичною, але і за конфесійно-культурною ознаками. Частина слов'янства цілком належить до європейського континенту, інша – населяє територію на межі з Євразією. Таке геополітичне різноманіття слов'ян робить розгляд їх геополітичної структури як в історичному, так і в сучасному геополітичному контексті досить складною справою. Проте вже з самого початку напрошується аксіоматичний постулат: ніякої геополітичної єдності слов'янського світу не існує. Російський філософ К.Леонтьєв висловив цю думку ще в XIX ст. у відомій формулі: «Слов'янство є, славізма немає...». Це означає, що з геополітичної точки зору невірно говорити про слов'янство як єдину геополітичну категорію, але при цьому можна стверджувати, що загальним інтегруючим вектором

для слов'янства і надалі продовжує залишатися расова і мовна спільність, яка може бути інструментом у великій європейській політиці.

Аналіз наукових доробків. Науковий рівень вивчення слов'янської проблематики у сучасній українській історіографії залишається недостатнім. Загалом упродовж новітнього часу в колишньому СРСР і Україні славістика була представлена переважно роботами культурологічного та мовознавчого характеру. Це стало наслідком механічного продовження в радянській історіографії після 1917 р. традиційного культурно-ідеалістичного підходу російського слов'янознавства другої половини XIX - початку XX століть до проблематики. Тільки у роки Другої світової війни, швидше з чисто кон'юнктурно-політичних міркувань, характер публікацій радянських вчених щодо історії слов'ян дещо змінився в бік пріоритетного висвітлення контексту ідей солідарності і єдності всіх слов'ян Європи.

Інтелектуальним проривом російської історико-славістичної школи у 90-х роках загалом з питань висвітлення ключових пунктів етноеволюції слов'янства варто вважати ґрунтовну науково-теоретичну дискусію щодо суті національного відродження у слов'янському світі, започатковану дослідниками з Інституту слов'янознавства і балканістики РАН. Деякими провідними російськими вченими сучасності переглядається і береться під сумнів навіть саме поняття "слов'янське національне відродження" та піднімається питання про наукову некоректність традиційного тлумачення національно-відроджувальних процесів XVIII-XIX ст. у колишній радянській та сучасній російській і зарубіжній історіографії [1]. Вони вельми аргументовано зазначають, що старі підходи виключають із цих

процесів поляків, росіян, українців та білорусів, тому не варто твердити про загальнослов'янський характер “національного відродження” в ХІХ ст.

Уникнення крайнощів і еkleктики у підходах, зокрема до слов'янської проблематики, та вихід з теоретико-методологічного тупика вбачається в застосуванні методу комплексного аналізу в контексті цивілізаційного розвитку, який нещодавно запропонував відомий український теоретик історії Юрій Павленко. Згідно з ним, при розгляді світової історії доцільно дотримуватися триєдності принципів стадіальності (формаційності), полілінійності та цивілізаційної унікальності аналізу історичного процесу, що забезпечує “нове бачення соціокультурного руху людства, створює основу для розуміння внутрішньої єдності його економічного, соціального, політичного, культурного, релігійно-морального та інших аспектів” [2]. Такий метод дослідження видається найбільш раціональним і при вивченні унікального соціокультурного слов'янського типу.

Геополітичне місце слов'ян у європейському просторі, континентальній історії, аспекти їх консолідації були і залишаються об'єктом дослідження багатьох вчених. Спрощений аналіз існуючих славістичних праць дозволяє класифікувати славістику насамперед за національно-цивілізаційними школами, в основу останніх з достатньою теоретичною вагомістю лягає релігійний фактор С.Хантінгтона. При цьому автор статті не збирається вульгаризувати історіософію відомого американця до рівня наукової аксіоми, але її певна науково-концептуальна гармонійність дозволяє говорити про можливість використання зазначеної концепції для окреслення геополітичного статусу сьогодишнього слов'янства з метою виявлення тенденції його існування на теренах

європейського культурно-історичного типу. Хоча, на нашу думку, пояснити складність і об'єктивність відцентрової сили деінтеграції слов'ян, спираючись на існування певного суспільного закону, досить важко.

Мета дослідження. Аргументовано, науково логічно і взаємозв'язано викласти окремі аспекти історії слов'ян у контексті загальноєвропейського історичного і геополітичного процесу.

Виклад основного матеріалу. Проблема законів у слов'янознавстві, як складової загального комплексу історичних дисциплін, належить до дискусійної теми. Це обумовлено насамперед тією обставиною, що слов'янознавство як наука має справу з такою специфічною сферою, як відносини у суспільстві. Суб'єктами суспільних відносин є люди, що належать до різних етносів і мають притаманні їм індивідуальні риси, вірування, цінності, переконання та ідеологію. Звідси досить важко окреслити ситуацію, за якої можлива регулярність повторення того чи іншого суспільного факту або події. Тому „формула” історичного минулого слов'ян, прогнозування шляхів їх майбутнього, на нашу думку, не дозволяє говорити про „пряму закономірність” направленості політичних процесів у загальнослов'янському минулому і відповідно майбутньому. Доцільно сказати, що проблема закономірностей в історії залишається однією з найменш розроблених і дискусійних в гуманітарній науці. Розглядаючи закономірності в загальнослов'янській долі, необхідно сказати про їх існування у вигляді певних історичних тенденцій, зміст і характер прояву яких залежить від безлічі різноманітних факторів і чинників.

Майже протягом усього другого тисячоліття своєї політичної історії слов'янство здійснювало багатовікову політику балансування між двома полюсами: організованою західнохристиянською силою і стихійним Степом, який згодом став мусульманським світом. З огляду на рубіжність слов'янство одразу ж стало суб'єктом геополітики великих держав, що наповнювали цивілізаційний зміст Заходу та Сходу.

У контексті існування багатовікового протистояння слов'янського Заходу і Сходу згадка про релігійний фактор як єдине джерело геополітичної напруги виглядає досить упереджено. До міжцивілізаційної конфліктності слов'ян з кінця XVII ст. впевнено додався національний інтерес, який як категорія дипломатичної риторики міцно увійшов у дипломатичний словник з моменту підписання у 1648 році Вестфальської мирної угоди. Надалі принцип національності відобразився не тільки в теорії, але й став аргументом у практиці слов'янського державотворення. З цього моменту слов'янські дослідники визначають геополітичне місце слов'ян в Європі з позицій національного інтересу, додаючи при потребі до нього ідею слов'янської взаємності. На противагу цьому романо-германська історіографія розглядала слов'янство як безперспективний об'єкт політики, минуле якого малопривабливоче для історичної науки, яке слід розглядати скоріше як фактор на геополітичному європейському просторі.

Протягом всього свого існування славістика тісно взаємодіяла з романо-германською історичною наукою, з якої вона черпала матеріал для дискусій та полеміки. Тому національна слов'янська історіографія своїм розвитком у багатьох випадках зобов'язана німецькій славістичній школі.

Остання тривалий час розвивалася двома протилежними напрямками. До першого належали вчені, які своїми працями намагались довести, що німецька та слов'янська культура "протилежні один до одного, як сонце та тінь" [3,с.33]. У другому напрямі розвитку германо-романської славістичної історіографії панували Просвітництво, гуманізм, романтизм та об'єктивність, де наукова істина займала домінуюче становище над політичною кон'юнктурністю.

Цивілізаційна рубіжність слов'янства, існування двох історичних векторів орієнтації стали причиною маргіналізації слов'янської аристократії. Це проявилось в її германізації і русифікації: звідси постійні протиріччя між західнофілами і слов'янофілами, між радикалами і консерваторами відносно цивілізаційних і зовнішньополітичних орієнтирів слов'ян.

Кінець XVIII ст. - перша половина XIX ст. ознаменовані спробою подолати цивілізаційну слов'янську рубіжність. Стараннями маргінальної еліти була випещена ідеї слов'янської культурної єдності з метою її інтродукції й актуалізації в суспільно-етнічне середовище, що відповідно могло стати гумусом для зрощування ідеї єдиного слов'янського політичного поля. Безперечно, поява цієї найважливішої ідеї була прямим наслідком зміни міжнародного статусу Росії і усвідомленням останньою свого нового зовнішньополітичного значення. І тут не випадково протягом XVIII ст. спостерігається еволюція суспільної думки від ізоляціоністської концепції "Москва-Третій Рим" до усвідомлення необхідності організувати спільні дії слов'янських етносів проти асиміляторської політики, що проводилася європейськими титульними етносами, або з метою побудови

загального фронту проти іншоцивілізаційного півдня. Ця ідея єдності виявилася потрібною для імперської Росії в умовах нових геополітичних реалій першої половини XIX ст. Піднесення національної свідомості, яке спостерігалось на теренах різних європейських монархій, не могло не стати каталізатором для зростання інтересу з боку російського політичного і наукового бомонду до процесів становлення нових геополітичних реалій, а головне – стало причиною переосмислення зовнішньополітичних задач різних слов'янських народів. Слов'янство, яке роками „відсиджувалося за ґратами феодальних держав”, поступово втрачаючи етнокультурну ідентичність, під тиском процесу „національності” відтворює не тільки власну національну ідею, але й намагається захистити себе щитом слов'янського національного руху і єдності, носієм останніх гіпотетично було багатомільйонне населення Євразії.

На жаль, в українській, російській та колишній радянській історіографіях залишається обмеженою кількість тематичних публікацій, документальних матеріалів з історії слов'янського національного руху XIX ст. і особливо тематичних збірок, які б не рекламували окремі моменти спільної культурної історії, а демонстрували б політичну практику ідеї слов'янської єдності.

Фактично до цього часу вагомим залишається матеріал, що міститься в академічних за змістом збірниках: „Документи до історії слов'янознавства у Росії (1850-1912 рр.)” та „Слов'янський архів” під редакцією С.О.Нікітіна. В них опубліковано досить об'ємне листування російських славістів, які цікавилися історією та культурою, проявами національного руху [4]. Правда, після ознайомлення з текстами цих видань

та змістом інших публікацій у колишньому Радянському Союзі, та й сучасній Росії формується стереотип, що провідні діячі слов'янського руху XIX ст. нічим іншим не займалися, як тільки випрошуванням грошей у російських правлячих та наукових кіл для особистих і національно-культурних потреб. Можна стверджувати, що таким дещо тенденційним підбором документального матеріалу і надалі утверджується ідея про Російську імперію XIX ст. як “заступницю” слов'янства та його єдину фінансову опору. Факти засвідчують, що чисельні звернення слов'янських лідерів до російських представників за фінансовою підтримкою не завжди знаходили відгук. Достатньо пригадати той факт, що навіть Я.А.Смолеру, лідеру найменшого слов'янського етносу, під час другої поїздки в Росію не вдалося зібрати необхідні кошти для функціонування “Серболужицької матиці”[5].

Хоча необхідно зауважити, що слов'янська єдність, як можлива наукова проблема, а звідси і гносеологія реалій слов'янської багатовікової геополітики, потребує свого наповнення, яке було б вільним від етнічно-патріотичного егоїзму та ідеологічної заангажованості. Певна джерельна база для розкриття теми сконцентрована у кількох архівних та наукових установах України. По-перше, у Центральному державному історичному архіві України (ЦДІАУ) (м. Київ). У ньому зберігається велика кількість архівних матеріалів, які можуть не тільки відкрити невідомі сторінки слов'янського минулого, але й дозволяють певним чином пролити світло на політику європейських імперій XIX ст. щодо слов'ян. Особливу цінність для дослідників становлять документи таких фондів ЦДІАК України, як “Канцелярія Києва”, “Канцелярія Київського відділу цензури” та

“Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора”. У цих фондах зберігаються офіційні документи російських імперських державних установ, які проливають світло на політику імперії щодо слов’янства, зокрема великий інтерес викликає документальна колекція з генерал-губернаторського фонду, що стосується революційних подій 1848-1849 рр. в Європі та консолідації слов’янства.

Надзвичайну цінність мають зібрані у фонді звернення та заяви з’їздів і зборів зарубіжних слов’ян за 1848 р., які надсилалися також і до Російської імперії. Ці документи демонструють (чи то заклик до слов’ян вислати уповноважених на Празький з’їзд, чи звернення галицьких русинів-українців) багато спільного за змістом і основними вимогами з петиціями різних слов’янських народів тогочасного періоду [6]. Це, з-поміж іншого, ще раз засвідчує, що національне піднесення слов’ян відбувалося не ізольовано, а в загальнослов’янському контексті.

Низка неопрацьованих документів, надзвичайно важливих для славістики, знаходиться в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. У фондах Інституту рукопису зберігаються ранні друковані видання, листування, щоденники, рукописні праці науковців і громадських діячів України, Росії та інших європейських держав. Окремі матеріали з фондів Інституту рукописів характеризують міжслов’янські взаємини напередодні революційних подій 1848-1849 років.

Аналіз окремих документів дозволяє говорити, що єдність слов’ян, їх відцентровість знаходила певне підживлення не тільки в політиці Австрії або Прусії. На змістовну частину загального слов’янського руху особливо

вплинула Російська імперія і її безпосередня участь в антинаполеонівських війнах і європейських походах. Наполеонівські війни стали не тільки спробою побудувати загальноєвропейську монархічну державу з єдиною територією, правовим полем і валютою, а головне - стали каталізатором для національного піднесення для інших народів. Підсиленню думки про слов'янську братерську єдність сприяли і міжнародні відносини XVIII - початку XIX ст., в тому числі ідея рівноваги. Остання, як принцип міжнародних відносин і міжнародного права, проіснувала до 1815 р., коли поразка Наполеона і тимчасова перемога монархічних реставрацій були закріплені на Віденському конгресі в принципі „легітимізму“, який означав у цьому випадку спробу переможців відновити феодальні порядки. „Легітимізм“ як виправдання збройних інтервенцій європейських монархій з метою насадження феодальних порядків не міг зберегтися тривалий час, але істотно вплинув на практику міжслов'янської єдності (достаньо згадати Польське повстання 1830 року).

У цьому плані цікавими для нас є два документи, пов'язані з направленням видатним діячем слов'янського відродження В.Ганкою до Києва інформації щодо скликання Слов'янського з'їзду 1848 р. у Празі. 1 травня 1848 р. В.Ганка адресував О.Я.Стороженку заклик “Слов'яни, браття!”, а на звороті власноручно дописав: “Вельмишановний пане! ...У нас все було б гарно, але кляті німці! Жаль, що у Вас немає можливості, щоб дізнатися, якими беззаконними хитрощами вони бажають нас у своє безбожжя ... затягнути. Читайте постанову Франкфуртських ... самозванців... Ми не бажаємо єднання з цією великою Німеччиною. Ми-слов'яни і залишимося слов'янами до останньої краплі крові. Дуже було б

нам приємно на нашому з'їзді побачити наших братів росіян. В.Ганка" [7]. У контексті загальноєвропейського революційного руху цей документ є цікавим тому, що його підписали 22 видатні вчені й політичні діячі слов'янського руху. Інформацію щодо листа через російського намісника в Польщі було доведено до відома російського царя. Дуже своєрідне, в дусі політики легітимізму, а не слов'янського патріотизму, рішення імператора від 15 (27) травня 1848 р. (досить оперативно, як на ХІХ ст. – Авт.) було викладено у відповіді намісника О.Я.Стороженку. Оригінал цього листа зберігся у фондах НБУ: "Пану сенатору, Таємному раднику Стороженко. Государ імператор, внаслідок всепідданішої моєї записки, з предмету отриманого Вашою величністю листа від В'ячеслава Ганки, Височайше наказує залишити цей лист без відповіді. Про що вважаю повідомити Вашу величність до обов'язкового виконання. Підпис. Намісник генерал фельд-маршал" [8].

Отже, до участі росіян у Слов'янському з'їзді та в загальнослов'янському русі, ініційованому зарубіжними лідерами слов'янського відродження, царський режим відносився досить прохолодно. Тим більше, коли слов'янський рух злився з революцією 1848-1849 рр., як це було, наприклад, під час травневих подій у Дрездені. Навпаки, як засвідчили подальші події, Росія виконала роль жандарма в придушенні національно-визвольної боротьби підневільних Австрійській імперії народів. З цього приводу, на нашу думку, цікавими будуть документи, в яких відображено діяльність слов'янських благочинних товариств [9]. Відомо, що протягом багатьох років товариства підтримували тісні стосунки зі слов'янськими національно-культурними

товариствами - “матицями”. В архівах України зібрана достатня кількість документів, присвячених діяльності національно-культурних об'єднань [10]. Як свідчать документи, уряд Російської імперії за допомогою фінансового апарату спостерігав за діяльністю слов'янських товариств з метою контролювати зміст їх діяльності [11].

Таким чином, головною подією XIX століття, яка зумовила піднесення культурно-національного руху слов'ян, була європейська революція 1848-1849 рр. Це був кульмінаційний пункт суспільно-політичних і соціально-економічних змін, глибинної перебудови колишньої феодально-станової системи суспільства та стратифікації його за принципами капіталізму, розгортання процесу становлення європейських націй та новоєвропейської цивілізації і формування консолідованих національно-державних утворень. З цього часу прискорився і процес практичного об'єднання етносів в рамках цілісної національної держави. Для відносно численної слов'янської маси революційні події 1848-1849 рр., безумовно, стали поштовхом до розуміння необхідності формувати ідею усамотійнення в рамках іноетнічної культури. Проте внаслідок революційних перетворень суспільства та системи влади, власного культурно-національного піднесення, ряд слов'янських народів офіційно закріпили свої мовні та освітні права і практично вперше в історії співіснування з різними титульними етносами отримали гарантії реалізації етноправ та визнання етнспецифіки.

Подальша консолідація слов'ян була перервана наукою міжнародних і політичних факторів. Проблема слов'янської геостратегії не має простого економічного або політичного рішення, а є наслідком системної кризи

культурної національної ідентичності і скоріше демонструє нездатність сучасної політичної еліти здійснювати модернізацію власного культурно-історичного типу без сповідування ідеології мемезису. На нашу думку, загальне слов'янське минуле, слов'янська єдність загинули через егоїзм і „шкурні інтереси” правлячої еліти, яка не здатна була до безкорисливого патріотизму і масово прислужувала або імперським монархіям, або тоталітарним ідеологіям.

На цьому фоні цивілізаційна і геополітична проблема України, однієї з найбільших слов'янських держав, полягає також і у маргінальності російської і західної культури на теренах нашої держави. Цивілізаційний кордон, розлом, рубіжність України робить майже неможливим консолідацію суспільства на певній культурно-історичній традиції - західноєвропейській або проросійській. Ця ж сама проблематика лежить в основі формування єдиного культурно-історичного коду. Фактично російська культура за довгі роки русифікації стала певним додатком до всієї української культури. Тому цивілізоване наближення українського народу до загальносвітових цінностей можливе не шляхом штучного звуження російськомовного простору і демонстрації політичними дуелянтами „дешевої шароварщини”, а за допомогою реального фінансування національно-культурних потреб представників української нації на фоні прояву толерантності і поваги до всіх етнокультур та вмілій пропаганді високих стандартів європейської культури.

Список використаних джерел

1. Исламов Т.М. Средняя Европа в Новое время (XVIII в.-1918 г.)/Т.М.Исламов, С.М.Фалькович // Институту славяноведения и балканистики 50 лет. - М. : Индрик. - С. 80 - 104.
2. Павленко Ю. Три підходи до розуміння світового історичного процесу/Ю.Павленко // Політична думка. - 1997. - № 1. - С. 158.
3. Schmid H.F., Trautmann R. Wesen und Aufgaben der deutschen Slavistik. Ein Programm. - Leipzig, 1927. - 147s.
4. Документы к истории славяноведения в России (1850-1912) / Ред.: Б.Д. Греков. - М., 1948. - С.27-28; 32; Також див.: Виноградов С.А. Документы о научных и культурных связях России с лужицкими сербами во второй половине XIX - начале XX в.в. // Славянский архив. Сборник статей и материалов /Ред.: С.А. Никитина. - М. : Из-во АН СССР, 1962. - 287 с.
5. Центральний державний історичний архів України у Львові. - Ф.309. - Оп 1. - Од. зб. 2299.
6. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАУ, м. Київ). Ф.442. Оп.798, спр153, арк. 216-218; "Записка від імені руського народу в Галичині". Львов, 31 липня 1848 р. // Там само. - Арк. 437-438; Воззвание богемских славян "Братья славяне", присланное 8 мая 1848 г. в Киев пражским ученым Ганкой // Там само. - Спр. 154, арк. 242-243; Звернення русинів до "Німецьких братів" // Там само. - Арк. 440; Воззвание "Slowianie, bracia!", присланное В.Ганкой А.Стороженко, напечатано на польском, чешском языках с припиской Ганки к Стороженко на одном из листов. 1 мая 1848 г., Прага // Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукописів. Ф.8. Од. зб. 2551-2554.

7. Воззвание "Slowianie, bracia!", присланное В.Ганкой А.Стороженко, напечатано на польском, чешском языках с припиской Ганки к Стороженко на одном из листов. 1мая 1848 г., Прага // Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукописів. - Ф.8. Коллекция университета св. Владимира. - Од. збер. 2551 - 2554. - 4 л.
8. Секретное предписание наместника в царстве Польском генерал - фельдмаршала Варшавскому сенатору и тайному советнику Стороженко А.Я. об оставлении без ответа письма В.Ганки. Оригинал 15/27 мая 1848 года // Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукописів.. - Ф.VIII. - Шифр 2561. - Л. 2.
9. Див. : Отчет Киевского славянского благотворительного общества за 1877 год от 22 января 1878 года // ЦДІА м. Київ. - Ф.442. Канцелярия Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернатора. - Оп. 56, - Од. зб. 80. - 36 л.
10. Учено-литературное общество "Галицко-Русская Матица" во Львове и историческое общество „Нестора - летописца" // Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукописів. - Ф.8. (Коллекция университета св. Владимира). - Од. зб. 3170 - 3171. - 3 л.; Бібліотека інституту "Оссолінеум" у Львові // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. - Ф.5. - Од. зб. 532.
11. Высочайшее утверждение правил, определяющих отношения к славянским благотворительным обществам. Год 1878. // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. - Од. зб. 80. - 42 л. - Ф.442.

Е.Бевзюк. Проблема славянского единства в контексте европейской геополитики.

Проблема поиска места славянского этноса в геополитическом европейском пространстве имеет вековые научные традиции, что объясняется прежде всего ее сложностью. С точки зрения геополитики славянский мир, славянское единство не представляют собой самостоятельной политической реальности, а потому не могут быть рассмотрены в качестве гомогенной группы. Кроме того, славянство разделено не только по политическим, но и по конфессиональным, культурным признакам. Это означает, что с геополитической точки зрения мы не вправе говорить о славянстве как единой геополитической категории, но при этом можно утверждать, что общим интегрирующим вектором для славянства продолжает оставаться расовая и языковая общность, которая может являться инструментом в европейской политике.

Ключевые слова: политика, славяне, общность, этнос, интеграция, консолидация.

Y. Bevzyuk. Problem of Slavic unity in terms of European geopolitics.

The very problem of seeking the place of Slavonic ethnicity in the geopolitical European space has its ancient scientific traditions, and it is determined, first and foremost, by the complicatedness of the problem. From the viewpoint of geopolitics, the notions "Slavonic world", "Slavonic unity" do not form independent political reality, therefore, they cannot be considered as a homogeneous group. Besides, Slavs are divided not only in political, but also in confessional and cultural features. It means that from the geopolitical viewpoint we cannot speak about Slavs as one geopolitical category, but in this case, we can affirm that for Slavs the racial and lingual unity, which can be the instrument in the European politics, remains to be the common integrating vector.

Keywords: politics, Slavs, community, ethnos, integration, consolidation.

ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИЙ ФАКТОР У СУЧАСНІЙ ГЕОСТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ

У статті обґрунтовується і стверджується думка про те, що самим своїм розташуванням Україна приречена на сильну зовнішню політику, на вироблення свідомої європейської геостратегії. Стабільна Україна є гарантом безпеки у ключовій зоні, де стикається континентальна і середземноморська Європа.

Ключові слова: геостратегія, українське державотворення, історико-етнографічний фактор.

Українська геостратегія – феномен дуже складний і неоднозначний. Вона і не може бути прямолінійною і безальтернативною, оскільки Україна споконвіку знаходилася на перетині протилежних геополітичних інтересів. Тому заплутаною і суперечливою є уся наша історія, але ще більше – сьогодення.

Аби вирішити психологічні проблеми окремої людини, психоаналітики звертаються до її дитинства, до умов формування як особистості, з'ясовують корені тих чи інших індивідуальних комплексів та взагалі рис характеру. Аналогічну роль відіграє історична наука при вирішенні сучасних стратегічних проблем кожної держави, оскільки і вони великою мірою коріняться у витоках нашої державності, у закладених там суперечностях.

Головна проблема українського державотворення полягає в тому, що український етнос ніколи не був і не є монолітним, консолідованим – на відміну від, скажімо, ісландців, серед яких до останнього десятиліття не

було національних чи конфесійних меншин (тепер у зв'язку з глобалізаційними процесами з'являються і там). Український же етнос є одним з найбільш мозаїчних в Європі.

Зараз Україна затиснута між дилемою Росія – Захід. Ця альтернатива здається вічною і неминучою, але так було далеко не завжди, про що нижче.

Інша історична проблема, котра негативно впливає на стан нинішньої зовнішньої політики, полягає в тому, що Україна ніколи не мала тривалої дипломатичної традиції.

Один з головних уроків української історії полягає в тому, що внутрішня нестабільність завжди провокувала наших сусідів на втручання, вела до краху всього зовнішньополітичного курсу. В окремі періоди вдавалося досягти досить непоганих позицій на міжнародній арені, але вони зразу ж нівелювалися, як тільки услід за цим спалахували якісь внутрішні усобиці.

Впродовж усього ХХ століття Україна була та й лишається невідступним зубним болем Європи. Українське питання було одним з найбільш дратівливих в обох світових війнах, а також під час “холодної війни”, воно суттєво детонувало і без того хитку Версальську систему кордонів у міжвоєнний період. Лишається воно таким і в ході назріваючого нинішнього глобального конфлікту, котрий дехто вже називає Четвертою світовою війною. І все ж нині українське питання позбавилося того трагічно-романтичного ореолу, який воно мало у попередні десятиліття. А все ж воно далеко ще не зняте з порядку денного

– навпаки, набуває нової гостроти. Тепер воно формулюється так: як швидко і за наскільки високу ціну Україні вдасться реалізувати найадекватнішу їй модель суспільного розвитку?

Українське питання неможливо вирішити “хірургічними” методами, як це вже неодноразово практикувалося через голодомори, витіснення в еміграцію, денаціоналізацію, спорудження внутрішніх бар’єрів тощо. Україна є міцно збитою самовідтворювальною структурою, оскільки вона спирається на глибинні геополітичні підвалини. Саме місце розташування України і зумовлені ним особливості її природи постійно відтворюють специфічні соціальні організми, характерні саме для нашої країни.

Україна є найбільшою за площею державою з усіх, чий землі повністю лежать на Європейському субконтиненті. Унікальність її місця в Європі зумовлюється двома моментами. З одного боку, Україна знаходиться на самому стикові атлантичної і континентальної частин Європи. З іншого боку, Україна постала на найширшій ділянці євразійської чорноземної смуги, яка починається від Панонії, пронизує наскрізь ряд європейських держав і Росію, тягнучись аж до Далекого Сходу. За океаном є своєрідне продовження цієї смуги – уздовж США і Канади. Друге подібне чорноземне кільце, але набагато менше і фрагментарніше, охоплює південну півкулю. Значні ділянки його проходять через Бразилію, Аргентину, Австралію, Нову Зеландію. Легко помітити, що українська діаспора розсіювалася саме уздовж цих чорноземних плям планети.

Названі дві головні географічні особливості України (проміжне розташування і чорноземи) визначають ключові риси нашої природи, а

відтак і суспільного розвитку. Україна нагадує, з одного боку, напівострівні країни північного Середземномор'я – Іспанію, Італію, Туреччину і особливо балканські держави. Проте, на відміну від них, гори не відіграють тут такої системотворчої ролі. Україна переважно рівнинна країна, але теж орієнтована рельєфом на південь, до Чорного і Азовського морів, що є найсхіднішими відрогами Середземномор'я.

Проміжне положення України зумовило надзвичайну різноманітність нашої природи. Якщо більшість європейських країн відзначається одним природним типом, то Україна має аж п'ять кліматично-рослинних зон: поліську, лісостепову, степову, гірську і середземноморську (на південному березі Криму). Такий поділ існував не споконвіку, а витворився відносно нещодавно, близько 10 тисяч років тому, після розтанення останнього льодовика, коли спершу різко диференціювалися ліс і степ, а згодом з'явилася і серединна лісостепова зона. Дуже швидко археологічні культури України теж поділилися на лісові, степові і лісостепові, відтворюючи природні особливості своїх ареалів. Три найбільші природні зони України вдало доповнюють одна одну. Кожна з них зумовлює цілком певний спосіб життя свого населення. Різниця природних умов підштовхує населення до контакту й обміну. Така взаємодія в масштабі цілої України фіксується ще з часів землеробської трипільської цивілізації і сучасних їй степових кочівників. Найінтенсивніше контакти здійснювалися на стикові природних зон. Саме тут ще в сиву давнину вимальовуються основні поселенські вузли України. Майже всі обласні центри України лежать на межі Полісся і Лісостепу, Лісостепу і Степу, Степу і моря. Більші міста Карпатського регіону вирости там, де гори

переходять у долину, уздовж традиційних торгових шляхів, вони першими зустрічали подорожніх і цілі каравани, що тільки-но долали останній гірський хребет.

Україна як чітко окреслений геополітичний феномен постала в результаті збуту свого хліба у двох напрямках – на південний захід, на терени греко-римської античної цивілізації та її наступниць, а також на південний схід, до парфянської цивілізації та її нащадків. Тому говорити про привнесення на Україну державності з півночі (готами, варягами) або зі сходу (протобулгарами, хозарами) не доводиться. Як людину взагалі породжено працею, так і українство породжено землеробством.

Історично українська етнічна територія формувалася, обтікаючи з півночі геотектонічну лінію Карпати – Крим – Кавказ. Тому її форма нагадує сильно деформовану латинську літеру S. При цьому становим хребтом цього геополітичного утворення є Дніпро. Геополітична фігура України має дві несучі осі – вертикальну Балтійсько-Чорноморську та горизонтальну Карпато-Кубанську. Остання вісь, з'єднуючи собою дві нафтоносні області, повторює обриси Карпато-Чорноморської тектонічної дуги. Уздовж неї і відбувалося заселення України протягом усього кам'яного віку. Найяскравішим же історичним проявом Балтійсько-Чорноморської осі є знаменитий шлях із варягів у греки. Найбільш активну роль ця вісь відігравала у період зумовленої нею Литовсько-Руської держави.

Найдавніша археологічно фіксована праслов'янська культура – комарово-тшинецька – склалася у Карпатському регіоні у середині другого

тисячоліття до н.е. Звідти слов'яни поступово просувалися до моря, де в перші століття н.е. на його північному узбережжі склалася держава антів. Одночасно з нею у кримсько-кубанському регіоні сформувалося Боспорське царство греко-сармато-фракійського населення, куди активно інфільтрувалися і слов'яни. Боспорське царство – варварська держава, утворена на руїнах Східно-Римської імперії, аналогічна до варварських королівств германців і кельтів, збудованих на уламках імперії Західно-Римської. На місці же Антської держави через багато віків з'явилося, займаючи її геополітичну нішу, Галицько-Волинське королівство, а на місці Боспору через трохи коротший проміжок часу – Тмутороканське князівство. Взаємодія ж Антської і Боспорської держави породила умови для становлення України-Русі зі столицею у Києві, внаслідок чого до Карпато-Кубанської осі було приєднано перпендикулярну до неї Балтійсько-Чорноморську. Навколо цього геополітичного хреста і кристалізувалася Київська Русь.

Надалі Балто-Чорноморська вісь (особливо її економічна іпостась – шлях із варягів у греки) набувала дедалі більшого значення. Якщо у IX ст. Русь вела війни за вигідні умови торгівлі з Херсонесом, то у X ст. – вже за вигідні умови торгівлі з самою метрополією, Константинополем. Кожен хрестовий похід, докорінно змінюючи ситуацію у східному Середземномор'ї, негайно відлунювався на Русі. Перший хрестовий похід під завісу XI ст. різко порушив усі традиційні зв'язки між Європою й Азією. Обхідний шлях через Русь знов набув великого значення. Тому цей процес опосередковано сприяв загальмуванню відцентрових процесів на Русі, що й було оформлено цілою серією княжих з'їздів. Зате невдалий

другий хрестовий похід і відновлення сельджуцьких позицій у Леванті супроводжувалися сильним сплеском усобиць на Русі. Третій хрестовий похід співпав з активізацією суперечливих стосунків між Руссю та Половецьким Степом і стимулював масштабну феодальну війну між руськими князівствами. Четвертий хрестовий похід і падіння Візантії мали найбільший резонанс на Русі, яка вже тоді, у 1204 р., а не внаслідок Батієвої навали, розділилася на чотири етнополітичні утворення – Південну Русь (власне Україну), Білорусь, Новгород-Псковську і Володимиро-Суздальську держави.

Якщо український етнос консолідувався навколо циркумпонтійської (карпато-чорноморської) осі, то російський – навколо осі балто-каспійської. Саме по останній відбувалася експансія Івана Грозного – спершу завоювання Астрахані, потім Лівонська війна. Ці два рухи, які проявлялися ще в часи відносно єдиної давньоруської держави, були різноспрямовані, суперечили одне одному, тому розрив такої держави був неминучим.

Утвердження у Чорномор'ї і Приазов'ї стало нагальною потребою українського етносу у XII ст. Її прагнули розв'язати два князівські угруповання – галицько-волинське і чернігово-сіверське, кожне по-своєму. Якби Україна-Русь ще в першій половині XIII ст. міцно оперлася на чорноморське узбережжя, то навіть Батієва навала не могла би мати для неї таких фатальних наслідків, як не стала вона катастрофою для Угорського королівства, опертого на Адріатику, та для Польської держави на Балтиці. Тому історично виправданою була традиційна політика чернігівських Ольговичів на союз з половцями, які панували у

Причорномор'ї (у перспективі половці стали одним з наріжних компонентів кримсько-татарського етносу). Якби русько-половецький союз зміцнів, то монгольська експансія була б зупинена не уторцями і південними слов'янами, а нашими предками ще у Приазов'ї. Цікаво, що важливу роль у тогочасному Причорномор'ї відігравали бродники – вихідці з Карпатського регіону, типологічні попередники пізніших запорозьких козаків. Проте бродники виступали як маргінальна соціальна сила (ізгої), тому й не зайняли у давньоруській історії такого місця, яке мали у подальшу добу козаки, хоча генетичний зв'язок між першими і другими очевидний. Впливовим елементом у Причорномор'ї на зламі XII-XIII ст. було й італійське купецтво, яке фігурує у «Слові о полку Ігоревім» під назвою Хинова (Генуя). Воно доклало усіх зусиль, аби не склалося міцного союзу між Половецьким Степом і Руссю. Саме ж воно згодом легко знайшло спільну мову з Золотою Ордою, маючи близькі работоргові інтереси.

Позитивний для України перелом на карпато-чорноморському напрямку стався вже у другій половині XIII ст. при галицько-волинському правителіві Левові Даниловичу, що налагодив тісні зв'язки з ногайцями, котрі зайняли геополітичну нішу половців. Розгром ногайців ординцями остаточно відтіснив галицько-волинську державу від моря, зумовив її подальше падіння.

Завдання повернення до моря розв'язувалося вже в рамках Литовсько-Руської держави, коли за князя Вітовта було закладено ряд фортець на Чорноморському узбережжі. Тоді з орбіти впливу Золотої Орди вирвався Крим і за сприяння Литовсько-Руської держави став самостійним

ханством, фактично відновивши перервану державну традицію Половецького Степу. Але 1475 р. це ханство стало васалом Османської імперії, що розірвало органічний геополітичний зв'язок Криму з материком, протиставило їх на шкоду обом. Подальше завдання відновлення геополітичної єдності вирішувалося українським козацтвом, а після ліквідації козацької держави – селянською, поміщицькою та імперською колонізацією Півдня.

Відтоді Україна вже незрушно зайняла своє місце у геополітичній мозаїці Європи. Україна інколи не мала євразійського характеру – на відміну від Росії чи Османської імперії. Україна надто органічно прив'язана до Карпат, де свого часу склалися перші на наших теренах осередки людського суспільства, звідки ішло освоєння української ойкумени. Карпато-Кубанська вісь закінчується у Приазов'ї, не сягаючи далі Азії.

Історично інтереси України спрямовувалися не так на мало заселений Схід, як на густозаселену Європу. Пошук Україною свого місця в Європі є наскрізною домінантою нашої історії.

Європа нагадує величезний кронштейн, що стирчить із Азії, нависаючи над Африкою. Україна – біля самісінької основи європейського кронштейну. На неї припадає головне навантаження євразійської двочленної конструкції (мігранти, торгові потоки – легальні та нелегальні, численні транспортні артерії, особливо трубопровідні). Зона відповідальності України є чи не найпроблемнішою в Європі – при тому, що, на відміну від Іспанії чи Англії, Україна зовсім не має чітких природних перепон, що відокремлювали б її від сусідів.

Оцінка України і з боку Європи, і з боку Азії часто давалася за формулою “своя серед чужих, чужа серед своїх”. Україна ніколи не зможе і близько уподібнитися ані Німеччині, ані Пакистану, бо знаходиться зовсім в інших геополітичних умовах. Визначення конкретного місця України в опозиції Європа – Азія залежить у кінцевому підсумку від того, наскільки органічно зв’язане Чорномор’я з Середземномор’ям. У різні геологічні умови Чорне море то з’єднувалося з Середземним, то роз’єднувалося з ним, але сполучалося з Каспієм, поперемінно набуваючи то європейських, то азіатських рис. Відповідно це вагання закріпилося в усьому єстві України.

Міцною пуповиною, що з’єднує Чорномор’я з породженою ним Україною, є Дніпро. Ця річка постійно відігравала домінуючу роль у формуванні територіальних структур України, зцементовувала їх у єдине ціле. Меншою мірою ту ж роль відігравав Дністер через свої дуже високі береги, які тягнуться каньйонами на десятки кілометрів і значно утруднюють судноплавство. Знаменитий “вихід до моря”, який розглядався сталінським суспільствознавством як принциповий націєтворчий момент, є водночас і благом, і прокляттям нації. Прагнення до моря було рушієм етнополітичного розвитку України впродовж віків. Заради виходу до узбережжя і утримання його під своїм контролем витрачалося і витрачається стільки енергії, як ні в якому іншому регіоні, включаючи Карпати. Проте і досі Крим і Одеса лишаються проблемними вузлами української внутрішньої політики.

Але потенційно приморський регіон гарантуватиме безпеку України. Якщо Балкани, за висловом У.Черчілля, є м’яким підчерев’ям Європи, то

Північне Причорномор'я, навпаки, є для України геополітичним чинником стабільності. Саме тут базуються її військово-морські сили, які потенційно можуть стати у віддаленій перспективі найсильнішим військовим флотом Чорномор'я. Саме тут збудовано Одеський нафтовий термінал, який досі не використовується належним чином. Тут знаходяться три басейни планетарного масштабу – вугільний, залізорудний і марганцевий. Тут же розташовано більшу частину металургійного і машинобудівного комплексів України. У скіфські часи тут активно добувалося золото.

Західноукраїнські землі становлять єдину вісь із Західною Білорусією і країнами Балтії. Головні економічні інтереси цього регіону спрямовані однозначно на Європу. Але зв'язок і цих земель з морем відбувався через Наддніпрянщину. Морський фактор міцно зв'язує західну і велику України воєдино. Без нього дистанціювання, дрейф урізнобіч був би неминучим. Поки ж західні землі мають усі вигоди, що їх забезпечують понтійські зв'язки (вони перевищують сухопутні), сам об'єктивний хід подій працюватиме на інтеграцію західних теренів у загальноукраїнське тіло.

З усіх українських земель Закарпаття найдалі від рубежів Азії і найглибше занурене в Європу. Воно унікальне своїм виходом одразу до чотирьох зарубіжних країн. Їхні впливи на сусідні регіони України подеколи урівноважуються (кожна з сусідок підтримує свою національну меншину на Закарпатті), а подеколи взаємопідсилюються і навіть входять у резонанс з внутріукраїнськими процесами (коливання економічної кон'юнктури).

Якщо дещо модернізувати таке популярне у барокову добу порівняння країн з живим організмом, то Закарпаття – це периферійний пристрій українського комп'ютера, його датчик, що найшвидше і найсильніше реагує на будь-які зміни ситуації в Центральній Європі. Разом з тим, це й інструмент конструктивного впливу на загальноєвропейську ситуацію, здатний стабілізувати і поліпшувати політичний клімат у цій частині континенту. Зрозуміло, що ефективність роботи периферійного агрегату прямо залежить від органічності й оперативності його зв'язку з центральним процесором. Тому перспектива Закарпаття не в ослабленні існуючого зв'язку, а в наданні останньому більшої гнучкості і функціональності.

Самим своїм розташуванням Україна приречена на сильну зовнішню політику, на вироблення свідомої європейської геостратегії. Стабільна Україна є гарантом безпеки у ключовій зоні, де стикається континентальна і середземноморська Європа.

С. Федака. Историко-этнографический фактор в современной геостратегии Украины.

В статье обосновывается и утверждается мысль о том, что самым своим расположением Украина обречена на сильную внешнюю политику, на выработку сознательной европейской геостратегии. Стабильная Украина является гарантом безопасности в ключевой зоне, где сталкивается континентальная и средиземноморская Европа.

Ключевые слова: геостратегия, укрепление украинской государственности, историко-этнографический фактор.

S. Fedaka. Historical and ethnographic factor in the current geostrategy of Ukraine.

The article explains and claims the idea, that Ukraine by its location is bound to a strong foreign policy, to develop conscious European geostrategy. Stable Ukraine is the guarantor of security in key area where continental Europe and the Mediterranean meet.

Keywords: *geostrategy, Ukrainian nation, historical and ethnographic factors.*

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ АСПЕКТИ ГЕОПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ ЯК ГЕОПОЛІТИЧНА СКЛАДОВА У ПРОЦЕСАХ ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

У статті досліджуються питання впливу євроінтеграційних процесів на економічний розвиток незалежної України. Автор переконана, що здобута Україною на початку 1990-х рр. незалежність конститується через повернення і входження до загальноєвропейської цивілізації. Адже без перезавантаження соціально-економічної й політичної систем, змін у геополітичній орієнтації потенційною загрозою виглядала б втрата Україною суверенітету.

Ключові слова: *геополітика, євроінтеграція, економіка, ринкові реформи.*

Постановка проблеми в загальному вигляді

У сучасному світі зростає роль Європи як свого роду носія важливих цінностей, які поділяє й українське суспільство. А саме: свобода, рівність, демократія, соціальна солідарність. З іншого боку, питання інтеграції закономірно слід розглядати не тільки з погляду історичних зв'язків, географічних обставин, а й з погляду розвитку ринків і економіки.

Вибір геополітичного курсу так само вплинув на економічну ситуацію, як і внутрішньополітичні чинники. Стратегічний європейський вибір позначив чіткий орієнтир на побудову в Україні громадянського суспільства, з соціально орієнтованим ринковим господарством, із врахуванням позитивного соціального досвіду розвинутого світу. Одним із ключових стратегічних напрямів зовнішньополітичної складової процесу забезпечення економічної безпеки в Україні визнано шлях до членства в Європейському Союзі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми євроінтеграційного впливу на економічний розвиток незалежної України.

Проблеми євроінтеграційного впливу на економічний розвиток незалежної України широко висвітлюються в публікаціях багатьох українських науковців і політиків. Серед них вважаємо за необхідне виокремити М. Бойкун [2], А.Гальчинського [4-6], М.Єрмоленка [9], С.Злупка [10-11], В. Левандовського [17], М. Павловського [25], В.Сікору [27].

В той же час питання євроінтеграційного впливу на економічний розвиток незалежної України висвітлене недостатньо. Підтвердженням цієї тези є те, що державний вибір геополітичного курсу, та повноцінна інтеграція незалежної України в європейську спільноту декларується здебільшого в гучних заявах політиків. Україна зможе увійти до складу Європейського Союзу за умови підтягнення до його рівня соціально-економічної й політичної систем. Оскільки факт географічного

розташування України автоматично не забезпечує їй членства в європейській сім'ї.

Тому мета публікації стосовно євроінтеграційного впливу на економічний розвиток незалежної України полягає в тому, щоб привернути увагу до згаданої проблематики та розкрити головні її тенденції і закономірності.

Предметом дослідження є аналіз різних позицій у поглядах науковців та політиків стосовно євроінтеграційної спрямованості економічного розвитку України. В свою чергу автор спробувала проаналізувати значення цих процесів для нашої країни, адже, не окресливши власних національних геополітичних уподобань, Україна може залишитись на узбіччі європейського майбуття або перетворитися у „певний простір“, боротьба за який будь-коли може загостритися.

Актуальність проблематики євроінтеграційного вибору України пояснюється багатьма факторами, але суть питання залишається. Нині, коли процес економічної дезінтеграції та розчленування пострадянського простору завершився, досить небезпечно залишатися „нічийним, бездоглядним простором“. Природним і бажаним постає процес входження до нових економічних союзів, організацій, фондів та інституцій, які можуть сприяти економічному зростанню. Стратегія жорсткого союзу з Росією, яка сама політично нестабільна й економічно ослаблена, таїть для України великий ризик і небезпеку. Перспективним і виправданим може бути орієнтир на Європейський Союз та інші європейські інститути, які сприятимуть, а то й спонукатимуть до

соціально-економічного зростання України як демократичної та впливової держави при умові відстоювання нею своїх національних інтересів.

Цей багатовимірний процес вибору української моделі „зорієнтованих на Європу” економічних перетворень розпочався в часи перебудови, а набрав обертів із проголошенням незалежності [17, 35]. Стратегія євроінтеграції була чітко окреслена президентом України Л.Кучмою ще у 1994 р. у його програмі “Шляхом радикальних економічних реформ”. З цим же гаслом Л.Кучма йшов на президентські вибори в 1999 р. У 1998-2000 рр. указами президента затверджено стратегію і програму інтеграції України до ЄС. Утвердження України в європейському співтоваристві реальне через модернізацію суспільно-політичних і економічних структур та інституцій, актуалізацію історичної пам’яті, відтворення порушеного соціокультурного континууму.

Як і Україна, багато країн Центральної та Східної Європи починали процес трансформації своєї економіки на початку 90-х років. Цей початок був дуже складним. Рівень інфляції був високим, вітчизняна валюта не мала авторитету, і тому стабілізація була найбільш важливою короткостроковою метою для макроекономічної політики. З іншого боку, процес трансформації означав зовсім інше: створення ринкової економіки. Розвиток підприємництва, розбудова законодавчої та системної інфраструктур, які є необхідними для ефективного функціонування ринків, приватизація підприємств державної власності та стимулювання конкурентоспроможності вітчизняних галузей – все це було всеохоплюючими цілями загальної політики уряду. Кінцева мета для всіх цих країн могла би бути описана однією фразою: „наздогнати Захід”.

Постійне економічне зростання, яке б підтримувалося протягом довготривалого періоду, стало необхідною передумовою. Незважаючи на те, що мета політики є однаковою для всіх, шляхи для того, щоб досягти цієї мети, для різних країн були різними [31].

Тож першою спробою сформулювати основні напрями економічних реформ можна вважати Концепцію переходу України до ринкової економіки, схвалену Верховною Радою 1 листопада 1990 р. Зокрема, передбачалося право на частку загальносоюзного багатства (алмазного, валютного і золотого запасу), йшлося про створення самостійної бюджетної, банківської, цінової, фінансової, митної та податкової систем, введення власної грошової одиниці [13].

Протягом 1990–1991 рр. в Україні було прийнято ряд важливих законів системного характеру: „Про власність”, „Про бюджетну систему України”, „Про підприємництво”, „Про банки і банківську діяльність”, „Про підприємства в Україні”, „Про цінні папери та фондову біржу”, „Про митну справу в Україні”, „Про зайнятість населення”, „Про зовнішньоекономічну діяльність” тощо. У визначенні пріоритетів економічних перетворень досить важливим стало затвердження 24 березня 1992 р. Верховною Радою „Основ національної економічної політики України”.

Ці закони за своїм змістом були орієнтовані на певну класичну модель ринку, поява якої в Україні тоді навряд чи була реальною в найближчий період [34, 3]. Зрештою, виникла невідповідність між новим законодавством та економічною практикою [6].

Стартові можливості економіки України досить високо оцінювалися багатьма спеціалістами на Заході. За критеріями індустріального суспільства економіку нашої країни можна було б назвати розвинутою. Україна мала достатній виробничий, науковий потенціал, відповідний розвиток базових галузей промисловості, а також сільського господарства [10].

Відмова від планово-розподільчої системи господарювання і початок вибудовування соціально орієнтованих ринкових відносин не могли датися легко. Проте труднощі в економіці не сприймалися як істотні. Гострі випадки, що дисонували з піднесеними настроями і багатообіцяючими очікуваннями, трактувалися переважно як хвороби росту, що відійдуть самі собою [11, 267]. Тоді ще мало хто помічав системні вади виробничо-технологічного комплексу, надавав належного значення деформованості структури економіки з її затратним характером, глибокими міжгалузевими диспропорціями, переважанням енергоємних об'єктів за відсутності достатніх обсягів власних енергоносіїв тощо. Кінець-кінцем господарський механізм, який у командно-плановому режимі ще хоч якось функціонував, з виходом України у самостійне економічне плавання перехідного періоду виявився просто непридатним.

Переважна частина кількох тисяч підприємств, які перебували у союзному підпорядкуванні, була пов'язана з безліччю постачальників та споживачів поза межами України. Припинення або згорання таких зв'язків після розвалу СРСР поглибило кризу у промисловому виробництві і поставило під удар цілі галузі [18]. Україна стала заручницею поставок російських нафти і газу. У січні 1992 р. Росія

підвищила ціни на товари масового вжитку, змусивши Україну до такого ж кроку.

Ситуація погіршувалася не стільки через зруйнування старих структур, скільки через те, що вони не були замінені новими. На відміну від російських чи естонських лідерів, керівники Української держави не виявляли бажання провадити радикальних змін [19]. У промисловості та сільському господарстві продовжував домінувати державний сектор.

Перемога Леоніда Кучми на президентських виборах улітку 1994 р. посилювала вірогідність втрати державності. Його передвиборна програма містила постулати співробітництва й економічного союзу з Росією та надання російській мові статусу офіційної. Застрашене передвиборними заявами Л.Кучми, практично все україномовне населення України голосувало за Л.Кравчука. Російськомовні південні та східні області підтримали Л.Кучму, забезпечивши йому перемогу у другому турі президентських виборів 10 липня 1994 р.

Однак сталася дивовижна метаморфоза. Найбільшим сюрпризом була програма економічної та соціальної політики, яку Л.Кучма виголосив 11 жовтня 1994 р. у Верховній Раді. У своєму розумінні економічних реформ він пішов значно далі обіцянок навести порядок адміністративними методами й запропонував стандартну програму радикальних змін. Ця стратегія економічних перетворень була схвалена Верховною Радою.

Пакет запропонованих економічних заходів за своєю радикальністю не поступався програмам польського міністра фінансів Л.Бальцеровича

1989р., та російського в.о. прем'єр-міністра Є.Гайдара 1992 р. Не змінюючи радикально складу Кабінету міністрів, Президент залучив нових людей, здатних здійснювати реформи, і розпочав їх з основного — лібералізації цін і валютного курсу.

Проголошення курсу реформ та відмова від статусу ядерної держави вивели Україну зі стану міжнародної ізоляції. Восени 1994 – навесні 1995 рр. Міжнародний валютний фонд і Світовий банк підписали ряд умов з українським урядом про фінансову допомогу українським реформам. Від середини 1990-х рр. суттєво зросла іноземна фінансова допомога Україні від США, Європейського банку реконструкції та розвитку, Міжнародного валютного фонду і Світового банку [2, 26]. Умовою допомоги було зобов'язання здійснювати ринкові реформи.

Кредити, що надавалися Україні урядами США, ФРН, Італії, інших держав, міжнародними організаціями, допомагали зводити кінці з кінцями у платіжному балансі. Насамперед – у розрахунках з Росією і Туркменістаном за поставку енергоносіїв.

Отож вибір Україною ліберальної моделі не був спонтанним. Вона змушена була вдатися до запозичення зарубіжного досвіду [21, 82-84]. Модель ліберальної економіки з кінця 1970-х – початку 1980-х рр. повсюдно закріпилася в розвинутих країнах Заходу. На початку 1990-х рр. країни Східної Європи вже нагромадили великий досвід ринкових перетворень на основі принципів неолібералізму.

Треба враховувати і готовність Заходу надавати фінансову допомогу виключно за умови виконання рекомендацій МВФ, які базувалися на

принципах так званого Вашингтонського консенсусу, екстрапольовані на країни з перехідною економікою. Основний зміст цих принципів зводився до низки позицій, які вважаються базовими: 1) усунення державного регулювання економіки; 2) прискорена приватизація; 3) перехід до відкритої економіки; 4) ліберальне ціноутворення; 5) пріоритетність макроекономічної стабілізації й форсоване стиснення грошової маси як основи приборкання інфляції.

Саме ці принципи були основою економічної реформи в Україні. Проте відмова від глибокого врахування пострадянської економічної специфіки призвела до помилкових кроків, яких можна було б уникнути [25, 6-7]. Тому згодом Світовий банк визнав, що ліберальна модель не є універсальною.

Значних втрат зазнавала економіка держави через те, що Україна не була членом Генеральної угоди по тарифах і торгівлі (ГАТТ), що діє з 1947 р., а з 1 січня 1995 р. її спадкоємицею стала Світова організація торгівлі (СОТ) [30, 21-23]. Держави — члени ГАТТ/СОТ використовували антидемпінгові заходи для захисту своїх ринків від продукції конкурентів. Найбільш часто вони застосовуються саме щодо продукції чорної металургії та хімічної промисловості, тобто майже до половини українського експорту. Згідно із статистикою Всесвітнього банку, у 2002 р. ці товари становили 65% усього українського експорту. За даними СОТ, Україна перебувала на 10 місці щодо впливу на неї діючих антидемпінгових заходів за період із січня 1995 р. до червня 2002 р., коли різні країни застосували щонайменше 37 різних антидемпінгових заходів[22, 87].

В свою чергу, Україна подала заявку на вступ до СОТ у листопаді 1993 р., проте не одразу змогла стати членом організації. Частково причина цього полягала у тому, що тривалий час Україна ставилася до вступу до СОТ не як до пріоритету державної політики, а лише як до технічного питання. Відповідно інші країни-члени організації довго не сприймали намагання України щодо приєднання досить серйозно. Лише у 2002 р. Україна визначила питання якнайшвидшого вступу до СОТ пріоритетом своєї державної політики. Стимулом до цього став той факт, що Росія у 2000 р. значно прискорила свої переговори [22, 87]. Україна вступила до СОТ аж 2008 р., випередивши Росію.

У розвитку зовнішньоекономічних зв'язків значну роль також відігравали бартерні зв'язки між українськими і зарубіжними підприємствами [20]. При цьому керівництво підприємств намагалось сплатити державі якомога менший обсяг податку на валюту, що продавалася комерційним структурам досить часто з грубими порушеннями правил.

Під час грошової реформи в 1996 р. було встановлено завищений курс гривні щодо долара, що значно підірвало можливості українського експорту. Коли восени 1998 р. під впливом російського дефолту гривня наполовину знецінилася, зовнішня торгівля стала найбільш динамічною сферою. Питома вага експорту товарів та послуг у структурі ВВП збільшилася з 26% в 1993 р. до 42% у 1999-му. Причому зростання припало переважно на країни Європейського Союзу. У 1999 р. частка розвинених держав Заходу в українському експорті сягнула 64% із відповідним його зменшенням стосовно країн СНД та Балтії [18].

Необхідно наголосити на тому, що центральними пунктами реформування сучасної економіки України стали приватизація і роздержавлення. Проте перед проведенням приватизації в Україні не були проіндексовані основні виробничі фонди, що дало б змогу знати реальну вартість майна.

До того ж, масштаби тіньової економіки залишалися зіставними за своїми оборотами з легальною, тобто оподатковуваною. Корумпованість державного апарату була такою, що підприємці, які не мали „даху” в органах влади, не вважали за потрібне показувати реальні обсяги і результати своєї діяльності. Подібною ж лінії дотримувався і бізнес, наближений до державного апарату або зрощений з ним. Доходи таких структур були непомірно високими і неспівставними з тими, які досягалися за конкурентних ринкових умов.

Поряд з корупцією іншою великою спокусою для влади є підміна реформ адміністративними методами [24, 268-271]. Нормальна економічна активність в Україні стала неможлива через систему надмірних державних регуляцій і податків. Близько половини (від 40 до 60%) виробництва і послуг перейшло у нелегальний (“тіньовий”) сектор, що вважалось найвищим показником серед усіх європейських країн.

Як уже зазначалося, вагомим чинником нагромадження тіньових і легальних капіталів стала приватизація. Спочатку масова сертифікатна приватизація привела до розпилення власності серед дрібних акціонерів. Надалі послаблення контролю за державною власністю призвело до масового присвоєння державного майна. В Україні склалася ситуація, коли

близько двох десятків „сімей” (кланів) захопили 4/5 загальнонародної власності.

За найскромнішими підрахунками, в Україні реалізовували державного майна приблизно на 60 млрд. дол. США. А до скарбниці надійшло вдесятеро менше [29, 7]. Це була плата за можливість швидкої приватизації в країні практично без приватного капіталу, за тотальне домінування у приватизаційному процесі корумпованої бюрократії. Як наслідок, в Україні, за словами відомого економіста О.Пасхавера, почався процес формування бюрократичного капіталізму, коли бюрократія визначає темпи, пропорції, якість приватного капіталу [16, 335-336].

Після фінансової кризи 1998 р. каталізаторами стрімкого економічного зростання стали три основні зовнішні чинники: істотне зниження вартості гривні, підвищення цін на основні товари українського експорту на світових ринках та значно жорсткіші зовнішні фінансові обмеження [3]. Були ліквідовані колись істотні дефіцити державного бюджету, стабілізовано обмінний курс і зменшено інфляцію до однозначних чисел.

Перші ознаки зростання орієнтованих на експорт та імпортозамінюючих видів промисловості з'явилися у 1999 р. Починаючи з 2000 р., економічне зростання відбувалося на ширшій секторальній основі. Прогрес у подоланні бідності виявлявся у вищих ставках реальної заробітної плати і пенсій, нижчих рівнях безробіття, підвищенні видатків на соціальні потреби. До цих змін і реформ належить послідовна макроекономічна політика. Серйозні інституційні зміни заохочували до

“детінізації” неофіційної діяльності та різко підвищили ефективність економіки в цілому.

Передумовою економічного зростання стали президентські вибори 1999 р., завдяки яким кардинальних змін зазнала розстановка політичних сил у законодавчій гілці влади, де досі домінували представники лівих сил. Реалізацію курсу реформ було покладено на новий Кабінет міністрів, який у грудні 1999 р. очолив голова Національного банку В.Ющенко, не пов'язаний з партійно-номенклатурним минулим. Урядова програма виходу з економічної кризи отримала назву „Реформи заради добробуту” [124-5].

Перебування В.Ющенка на посаді прем'єр-міністра призвело, зокрема, до рішення Ради ЄС у жовтні 2000 р. про вилучення України з переліку країн з неринковою економікою. Удалося уникнути дефолту, скоротити на 17% (2,1 млрд. дол. США) обсяг зовнішнього державного боргу. Протягом 1993–1999 рр. він щорічно збільшувався в середньому на 64% і на початок 2000 р. становив 12,4 млрд. дол. США.

Крім того, поліпшилося збирання податків. Було скорочено податкові пільги, які, за даними Державної податкової адміністрації України, на 1999 р. становили близько 4 млрд. грн. За підсумками 2000 р. надходження в бюджет збільшилися на 5 млрд. грн. Це дало змогу майже на третину скоротити середню заборгованість із виплати зарплатні, а в бюджетній сфері – на 52%. Причому пенсії підвищилися на 10%.

Тенденції економічного зростання стали очевидними. Якщо протягом 1992–1999 рр. розмір валового продукту України скоротився на 60%, то

протягом 2000 р. він уперше за десятиріччя виріс – майже на 6%. Зростання проходить за рахунок резервів внутрішнього ринку, завантаження виробничих потужностей, що не використовувались раніше [27]. Купівельний попит населення почав збільшуватись також і за рахунок надісланих коштів заробітчан, які масово виїжджали за кордон. У 2000 р. Україна залучила рекордний обсяг прямих іноземних інвестицій в сумі 750 млн. дол. США [33, 6-7].

За підсумками 2000 р., темпи приросту промислового виробництва становили 12,9%. Питома вага продукції, реалізованої за бартером, була майже вдвічі меншою. Сума збитків зменшилась удесятеро, а обсяг отриманих прибутків зріс у сорок разів. Істотним чинником пожвавлення промислового розвитку в 2000 р. стала сприятлива кон'юнктура зовнішніх ринків. Тому вперше в історії молодій державі експорт перевищив імпорт.

Найбільші темпи приросту виробництва отримали саме в тих галузях, де істотно переважала недержавна власність. Частка промислової продукції, що випускалася підприємствами недержавної форми власності, зросла до 75,7%. Однак структурні зміни ще не стали провідною ланкою поліпшення якісних показників. Домінуючою залишалася частка сировинних галузей – чорної та кольорової металургії, хімічної і нафтохімічної промисловості. Їхня частка зросла на 4,4%, натомість частка продукції машинобудування зменшилася на 4,1% [16, 335-336].

Незважаючи на пожвавлення української економіки протягом 2000р., за важливими параметрами, передусім зростанням реальних доходів

населення, змін на краще по суті, не сталося. Якщо взяти доларовий показник середньої зарплати, то в Україні він становив 54 дол. США, в Росії – 81 дол., у Білорусі – 74 дол. При тому, що курс гривні до долара в 2000 р. залишався незмінним, інфляція сягнула майже 26% [27]. Крім того, як і в попередні роки, зарплата та пенсії виплачувалися вкрай нерегулярно.

Після вповільнення в період прем'єрства А.Кінаха зростання економіки протягом 2003-2004 рр. істотно прискорилося. Зокрема, приріст ВВП у 2003-му досяг 9,4%, а у 2004-му – 12,7%, тобто перевищив середню величину за всі попередні роки незалежності. Частка прибуткових підприємств, яка у 2002 р. становила 61%, збільшилася до 65% [15]. Проте в цілому прискорення економічного зростання у 2003 р. стимулювало поживлення зовнішнього попиту на продукцію металургії та суміжних галузей.

Тоді на світовому ринку різко зріс попит на дешевий та якісний метал, який могла запропонувати Україна. „Українське економічне диво” засновувалося на експорті металу та продукції хімічної промисловості. Екологічно шкідливе виробництво застосовувало застарілі технології та потребувало величезних затрат енергії. Власне, на цьому базувалося швидке економічне зростання країни.

У 2004 р. одержано рекордний врожай зернових – 45 млн. т, що у 2,2 раза більше показника 2003 р. Заборгованість із зарплати скоротилася у 2,5 раза, а в бюджетній сфері – повністю погашена [28, 5]. Середня заробітна плата протягом двох років роботи уряду В.Януковича підвищилася на 42%,

а мінімальна – на 44%. Правда, продукти харчування і паливо зростали втричі швидшими темпами.

Радикальна політика першого помаранчевого уряду Ю.Тимошенко негативно позначилася на темпах економічного зростання. Якщо у 2000-2004 рр. українська економіка зростала збільшеними темпами, то у 2005 р. мав місце відчутний спад. Так, ріст ВВП у 2004 р. становив 112,3% проти 2003 р., а у 2005 р. – лише 102,8% порівняно з 2004 р. Безперечно, що певну роль відіграли й інші фактори, в першу чергу зовнішні (погіршення кон'юнктури на світових ринках). Однак не останній внесок у цьому зіграла пропагована урядом реприватизація [23].

Необмежений законодавчими рамками, процес реприватизації досить швидко охопив всю країну. Ініціаторами почали виступати центральні та місцеві органи управління. До реприватизації підключились суди. Цей процес став підживлюватися боротьбою конкурентів, а також тих, хто пробував одержати реванш і переділити приватизоване майно. Акції з переділу власності набували масштабності і вийшли з-під державного контролю. Мали місце силові захоплення об'єктів. Як стверджують експерти, саме з 2005 р. в країні почалось масове рейдерство.

У 2006-2007 рр. українська економіка демонструвала досить високі темпи економічного зростання. Спостерігалася значна автономність національної економічної системи навіть за умов високої політичної нестабільності [26]. Переживши складні часи дискусій щодо реприватизації, вітчизняний бізнес послідовно нарощував свій потенціал. Водночас істотно зросли прямі іноземні інвестиції. Їх зростання у 2006 р.

становило 5,3 млрд. дол., значно більше попереднього року. Станом на січень 2007 р. обсяги прямих іноземних інвестицій становили 23224,2 млн. дол. США, або лише 491 дол. в розрахунку на 1 особу. Для порівняння: на 1 особу в українській економіці припадає основних засобів на суму 4427 дол. США.

Складні процеси останніх років (підвищення цін на газ, значне збільшення споживчого попиту) зумовили відчутне зростання зовнішнього приватного боргу: на 10,8 % від ВВП. Водночас українська економіка показала високий запас міцності. Досить значний період вона демонструє високі темпи економічного зростання: упродовж 2000-2006 рр. 64,4%, або 7,4% у середньому за рік. Її реакція на підвищення ціни на газ (з початку 2006 р. – на 80%) виявилася більш позитивною, ніж очікували експерти.

Економічна активність в Україні продовжує значною мірою визначатися зовнішньою кон'юктурою. При цьому зміни умов торгівлі (цін експорту та імпорту) найбільш мінливі для товарів з низьким ступенем обробки. Вони становлять основу українського експорту: у 2006 р. частка металургії сягала 42%, хімічних виробів – 12%, зернових – 3,5%. Частка машинобудування залишалася низькою — лише 14,3%. Показовою є майже пряма залежність між динамікою вітчизняного виробництва та світовими цінами для металургії. Однак український бізнес зумів скористатися сприятливою зовнішньою кон'юктурою та взявся за технологічне переоснащення виробництва [35, 2].

Однак у цій моделі зростання, як виявилось згодом, приховувалися істотні вади. Результати зростання ВВП переважно осідають у верхньому

прошарку суспільства, і лише крихти перепадають низовим верствам населення [1, 74-80]. Друга вада пов'язана з тим, що відтворюється застаріла індустріальна структура економіки: економічне зростання відбувається на екстенсивній основі за рахунок не задіяних раніше виробничих потужностей та залучення додаткових не відновлюваних ресурсів. Це вело до зростання матеріало-, енерго- і ресурсомісткості виробів [32].

Економічне зростання в Україні у 2000 - першій половині 2008 рр., що породило духовно-психологічну атмосферу оптимістичних сподівань, служило передумовою появи українського „економічного дива”. Несподіваний успіх України стався в результаті переважно політики проб і помилок. Ніхто на Заході не чекав і не прогнозував досягнутих результатів [9, 18-25].

Отож в цілому згаданий період виявився для України достатньо успішним в її економічному розвитку, чого не можна сказати про кінець 2008-го та початок 2009 рр., що проходив під лозунгом: „світова економічна криза не зачепить нашої економіки”, але, на жаль, не так сталося, як вважалося.

Національна економічна система України на цей час була достатньо інтегрована у світове господарство, і тому поширення рецесійних процесів у світі, падіння попиту та цін на світових товарних ринках знайшло свій відгук у внутрішніх процесах України та вкрай негативно позначилося на становищі реального сектору економіки. Значно запізнілі заходи уряду по

запобіганню впливу зовнішніх негативних процесів привели до дестабілізації та падіння економічних показників.

Одною з перших, хто відчув на собі весь негатив кризового стану, була фінансова сфера, а саме національна банківська система. Масовий відтік депозитів з банківської системи, що спостерігався у IV кварталі минулого року і продовжувався у січні 2009 року (обсяги вкладень у банках лише в національній валюті зменшились починаючи з вересня на 46,6 млрд. гривень) поряд з необхідністю погашення зовнішніх боргів поставили банки у досить складне становище. При цьому навіть збільшення з боку Національного банку обсягів рефінансування банків не спричинило достатнього зростання обсягів кредитування економіки, а призвело до ускладнення ситуації на валютному ринку. З іншого боку – зниження платоспроможності підприємств призвело не тільки до зниження обсягів кредитування, але і до підвищення вартості кредитних ресурсів. Вартість кредитів у національній валюті зростає з 16,8 % у вересні до 26,5 % у січні 2008 року [8].

Банківська система України у цей період зазнала збитків на 32 млрд. гривень – 11% від усіх активів. Про це на прес-конференції заявив Олександр Сугоняко, президент Асоціації українських банків. За його словами, згідно з економічною теорією, банківську систему може знищити і 5% відтоку. Та, на щастя, вона ще тримається [14].

Значних втрат зазнала вся українська промисловість. Так, за підсумком січня обсяги промислового виробництва скоротилися на 16,1% до грудня 2008 року та 34,1% до січня 2009 року.

Найбільше скоротилися експортні поставки продукції металургійного комплексу (на 44,7%), машинобудування (на 37,9%), продукції хімічної та пов'язаної з нею галузей промисловості (у 2,1 раза), мінеральних продуктів (на 32,6%), продукції легкої промисловості (на 35,3%), деревини, паперової маси та виробів з них (на 35,9%) [7].

Стрімке зниження виробництва у промисловості відбулося з наступних основних причин: 1) втрата зовнішніх ринків збуту, а звідси – неможливість отримання прибутків, відсутність обігових коштів для розвитку виробництва, виплати зарплат тощо; 2) зменшення попиту на внутрішньому ринку, пов'язане зі зниженням купівельної спроможності вітчизняних споживачів; 3) скорочення кредитування комерційних банків, що, передусім, негативно позначилось на розвитку видів економічної діяльності, орієнтованих переважно на внутрішній ринок (будівництво, машинобудування, роздрібна торгівля), та відповідно зменшило попит на продукцію суміжних галузей; 4) вплив капіталу, зниження можливості рефінансування корпоративних зовнішніх боргів, зростання недовіри до банківської системи; 5) курсова нестабільність.

Необхідно підкреслити, що більшість із перерахованих чинників стали дестабілізуючими і для інших секторів економіки [8].

На думку міністра економіки Богдана Данилишина, „розвиток економіки у 2009 році в основному залежатиме від оздоровлення внутрішніх фінансових ринків, підвищення конкурентоспроможності української економіки та зростання світової економіки. Крім того, з огляду на існування проблем та ризиків для стабілізації і відновлення

економічного зростання, а також з метою запобігання продовження негативних тенденцій в країні досить важливим є повноцінне впровадження системи антикризових заходів” [7].

Та на сучасному етапі не все залежить лише від дій урядової команди, необхідна консолідація усіх гілок влади як на загальнодержавному рівні, так і на місцях. Лише консолідовані дії влади можуть подолати виклики, що стоять перед Україною. Влада у всій вертикалі має працювати як один злагоджений механізм, прикладаючи усі зусилля задля покращення життя людей, відновлення економіки, фінансового благополуччя держави.

Як справедливо зазначив відомий український вчений Анатолій Гальчинський, „...криза – це не лише неймовірно великі втрати та випробування, не лише деструктив. Це водночас і прискорення модернізації сучасного світоустрою, підґрунтя для утвердження нового, перспективного. І якщо наші дії, стратегічний курс нашої держави коригуватимуться відповідним позитивом, то зазначений шлях може виявитися найбільш результативним для кожного з нас” [4].

Згідно з соціологічними дослідженнями, проведеними в грудні 2008р. Центром Разумкова, відносна більшість українських громадян (45%) вважають, що Україні потрібно вступати до ЄС; кожний третій (35%) не підтримує сьогодні таке рішення, а кожний п'ятий (20%) все ще не визначився.

Серед проблем, які найбільшою мірою перешкоджають європейській інтеграції України, громадяни наголошують саме на внутрішніх чинниках:

низькому рівні економічного розвитку і недостатніх темпах реформ (71%) та високому рівні корупції (64%) [24].

31 березня 2009 року в щорічному Посланні Президента України Віктора Ющенка про внутрішнє і зовнішнє становище України було наголошено, що „наша інтеграція до європейського і євроатлантичного простору – це вже не абстрактна мета. І водночас це не є самоціллю. Це – практичні, сучасні інструменти, які допоможуть нам принести добробут людям і гарантувати безпеку країни, нашого народу, наших дітей і наших онуків.

Зовнішньополітичні пріоритети України – сталі і вивірені. Європейська і євроатлантична мета – незмінна, вона неминуче буде досягнута” [36].

Отож, з проведеного аналізу можна зробити висновок, що, мабуть, немає в Україні іншого питання, в якому всі структури влади та переважна частина населення і політикуму настільки солідарні, як наш європейський вибір. Про його цінність, важливість, стратегічність заявляють уже багато років політики різних кольорів і орієнтацій, представники і минулого „злочинного”, і „революційного”, і „антикризового” режимів.

Список використаних джерел

1. Базилюк Я. Нарис з української моделі національної економіки
// Розбудова держави. – 2000. – №16. – С.74-80.

2. Бойкун М. Україна та європейська інтеграція // Журнал українських досліджень. – 2001. – №12. – С.26.
3. Гаврилишин О. Недосліджені води. – Режим доступу: [http:// www.hnb.hr](http://www.hnb.hr). – 2005.
4. Гальчинський А. Нинішня фінансова криза – початок кінця. Далі – новий початок? // Дзеркало тижня. – 2008. - 18 – 24 жовтня.
5. Гальчинський А. Спадок. Радикальні економічні реформи Президента Кучми // День. – 2004. – 13 жовтня. – С.2-3.
6. Гальчинський А. Україна: поступ у майбутнє. – Київ: Основи, 1999. – 50 с.
7. Данилишин Б. Уряд вживає всі заходи для стабілізації розвитку економіки України в умовах світової фінансової кризи . – 2009. – 20 лютого. – Режим доступу: [http:// kmu.gov.ua](http://kmu.gov.ua).
8. Данилишин Б. Уряд має чітку антикризову програму, яка спрямована на вирішення конкретних завдань соціально-економічного розвитку країни та подолання кризових явищ – 2009. – 04 березня. – Режим доступу: [http:// kmu.gov.ua](http://kmu.gov.ua).
9. Єрмоленко М. Національні економічні інтереси // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – №1-2. – С.18-25.
- 10.Злупко С. Новаторські теорії українських економістів: роль у розвитку світової економічної науки // Економіка України. – 2002. – №9. – С.72–77.
- 11.Злупко С. Перехідна економіка: сучасна Україна. – К.: Знання, 2006. – 324 с.
- 12.Коломойцев В. Новий курс України. Державне регулювання економіки // Голос України. – 1999. – 16 вересня. – С.4-5.

13. Концепція переходу України до ринкової економіки // Відомості Верховної Ради України. – 1990. – №48. – 632 с.
14. Куцак І. Криза всіх покарає // [Економіка](#). – 2009. – 27 березня.
15. Лазарович М. Від «Реформи заради добробуту» до Помаранчевої революції. – Режим доступу: <http://www.vesna.org.ua>. – 2005.
16. Лановик Б., Лазарович М. Економічна історія. – Київ: Вікар, 2005. – С.335-336.
17. Левандовський В. Суперечності геополітичного самовизначення. Європа чи Євразія // Політичний аналіз посткомуністичних суспільств. – Київ: Політ. думка, 1995. – С.35.
18. Литвин В. Україна – 2004. Події. Документи. Факти – Т.1. – Київ: 3 Медіа, 2005. – 592 с.
19. Литвин В. Україна: Хроніка поступу (1991-2001). – Київ: Альтернативи, 2001. – 734 с.
20. Меморандум про економічний розвиток. Світовий банк. – Т.1. – Вашингтон, 2004. – 115 с.
21. Мунтіян В. Про українську економічну модель // Економіка України. – 1994. – №6. – С.82-84.
22. Нова хвиля реформ: Пропозиція комісії „Блакитної стрічки” президенту України. – Київ, 2005. – С.87.
23. Огляди громадської думки. – Київ: Центр Разумкова, березень 2005. – Режим доступу: <http://www.ucerps.org>.
24. Огляди громадської думки. – Київ: Центр Разумкова, грудень 2008 року. – Режим доступу: <http://www.ucerps.org>.
25. Павловський М. Стратегічні помилки перших років // Голос України. – 1996. – 12 грудня. – С.6–7.

26. Підсумки економічного та соціального розвитку України у 2006 р. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>.
27. Сікора В. Напрями еволюції українського економічного розвитку // Актуальні проблеми економіки. – Режим доступу: <http://spilka.webua.org>.
28. Складові відродження національної економіки // Урядовий кур'єр. – 2004. – 23 листопада. – С.5.
29. Стар Н. По той бік глобуса // День. – 2005. – 17 травня. – С.7.
30. Україна в міжнародних організаціях. – Київ: Знання, 2007. – С.21-23.
31. Україна на шляху до Європи / Пер. з англ.; за ред. Л.Хоффманн, Ф.Мьоллерс, вст. сл. В.Ющенко, В.Мюллера. – Київ: Фенікс, 2001. – 343 с.
32. Філіпенко А. НЕП: як не випасти із глобального цивілізаційного поступу. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>.
33. Філіпченко А. Потенціал економічного розвитку в Україні // Урядовий кур'єр. – 2000. – 14 листопада. – С.6-7.
34. Черняк В. Палітра економіки: аналіз економічної ситуації в Україні // Голос України. – 1995. – 31 серпня. – С.3.
35. Шумило І. Якою є правда про економічне зростання в Україні? // Дзеркало тижня. – 2007. – 19 травня. – С.2.
36. Щорічне послання Президента України Віктора Ющенка про внутрішнє і зовнішнє становище України. [31 березня 2009 року](#). – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.

Т.Безега. Євроінтеграція як геополітична складова в процесах впливу на економічне розвитку незалежної України.

В статье исследуются вопросы влияния евроинтеграционных процессов на экономическое развитие независимой Украины. Автор убеждена, что независимость Украины конституируется через возвращение и вхождение в общеевропейскую цивилизацию. Ведь без перезагрузки социально-экономической и политической систем, изменений в геополитической ориентации потенциальной угрозой выглядела бы потеря Украиной суверенитета.

Ключевые слова: геополитика, евроинтеграция, экономика, рыночные реформы.

T.Bezeha. European integration as a geopolitical component in process of influence on economic development of independent Ukraine.

The questions of the influence of the Eurointegrational processes on the economic development of independent Ukraine are investigated in the article. The author is sure that the national independence that was struggled by Ukraine at the beginning of 1990-ies, is constituted through the return and integration into the European civilization without the reload of the social-economic and political systems, changes in the geopolitical orientation, there would be potential danger of losing Ukrainian sovereignty.

Keywords: geopolitics, Eurointegration, economics, market reforms.

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ УГОРЩИНИ З ПАРТНЕРАМИ ПО ЄС ТА УКРАЇНОЮ

У статті розглядаються особливості економічного розвитку Угорщини в період після зміни політичного режиму, а також сучасна галузева структура економіки і її трансформація, виявляються чинники, що вплинули на економічний розвиток країни в умовах розширення і поглиблення європейської інтеграції, аналізується вплив ЄС на формування економічної політики країни і новий підхід до розвитку торговельно-економічних стосунків з основними партнерами по ЄС і Україною.

Ключові слова: *економіка, зовнішньоекономічні зв'язки, інтеграція, Європейський Союз, реформування, Угорщина, Україна.*

Постановка проблеми. Кризові явища в економіці європейських країн змушують їх, у нашому випадку Угорщину, шукати шляхи мінімізації негативних явищ в зовнішньоекономічних стосунках з сусідами – країнами ЄС та Україною зокрема. Досвід інтеграції в Європейський

Союз, форми і методи впровадження нових підходів до економічної співпраці дають підстави стверджувати, що аналіз зовнішньоекономічних зв'язків Угорщини з Україною – необхідна складова у виробленні інноваційних підходів до вирішення внутрішніх проблем в економіці України. Отже, завдання науковців і практиків полягає у зіставленні: а) застосування протекціоністських заходів країнами, які є учасниками світової торгівлі; б) прагнення до лібералізації міжнародних економічних відносин, яка дала позитивні результати від створення СОТ (1995 р.) до розгортання кризи (2008 – 2009 рр.). Це і визначило актуальність теми пропонованої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальних праць в економічній літературі з проблем зовнішньоекономічного спрямування є чимало. Слід відмітити роботи економістів-міжнародників В. Рокочі, О.Шниркова та інших. Цікавою та ґрунтовною працею з проблематики дослідження є робота Томаша Віціана «Угорсько-українське співробітництво в умовах розширення Європейського Союзу» [1].

Виклад основного матеріалу. Сучасна угорська економіка формувалася, на відміну від сусідніх країн, в умовах відсутності належної кількості природних ресурсів, наявність яких в середині та другій половині ХХ століття вважалася вирішальним фактором економічного зростання. Основу природних ресурсів Угорщини становлять родюча земля, сприятливий клімат і термальні води. Ці природні переваги реалізуються в сільському господарстві, харчовій промисловості, туризмі. Тому ці галузі в той період стали фундаментом розвитку угорської економіки.

З кінця 60-х років розпочалися перші економічні реформи, які носили характер поступових перетворень. У цей період в Угорщині вдавалося комбінувати центральне державне планування та ринкову економіку – промислові підприємства залишалися під державним контролем, але існувало чимало дрібних приватних підприємств, податки з яких були серйозною статтею доходів державного бюджету. У 1988 році Угорщина стала першою східноєвропейською країною, в якій була введена гнучка система податків з доходів фізичних осіб, а у 1990 році відновила роботу Будапештська фондова біржа, яка зараз є найбільшою у регіоні Центрально-Східної Європи. У 1987 році було проведено реформу банківського сектора і організовано мережу комерційних банків. Угорщина перша з країн Східної Європи прийняла у 1989 році закон про господарські товариства, який наступного року був доповнений законом про різні господарські асоціації та законом про іноземні інвестиції. Ці законодавчі акти створили основу для зміни відносин власності та залучення іноземного капіталу. Тому зміна політичної системи, яка відбулася навесні 1990 року, не стала причиною економічної трансформації, а тільки створила передумови для розвитку основних економічних складових, які були закладені раніше. Трансформація торкнулася всіх найбільш істотних сфер суспільного життя і спричинила радикальні зміни.

Точкою відліку демократичних і ринкових реформ в Угорщині прийнято вважати початок 1989 р., коли в результаті мирних парламентських виборів влада перейшла в руки демократичних сил. Угорщина належить до країн з найбільш радикальним варіантом

системних реформ, що були підготовлені рівнем політичної демократії, економічного розвитку, господарськими традиціями і культурологічною орієнтацією, зокрема прагненням до західноєвропейської моделі капіталізму. Трансформація суспільно-економічної системи в Угорщині здійснювалася на досить тривалому проміжку часу, весь перехідний період зайняв майже 14 років. Реальні факти підтверджують, що ринкова економіка країни базується на міцних основах (лібералізація цін, приватизація державної власності і глибокі революційні зміни в структурі ВВП, формування економіки відкритого типу).

Головним чинником успішної трансформації економічної системи Угорщини був приплив в країну прямих іноземних інвестицій, оскільки саме цей процес забезпечував підвищення продуктивності праці, технологічну модернізацію виробництва і створення нових експортних можливостей і додаткових робочих місць. Також важливим був позитивний вплив інвестицій на скорочення дефіциту держбюджету. Іноземному капіталу в Угорщині досить було 10 років, щоб зайняти провідну роль у переважній більшості основних галузей економіки. Іноземні інвестиції фактично створили в Угорщині нові промислові сфери, такі, як автомобілебудування (Suzuki, Audi, General Motors), виготовлення деталей для машинобудівної промисловості (Ford, Lear, General electrics, Denso), сучасна електроніка (SANMINA-SCI, Flextronics, Philips, IBM) тощо. Інвестори зробили суттєвий внесок у модернізацію і таких традиційних галузей угорської економіки, як фармацевтика, харчова промисловість, хімічна промисловість.

Паралельно з цим процесом ще в 1996 р. з'явилися перші ознаки дуальної економіки: швидкий приплив великої кількості іноземного капіталу в національну економіку гальмував розвиток вітчизняних підприємств. Таку модель повної лібералізації і посиленого залучення іноземного капіталу вибрала для себе Угорщина. Рушійною силою економічного розвитку країни була промисловість, перш за все її найбільш важливий сектор – машинобудування, де основним джерелом розвитку галузі залишається збільшення експортної реалізації, що стало можливим завдяки значним капіталовкладенням і підвищенню попиту на дану продукцію.

Важливим показником характеристики промислового виробництва Угорщини, починаючи з 1992 р. по 1999 р., є постійне зростання продуктивності праці. За період з 1998 р. по 2008 р. зростання продуктивності праці у вирішальній мірі визначалося закриттям збиткових підприємств. У більшості галузей не сталося технічної модернізації, і лише останніми роками спостерігаються позитивні зміни в цій сфері, що заклало основу новому періоду зростання продуктивності праці, заснованому на розвитку і модернізації виробництва. Вплив зростання промислового виробництва виявився, перш за все, в галузях економіки, орієнтованих на експорт. Серед них особливе значення мало зростання виробництва продукції автомобільної промисловості, а також зростання виробництва машин і машинного устаткування. Серед 14 галузей переробної промисловості виробництво знизилося у двох – текстильній і нафтопереробній, виробництво продуктів харчування залишилося на рівні попереднього року [2].

В угорському сільському господарстві з початку 1990-х рр. відкрито спостерігалися глибокі ознаки кризи, яка пояснюється загальним спадом економіки в цілому, а також втратою великої кількості ринків у зв'язку з розпадом РЕВ. Експорт сільськогосподарської продукції в розвинені регіони, а саме в країни ЄС, також постраждав і різко зменшився, причиною чого були не стосунки ЄС і Угорщини, а внутрішні проблеми цієї галузі: недостатнє фінансування, запізнiла модернізація галузі і низька конкурентоздатність.

Сьогодні Угорська Республіка є індустріально-аграрною країною. Більше половини працездатного населення країни зайнято у сфері послуг, а туризм становить вагомую частку економіки країни. Орієнтир на Західну Європу зробив економіку країни залежною від процесів на європейському ринку. Тому всі стагнаційні моменти, які спостерігалися в розвинених європейських країнах на початку ХХІ століття, мали відповідний негативний вплив і на економічні показники країни. Зокрема, в останній період в Угорщині спостерігалось зменшення динаміки росту ВВП, зростали інфляція, безробіття. Якщо брати за 100% показник ВВП попереднього року, то в період 1994 – 2004 рр. середній щорічний темп зростання ВВП становив 4% (у період 1990 – 1993 рр. темпів зростання не спостерігалось). Наведені нижче дані (таблиця 1) відображають загальні тенденції розвитку економіки країни за останні роки.

Таблиця 1

Основні макроекономічні показники (2005 – 2009 рр.)¹

¹Джерело: http://www.nfgm.gov.hu/data/cms660384/macro_100215_HUN.pdf Міністерство національного розвитку та економіки Угорської Республіки

Показник		2005	2006	2007	2008	2009
ВВП	(поперед. рік = 100%)	103,5	103,0	101,0	100,6	93,7
Споживання домашніми господарствами	(поперед. рік = 100%)	103,4	101,9	98,4	99,4	93,0 ^{I-III} кв.
Промислове виробництво	(поперед. рік = 100%)	106,8	109,9	107,9	100,0	82,3
Будівельна галузь	(поперед. рік = 100%)	115,9	99,1	85,6	95,0	96,0 (січ.- лист.)
Роздрібна торгівля	(поперед. рік = 100%)	105,1	104,7	97,9	98,4	96,0 (січ.- жовт.)
Рівень безробіття	(%)	7,2	7,5	7,4	7,8	96,0 (жовт.-груд.)
Реальні доходи населення (нетто)	(поперед. рік = 100%)	106,3	103,4	95,2	100,7	97,6 (січ.- лист.)
Сальдо зовніш. торгівлі	млн. євро	-2 904	-2 379	-120	-319	+4 570
Експорт товарів	(поперед. рік = 100%)	111,5	118,0	115,8	104,2	86,6 (січ.- лист.)
Імпорт товарів	(поперед. рік = 100%)	106,1	114,4	112,0	104,3	80,8 (січ.- лист.)
Поточний платіжний баланс	млн. євро % від ВВП	-6 380 -6,4	-6 707 -6,7	-6 169 -6,2	6 557 -6,2	+1 655 ^{I-} III кв.
Приріст прямих іноземних інвестицій	млн. євро	6 172	5 887	4 182	3 067	-404 ^{I-III} кв.
Дефіцит державного бюджету	% від ВВП	-7,9	-9,4	-5,0	-3,7	
Інфляція	%	3,6	3,9	8,0	6,1	4,2

На розвиток сучасної угорської економіки мали вплив як внутрішні, так і зовнішні чинники. Після зміни режиму в економіці Угорщини утворилася дійсно послідовна, з індивідуальними особливостями, угорська модель, яка на межі століття визначила основи всієї структури угорської економіки. Цей консенсус можна розглядати як один з найбільш важливих елементів успіху після зміни режиму, що дав можливість здійснити послідовну, прогнозовану економічну політику, разом зі всіма її перевагами і недоліками. Аналіз, здійснений по секторах угорської економіки, показав, що деякі її галузі в результаті модернізації виробництва, впровадження нових методів виробництва і нового ставлення до праці вийшли на рівень західноєвропейських країн за своєю продуктивністю. Докорінно змінилася орієнтація і структура зовнішньої торгівлі країни, що спричинило перевищення середнього показника по Євросоюзу стосовно зростання орієнтованої на експорт економіки.

Паралельно з цим ця модель має істотні недоліки: у структурі економіки спостерігаються диспропорції, що призвели до її дуальності: нерівномірність надходження інвестицій і посилення централізації спричинили збільшення розриву між центром і регіонами. Гострий брак енергоносіїв, мала територія, обмежений внутрішній ринок, а також висока якість робочої сили і відповідний рівень науково-технічного розвитку стимулюють Угорщину розвивати свої зовнішньоекономічні зв'язки з іншими країнами. Незважаючи на незначну частку Угорщини в світовій торгівлі, експортно-імпортна діяльність відіграє дуже важливу роль в національній економіці країни (65% всієї продукції країни реалізується на зовнішньому ринку).

У 80-х рр. велика частина зовнішньої торгівлі Угорщини здійснювалася на ринках країн РЕВ. Після розпаду РЕВ Угорщина стала шукати для себе нові ринки збуту своєї продукції, внаслідок чого змінилася не лише географічна, але і товарна структура експорту країни. Це обумовлено тим, що Угорщина повинна була враховувати вимоги нових ринків.

У перше десятиліття після зміни режиму експортні товари, що базувалися на природних ресурсах, здали свої позиції. Так, наприклад, за період з 1990 по 2000 рр. частка аграрного експорту скоротилася майже на половину, тоді як продукція машинобудування змінила свої експортні позиції, ставши провідною галуззю зовнішньої торгівлі. В кінці ХХ століття дуже актуальною для Угорщини темою стало розширення Європейського Союзу і вступ до нього країн, що підписали Договір про асоційоване членство. Після розпаду РЕВ і Варшавського договору в Центральній і Східній Європі єдиною інтеграційною дієвою силою залишався ЄС. Найважливішими умовами прийому Угорщини в ЄС були: досягнення критеріїв правової держави і дотримання прав людини; стабілізація інститутів, що гарантують збереження демократії; повага і захист національних меншин; діюча ринкова економіка; здатність країни приєднатися до політичних, економічних і фінансових цілей ЄС. 1 травня 2004 р., виконавши вимоги вступу в ЄС, Угорщина набула повноправного членства в цій спільноті.

Ставши членом ЄС, Угорщина проводить економічну політику, направлену на те, щоб якнайскоріше наблизитися до рівня розвитку основних його членів. Зі вступом в ЄС Угорщина запровадила загальні для країн-членів митні тарифи і загальну торговельну політику. З точки зору

торговельної політики повна інтеграція означає, що, з одного боку, Угорщина стала учасником єдиного спільного внутрішнього ринку і митного союзу, а з іншого боку – причетною до системи існуючих зовнішніх торговельних стосунків Євросоюзу. Прийняття загальних для ЄС ставок митних тарифів вимагає зниження митних зборів, оскільки в Євросоюзі вони нижчі, ніж в Угорщині. Таким чином, доходи, що отримуються від митних зборів в Угорщині, скоротилися.

Перші роки перебування Угорщини в ЄС не дали очікуваних результатів. У житті пересічних громадян країни після вступу Угорщини в ЄС не сталося значних позитивних змін. Серед підприємців і підприємств, що беруть участь в економічному житті, деякі відчували переваги, а деякі – недоліки членства в ЄС. Зростання конкурентоспроможності економіки стало важливою вимогою, але економічна політика держави надала їй дуже слабку підтримку.

Позитивними наслідками членства Угорщини в ЄС є: можливості розширення ринку; збільшення бюджету і зростання ВВП завдяки зростанню експорту і створенню нових робочих місць; прискорення технічного прогресу і можливість отримати прогресивніші технології; залучення нових інвестицій у зв'язку з розширенням ринкових можливостей; створення конкурентоздатної ринкової економіки. В цілому – збільшення ефективності народного господарства і розширення зовнішньоекономічних можливостей.

Негативний вплив інтеграції в ЄС виявляється в: надмірному впливі іноземного капіталу на економічну автономію і структуру економіки

Угорщини; ймовірність виникнення несподіваних і неконтрольованих процесів (зростання безробіття й інфляції) через інтеграцію і зміни в орієнтації і структурі економіки; відкритті ринків один для одного, що призводить до зростання заборгованості слабшого партнера; неможливості домогтись поліпшення ефективності народного господарства без дієвої ринкової економіки, при необхідності боротися із структурними змінами економіки (наприклад, бажання експортувати такі товари, які зачіпають інтереси партнерів по інтеграції). Отже, в Східній Європі раніше далися взнаки недоліки інтеграції в ЄС, ніж її переваги, що, безумовно, відображає політику ЄС по відношенню до бідніших і менш розвинених країн Східної Європи. Заходу потрібні нові ринки і партнери, а населення і економіка нових членів Союзу можуть дати новий імпульс підйому західноєвропейської економіки.

Зовнішньоекономічні зв'язки Угорщини відіграють дуже важливу роль в економічному розвитку країни, що обумовлено моделлю економічного зростання, орієнтованою на експорт. Починаючи з 1990 р., зовнішня торгівля була одним з головних чинників економічного розвитку країни. Обсяг товарообігу в період 1990–2008 рр. постійно збільшувався, і в 2008 р. експорт становив 73,4 млрд. євро, а імпорт – 73,7 млрд. євро [3]. Дефіцит торговельного балансу в 2001 – 2008 рр. був характерною межею економіки країни, оскільки це невід'ємна частина процесів подолання відсталості країни порівняно з більш розвиненими країнами на порозі інтеграції в ЄС.

У 2009 р. вперше за останні роки розпочалося суттєве падіння обсягу експорту країни, він скоротився на 14,7%, а імпорт – на 18,9 (обсяг експорту

становив 59,5 млрд. євро, обсяг імпорту – 55,5 млрд. євро). Зовнішню торгівлю Угорщини характеризує орієнтованість, перш за все, на країни ЄС. Експорт в ці країни становить 79%. Основний напрям експорту: ЄС-15 (перші 15 країн-членів ЄС), у тому числі Німеччина – 25,7%, Італія – 5,7%, Франція – 5,4%, Австрія – 4,5%, Великобританія – 5,4%; ЄС-12 (нові 12 країн-членів ЄС), у тому числі Словаччина – 5,0%, Румунія – 5,3%, Польща – 3,7%, Чехія – 3,2%. Експорт в Україну становить 1,5%. Що стосується імпорту, то 69% припадає на країни ЄС (ЄС-15: Німеччина – 25,1%, Австрія – 6,1%, Італія – 4,1%, Голландія – 4,8%, Франція – 4,5%; ЄС-12: Польща – 4,1%, Чехія – 3,4%, Словаччина – 4,2%). Імпорт з України – 0,9%. Варто відзначити країни Азії (Китай – 6,4%, Японія – 2,5%).

Баланс торгівлі з країнами ЄС є позитивним, тобто в країни ЄС-15 постачається на 5,6 млрд. євро, а в країни ЄС-12 на 3,3 млрд. євро більше продукції, чим ввозиться з них. Що стосується інших країн (за винятком США), то баланс торгівлі має великий дефіцит, зокрема з Росією – 2,0 млрд. євро, Китаєм – 2,7 млрд. євро, Японією – 1,1 млрд. євро, Кореєю – 1,3 млрд. євро [4].

Структуру товарообігу характеризує значне переважання товарів промислового виробництва, перш за все продукції машинобудування. В основному це засоби зв'язку, транспортні засоби, електричні прилади і устаткування, прилади для генерування і виробництва енергії, обчислювальна й офісна техніка. Вагома частка припадає на продукцію переробної промисловості (фармакологія, хімічна, алюмінієва і текстильна промисловість). Частка сільськогосподарської продукції в структурі

експорту значно знизилася. Структура імпорту в цілому є схожою: машини і устаткування, продукція переробної промисловості, енергоносії.

Українсько-угорські економічні відносини на сучасному етапі мають тенденцію до зростання. У радянський період історії нашої держави частка України в двосторонній торгівлі з Угорщиною була досить значною. Однак із зміною суспільно-економічного устрою в Угорщині, розпадом СРСР та системи РЕВ, переходом на доларові розрахунки у взаємній торгівлі, ліквідацією колишніх виробничих зв'язків та сформованої у рамках РЕВ виробничої спеціалізації та кооперації зовнішньоторговельні відносини у регіоні довелося практично створювати заново. Якщо в 1991 році, в рамках СРСР, український обсяг поставок сягнув суми за 2 мільярди доларів США, то в 1992 році він становив ледь більше 350 млн. доларів. Зазначені фактори, а також низка негативних моментів, які супроводжували економічний розвиток обох країн у 90-х роках, спричинили чимало проблем, які гальмували розвиток двосторонніх торговельних відносин. Однак постійна цілеспрямована робота української та угорської сторін на всіх рівнях з вироблення функціональної структури міждержавної торгівлі, створення нових спільних господарських систем, поглиблення прикордонного та транскордонного співробітництва привела до відчутного зростання обсягів двостороннього товарообігу, яке особливо яскраво спостерігаємо з 1998 року. У 2008 році обсяг двосторонньої торгівлі товарами та послугами сягнув рекордної за 12 років співробітництва цифри – 2,5 млрд. євро [5]. Лише в 2009 році, на фоні світової фінансової кризи, обсяг торгівлі значно скоротився (експорт українських товарів в Угорщину склав 500 млн. євро, або 47,7% від рівня 2008 р., а імпорт – 897

млн. євро, або 61,2% від рівня 2008 р. [6]). Потенціал для подальшого стабільного зростання двостороннього зовнішньоторговельного товарообігу зберігається і надалі.

Ключовим напрямом роботи із забезпечення доступу угорських товарів на український ринок, як і раніше, залишається сприяння поліпшенню загального клімату торговельно-економічних стосунків України та Угорщини. Угорські компанії, які присутні на українському ринку, ставлять перед собою такі завдання: підтримати реалізацію своєї продукції на зовнішньому ринку шляхом поширення сучасних методів торгівлі, збільшити експортну здатність угорської продукції, підтримати економічні програми розвитку регіонів Угорщини, ефективніше використовувати державну підтримку зовнішньоторговельних підприємств.

Серед галузей угорської економіки і угорських підприємств, представлених на українському ринку, формально можна виділити кілька груп. Однією з найбільш значних є фармацевтична промисловість. Тут необхідно відзначити такі компанії, як фармацевтичний завод „Egis” і незалежна угорська фармацевтична компанія „Гедеон Ріхтер”. Перед угорськими підприємствами в галузі медицини відкриваються великі можливості, де поряд із вагомим обсягом експорту угорських ліків з’являється новий напрям – експорт медичного устаткування і приладів, в першу чергу це стосується угорського діагностичного устаткування.

Другу групу угорських підприємств, продукція яких користується попитом на українському ринку, становлять фірми переробної

промисловості та машинобудування. Також важливим напрямом, у якому здійснюється співпраця між Угорщиною і Україною, є туризм. Туристична галузь стала широко диференційованою: вона орієнтується на всі вікові категорії, а також на людей з різними матеріальними доходами.

Обсяги взаємних інвестицій останнім часом зростали швидкими темпами. Вони працюють в хімічній, машинобудівній, пакувальній та харчовій сферах. Вагомий обсяг інвестицій у розвиток банківської мережі на території України здійснив угорський банк ОТП (Угорський ощадний банк). На сьогодні банк має свої дочірні банки у Хорватії, Сербії, Словаччині, Болгарії, Румунії та Росії. На даний час в Україні діє понад тисячу підприємств за участю угорського капіталу, більшість – спільні. В Угорщині також діє український капітал в сумі, що сягає майже 1 млрд. євро, який надійшов від іноземних компаній. Насамперед капітал вкладається у виробничі потужності металургійних заводів „Дунаферр”, власниками яких є іноземні компанії з українським капіталом. У модернізацію цих підприємств українські власники вклали більше 400 млн. євро.

Крім зазначеної співпраці, динамічно розвиваються українсько-угорські відносини у таких економічних сферах, як прикордонне співробітництво, сільське господарство, транспорт, харчова промисловість, туризм. Нині набирає ваги у двосторонньому торговельно-економічному співробітництві якісно нова форма співпраці – виробнича кооперація. Угорщина пропонує надзвичайно широкий спектр сприятливих можливостей для поглиблення міжнародного співробітництва. Головною перевагою цієї країни є її стратегічне розташування – країна міститься в

самому серці Європи, на перехресті європейських транспортних, енергетичних, торговельних та туристичних шляхів. Відчутним імпульсом для активізації українсько-угорської співпраці є членство Угорщини в ЄС, яке відкриває широкі можливості для українських ділових кіл, виступаючи своєрідним мостом до спільного європейського ринку. Зазначені позитивні моменти, посилені наявністю відповідної інституційної бази, дають підстави стверджувати, що двостороннє співробітництво й надалі буде поглиблюватися, зокрема за рахунок впровадження нових форм співпраці у розвиток таких сфер, як логістика, транзит та високі технології.

В той же час не можна обійти увагою наявні проблеми в українсько-угорських торговельно-економічних стосунках. Головною з них є забезпечення Угорщини енергією і збільшення ролі Угорщини у співпраці України з ЄС у питаннях енергетики. З метою надійного забезпечення енергоносіями важливо вирішити питання модернізації транспортної інфраструктури, поліпшення технічної і логістичної бази, а також господарської структури.

Таким чином, в розвитку українсько-угорських торговельно-економічних відносин на сучасному етапі формуються нові тенденції. Вони виражені, насамперед, в потенційних можливостях нарощення обсягів двосторонньої торгівлі, а також у створенні нових спільних підприємств. Перспективи розвитку українсько-угорських відносин пов'язані також із багатостороннім розширенням співробітництва України з ЄС.

Список використаних джерел

1. Віціан Т. Угорсько-українське співробітництво в умовах розширення Європейського Союзу / Т.Віціан // Європейська та євроатлантична інтеграція України: стан і перспективи: Збірник наукових праць. – Ужгород: Ліра, 2008. – С. 267 – 286.
2. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ksh.gov.hu>. — Республіканське статистичне управління.
3. [Електронний ресурс]. — Режим доступу:
http://www.nfgm.gov.hu/data/cms670841/kulker_09q3_HUN.pdf. —
Міністерство національного розвитку і економіки Угорської Республіки.
4. [Електронний ресурс]. — Режим доступу:
<http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/gyor/kul/kul20912.pdf>. —
Республіканське статистичне управління.
5. [Електронний ресурс]. — Режим доступу:
<http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/gyor/kul/kul30812.pdf>. —
Республіканське статистичне управління.
6. [Електронний ресурс]. — Режим доступу:
<http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/gyor/kul/kul20912.pdf>. —
Республіканське статистичне управління.

А. Гупало. Инновационные подходы к развитию внешнеэкономических связей Венгрии с партнерами по ЕС и Украиной.

В статье рассматриваются особенности экономического развития Венгрии в период после изменения политического режима, а также современная отраслевая структура экономики и ее трансформация, определяются факторы, которые повлияли на экономическое развитие страны в условиях расширения и углубления европейской интеграции, анализируется влияние ЕС на формирование экономической политики страны и новый подход к развитию торгово-экономических отношений с основными партнерами по ЕС и Украиной.

Ключевые слова: экономика, внешнеэкономические связи, интеграция, Европейский Союз, реформирование, Венгрия, Украина.

A.Gupalo. Innovative approaches to the development of foreign economic relations of Hungary with its partners in the EU and Ukraine.

The article surveys features of Hungary`s economic development since the change of political regime and modern economy structure and its transformation, identifies factors that have influenced economic development in terms of expansion and deepening of European integration, determines the place and role of foreign trade in the economy. Hungary`s foreign economic relations, the EU impact on the formation of economic policy and new approach to the development of trade and economic relations with major partners in EU and Ukraine are characterised.

Keywords: economy, foreign economic relations, integration, European Union, reforms, Hungary, Ukraine.

**ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
В УКРАЇНІ**

**ВПЛИВ КРИТЕРІЇВ ВСТУПУ В ЄВРОСОЮЗ НА
ПОБУДОВУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ, СОЦІАЛЬНОЇ, ПРАВОВОЇ
ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ**

Статтю присвячено дослідженню впливу критеріїв вступу до ЄС на побудову демократичної, соціальної, правової держави в Україні в контексті визначення геополітичних пріоритетів та стратегічних векторів зовнішньої політики нашої країни.

Ключові слова: *європейська інтеграція, євроінтеграційні критерії, мотиви вступу до ЄС, демократична, соціальна, правова держава.*

Постановка проблеми. Україна має здійснювати свій інтеграційний поступ передусім на основі розвиненого відчуття ідеологічної спорідненості з Європою, розвивати партнерство і співробітництво, засноване на історичних зв'язках і загальнолюдських цінностях. Європейський вибір для України є не якимось символічним жестом чи

вектором зовнішньої політики, а передусім відповіддю на виклики внутрішнього розвитку, а тому змістом євроінтеграційної політики України має бути всебічне розв'язання проблем і визначення конкретних шляхів та засобів інтеграції України до Європейського Союзу, до чого належить і наближення практики внутрішнього життя, принципів розвитку політичної системи до стандартів Європейського Союзу.

Аналіз досліджень та публікацій. В рамках наукової розвідки становлять певний інтерес праці таких дослідників, як О. Скрипнюк, В. Головченко, О. Головко-Гавришева, І. Піляєв, А. Крупник, Г. О'Доннелл.

Метою дослідження є аналіз критеріїв вступу до ЄС як найважливіших чинників побудови демократичної, соціальної, правової держави в Україні в рамках дослідження проблеми взаємовпливу процесів європейської інтеграції та демократичного розвитку України.

Основні результати дослідження. Критеріями вступу до ЄС, представленими Європейською Радою 1993 року на саміті у Копенгагені, є стабільність інституцій, що гарантують демократію; правова держава; права людини; повага до меншин та їх захист; існування ринкової економіки, що функціонує, так само, як і спроможність справлятися з тиском конкуренції та ринковими силами усередині Союзу. Членство також передбачає можливість кандидата взяти на себе членські зобов'язання, у тому числі прихильність цілям політичного, економічного та валютного союзу[1].

Отже, є очевидним, що копенгагенські критерії стосуються насамперед внутрішньої демократії та економіки. Тому не викликає сумніву, що

євроінтеграційний курс ставить перед країною насамперед завдання внутрішнього характеру.

На цій основі внутрішні суспільно-політичні реформи мають бути орієнтовані на такі напрями:

- визнання громадянина, його прав, свобод та інтересів найвищою соціальною цінністю;

- запобігання відновленню авторитарних тенденцій, всебічний розвиток демократичної, правової держави й інститутів громадянського суспільства, укорінення в суспільній свідомості розуміння необхідності їх ефективного функціонування;

- усвідомлення політичного інтересу як певної мети, що співпадає з тенденцією суспільного розвитку, координація цілей і засобів їх досягнення, неприпустимість розриву між ними;

- наявність сильної демократичної політичної влади як умови для стабільних політичних відносин;

- підвищення ефективності державного управління, правова регламентація процесу реформування політичної системи.

В цьому плані Україні належить подолати складний шлях для досягнення критеріїв, необхідних для повноправного членства в ЄС. Рух нашої держави має бути підкріплений сподіванням, що двері загальноєвропейського дому насправді залишатимуться відкритими для кожної європейської держави, яка відповідає копенгагенським критеріям.

Майбутні члени повинні не лише забезпечити імплементацію до національного законодавства комплексу європейських правових норм і стандартів, а й здійснювати їх застосування на практиці.

В цьому аспекті, безумовно, свобода слова й демократичні цінності є

ключовими пунктами в питанні успішної євроінтеграції нашої країни. „Завдяки їм (демократичним цінностям – **Ф. Б.**) утворюється своєрідна демократична цілісність, чи цілісність демократичних держав, які, попри всі свої відмінності, визнають єдині для всіх цінності. Остання теза має неабияке значення для України. Адже, проголошуючи своє прагнення до європейської інтеграції, Україна тим самим взяла на себе ряд зобов'язань, серед яких на першому місці стоїть вимога перетворення України на демократичну державу”[2].

Демократична складова розвитку держави визначається, передусім, характером, механізмами та принципами функціонування її політичної системи. Водночас євроінтеграційна політика є чинником вдосконалення політичної системи України в напрямі подальшої демократизації та підвищення ефективності її функціонування.

В цьому сенсі відбувається певною мірою злиття принципів та способів впливу на об'єкт з самим об'єктом. Так, наприклад, під євроінтеграційною політикою може розумітися як механізм впливу на внутрішні умови розвитку держави з метою відповідності критеріям вступу до ЄС, так і безпосередні зміни самих об'єктів (політичної, економічної, соціальної, правової сфер суспільства).

В зазначеному контексті, євроінтеграційна політика держави – це її комплексна діяльність у різних сферах суспільного життя, що має на меті створення законодавчих, політичних, економічних, соціальних та міжнародних передумов для здійснення інтеграції України до ЄС.

Відтак критерії вступу до ЄС в якості чинників формування

демократичної, соціальної, правової держави повинні також визначати євроінтеграційну політику України.

В цьому аспекті важливим видається твердження вітчизняного вченого В. Головченка: „З огляду на європейський вибір України і стратегічну ціль створення необхідних передумов для набуття асоційованого, а згодом і повноправного членства в ЄС, слід зазначити, що оцінка рівня демократичності суспільно-політичного життя країни є не лише необхідним процедурним завданням інституцій Євросоюзу стосовно рішення розпочати переговори про вступ, а й нагодою для держави-претендента на членство визначити, чи відповідають її політичні перетворення європейським стандартам”[3].

У цьому зв'язку дуже важливим з критеріїв, яким має відповідати країна-претендент на членство в ЄС, є забезпечення належного статусу і прав політичної опозиції. В цьому контексті є конче необхідним законодавче закріплення статусу парламентської опозиції, забезпечення цивілізованого діалогу між владою і опозицією. Нормативно-правове оформлення діяльності опозиції дає змогу оптимізувати роботу парламенту, знизити політичне напруження в суспільстві та підвищити відповідальність політичних суб'єктів у процесі прийняття суспільно важливих рішень.

Критерії вступу до ЄС є спонукальним чинником до зазначених перетворень, а тому, на нашу думку, членство в цьому співтоваристві набуває пріоритетного значення порівняно з іншими вірогідними інтеграційними комбінаціями, зокрема ЄЕП.

При цьому треба відзначити, що „інтеграція – не лише суспільно-політичне явище, а й правове, і йому притаманні певні характерні правові ознаки, а саме:

- єдність ціннісних критеріїв: дотримання принципів демократії, верховенства права, поваги прав людини і основних свобод;

- єдність правового регулювання, відображена у процесах уніфікації та гармонізації національного законодавства учасників інтеграційних процесів;

- багаторівневість правового регулювання, котра полягає в широкому колі суб'єктів правового регулювання та намаганні координувати взаємодію національно-правових систем міжнародного права і власне правової регламентації інтеграційних процесів;

- комплексність правового регулювання, яке охоплює і публічно-правові, і приватноправові відносини;

- наявність значної кількості регіональних стандартів: ЄС, Рада Європи, ОБСЄ тощо;

- прозорість правового регулювання інтеграційних процесів: доступність і поінформованість громадськості зацікавлених держав, а також її залучення до процесів прийняття рішень щодо ключових питань”[4].

Однією з проблем, які потрібно розв'язати в рамках зазначеного процесу, а також на шляху євроінтеграції, є питання сумісності українського законодавства із законодавством ЄС. Досягнення цієї мети є важливим елементом побудови правової держави в Україні.

На нинішньому етапі адаптація має ґрунтуватися на принципі доцільності, тобто в процесі адаптації законодавства слід враховувати перш за все наслідки впровадження норм, передбачених актами *acquis communautaire*, з точки зору їх впливу на економічну, соціальну та політичну ситуацію в Україні[5].

Починаючи з 2002 року, процес адаптації законодавства України до законодавства ЄС закріплюється на найвищому рівні: Верховна Рада України приймає Закон України „Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”, а в 2004 році - Закон України „Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”.

У цих документах були сформульовані стратегічні завдання та визначені практичні заходи щодо забезпечення безпосередньої участі України в загальноєвропейському процесі та членстві в європейських структурах, запроваджено механізм прийняття Верховною Радою України законодавчих актів, які відповідають *acquis communautaire* та мають економічне обґрунтування, визначено механізм адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

Як зазначено в Концепції Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, „адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу - це поетапне прийняття та впровадження нормативно-правових актів України,

розроблених з урахуванням основних положень законодавства Європейського Союзу” [6].

Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства ЄС є основоположним документом, який має визначити механізм досягнення Україною необхідного рівня відповідності її правової системи праву ЄС. Адаптація законодавства є пріоритетною складовою правової реформи в Україні. Загальнодержавна програма - це комплекс взаємопов'язаних завдань з адаптації законодавства України до законодавства ЄС, спрямованих на реалізацію державної політики щодо створення сучасної правової системи України шляхом удосконалення правотворчої діяльності органів державної влади.

Адаптація законодавства України передбачає реформування її правової системи, важливим чинником якого слід вважати визнання принципу верховенства права, плюралістичної демократії, також обов'язок забезпечити права і основні свободи людини всім особам, що знаходяться під юрисдикцією держави, тобто формування українського суспільства як повноправної європейської спільноти.

Саме цьому повинна сприяти участь України в конвенціях Ради Європи, оскільки для України як держави, що визначила стратегічним імперативом своєї політики європейський вибір, членство в Раді Європи є, по суті, школою демократії, а виконання її вимог - необхідною умовою просування шляхом європейської інтеграції[7]. До того ж зазначені конвенції встановлюють спільні для цієї організації і ЄС стандарти.

Отже, адаптація законодавства України є першим кроком на шляху реформування правової системи України, початковим етапом інтеграції України до права ЄС.

Крім того, адаптація законодавства України має розглядатися як інструмент зміцнення реформ, і її необхідно оцінювати, зважаючи на їх просуванн.

Треба відзначити, що однією з проблем у цій сфері є відсутність у нашому суспільстві одностайності в сприйнятті необхідності та незворотності процесу європейської інтеграції України. Ставлення до пріоритетів інтеграційного вибору як до альтернативи призводить до того, що значна частина української політичної еліти не розуміє доконечної важливості адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

Тому завдання побудови в Україні демократичної, соціальної, правової держави європейського зразка спонукає приділити увагу питанням співвідношення системи нормативно-правових актів України з загальноєвропейськими критеріями.

Євроінтеграційні устремління України в поєднанні із співробітництвом з ЄС розкривають шлях до проведення радикальних реформ. Поступово наближаючись до відповідності критеріям вступу до ЄС, Україна тим самим інвестує власну модернізацію, створення соціальної і правової держави, приведення своєї політичної системи, характеру відносин у ній, рівня політичної культури у відповідність до європейських стандартів демократії.

Те, що Україна повинна запровадити у себе стандарти ЄС, означає, що треба забезпечити в нашій країні такий рівень суспільного добробуту, наявність і такий рівень розвитку основних елементів політичної, економічної та соціальної інфраструктури, які б відповідали критеріям ЄС[8]. У цьому сенсі „передумовами становлення соціальної держави в Україні є реформування економіки у напрямі соціального ринкового господарства, створення громадянського суспільства й утвердження правової держави”[9].

Отже, соціальні реформи повинні йти паралельно з політичними, демократичними перетвореннями, вони мають бути також механізмом регуляції соціальних відносин. Наприклад, у сфері забезпечення соціальної солідарності, соціальної справедливості, побудови соціальної держави. Крім того, правові конституційні реформи забезпечують так звану нормативність економічних відносин, узгодженість державного регулювання і саморегулювання, існування соціально-орієнтованого ринку, позитивної взаємодії суспільної і приватної власності, збереження соціального балансу в трудових відносинах, соціальний захист населення.

Щодо інших аспектів, то, зокрема, функціонування єдиного ринку товарів і послуг приводить до постановки питання про вирівнювання прав споживачів на всьому європейському просторі, тобто до розробки загальних стандартів і правил, які гарантують ці права і діють на території всіх держав-членів. Як підсумок, в офіційному реєстрі напрямів діяльності інститутів ЄС з'являється політика захисту споживачів. Це стосується і загальної соціально-економічної політики, зокрема в частині прийняття

загальних стандартів, що забезпечують принцип рівної конкуренції і гідну якість умов праці в різних сферах на теренах ЄС [10].

В цьому плані критерії вступу до ЄС мають розглядатися як чинники, що сприяють прийняттю важливих кодексів та законів, спрямованих на реалізацію соціальних, культурних та інших прав і свобод громадян в Україні. До таких, зокрема, відносяться Кодекс про працю, Соціальний кодекс України, а також Кримінальний та Цивільний кодекси тощо.

Найголовніший принцип правової держави – це визнання верховенства права та закону. Забезпечення прав і свобод людини є ознакою саме суспільства та держави, побудованих на демократичних засадах.

У цьому аспекті, на наш погляд, важливим видається твердження відомого сучасного дослідника проблем розвитку демократії Гільермо О'Доннелла: „У правовій демократичній державі на кожного поширюються законні повноваження інституцій в рамках правової системи, себто ніхто не може бути над або поза її правилами. У свою чергу, ця характеристика стосується захисту політичних та інших прав. За відсутності гарантії універсальної відповідальності перед законом буде існувати неконтрольована сила або сили, які зможуть односторонньо урізати або просто відбирати права” [11].

Європейський Союз заснований на принципі верховенства закону й демократії. Членом Союзу має право стати будь-яка європейська держава, що дотримує демократичні принципи суспільного ладу: “принципи свободи, демократії, поваги прав людини й основних свобод, а також

принцип правової держави” (ст. 6, ст. 49 Договору про Європейський Союз) [12].

Очевидно, що прогрес відносно прав людини й демократичних стандартів містить у собі проведення політичної та адміністративної реформ, дотримання законів і демократичних свобод, що в першу чергу передбачено критеріями вступу до ЄС.

У цьому контексті важливим елементом правових критеріїв є боротьба з корупцією в органах влади, з криміналізацією суспільства тощо.

Зважаючи на зазначене, суттєвим та необхідним, на наш погляд, видається використання досвіду держав, що ефективно вирішили завдання перехідного періоду.

З цієї точки зору, зокрема, доволі цікавим виглядає досвід Словаччини, особливо в рамках виконання критеріїв членства напередодні її безпосереднього вступу до ЄС.

У річній національній програмі Словаччини на 2003 рік протидія корупції посідала одну з чільних позицій, поступаючись першим місцем лише роботі з громадською думкою. Ще в червні 2000 року уряд цієї країни ухвалив Національну програму боротьби з корупцією. Партії, що утворили урядову коаліцію, брали участь у своєрідній програмі „Антикорупційний мінімум”. Серед впроваджених законів можна відзначити „Акт про державну службу” та „Акт про громадську службу”, які встановили норму конкурсних процедур на заміщення посад у державній службі та заборонили чиновникам приймати подарунки. Реформу судової системи в Словаччині було продовжено у 2002 році

запровадженням Судової ради - незалежного наглядового органу. Також напередодні вступу до ЄС у Словаччині було підготовлено до прийняття закони: „Про залучення громадян до законодавчого процесу“, „Про спеціального прокурора з боротьби з корупцією“, „Про боротьбу з легалізацією кримінальних прибутків“ [13].

Є очевидним, що в цьому напрямі Україні належить виконати ще дуже значний обсяг роботи і що процес інтеграції України до ЄС займатиме достатньо часу.

У цьому контексті реалізація кінцевої мети потребує належної взаємодії органів державної влади, відповідної системи координації, яка могла б забезпечити дієве та ефективне виконання адаптаційних програм.

Отже, поступове виконання критеріїв вступу до ЄС і сам процес європейської інтеграції України мають надати цінне джерело мотивації і легітимації для рішучих урядових дій, які покликані створювати умови для подальших структурних реформ, створення конкурентного ринкового середовища та стимулювання інновацій.

Органи державного управління повинні функціонувати у правовому полі законів, які за змістом відповідатимуть європейським зразкам. До того ж адаптація українського законодавства до європейського передбачає запозичення європейської правової культури, якою мають перейнятися поряд з усіма громадянами також і управлінці та державні службовці всіх рівнів.

Наразі, на жаль, навряд чи можна говорити про те, що питання європейської інтеграції України остаточно зайняли провідне положення

серед пріоритетів центральних і місцевих органів влади, зокрема в частині адаптації законодавства. Не в останню чергу це пояснюється високим ступенем поляризації зовнішньополітичних устремлінь серед провідних політичних сил країни. Причому навіть за умов існування в уряду політичної волі його здатність проектувати і здійснювати структурні реформи часто все ще є слабкою.

На сьогодні не можна констатувати і відповідне усвідомлення населенням значення, необхідності і підтримки курсу європейської інтеграції. Це процес важкий і тривалий, тому вимагає наукового аналізу і розробки адекватних методів щодо його оптимізації.

Навіть невдовзі після подій кінця 2004 року результати опитування засвідчили неоднозначну оцінку перспектив України у разі вступу до ЄС. Зокрема, 37,3% опитаних оцінили їх „десь позитивно, десь негативно”, а 30,6% - „безперечно позитивно” та „переважно позитивно, ніж негативно”. 26,5% визначилися з негативними оцінками, а байдужість виявили 4,8% [14].

Тому, враховуючи особливості перехідного стану, в якому перебуває Україна, має бути проведена в життя така концепція співвідношення особи, суспільства і держави, яка дозволила б не тільки змінити сьогоdnішній менталітет людини, але й сприяти формуванню вільної особистості з високою політичною, економічною і правовою культурою, яка усвідомлює свою цінність і гідність. На конституційному рівні має бути закладена якісно нова модель правової організації життя людини і суспільства, відповідно до якої весь державний і суспільний механізм

спрямовується на здійснення і захист прав і свобод людини.

Тому, на нашу думку, в рамках наближення до європейських правових стандартів значну увагу має бути приділено таким напрямам:

- по-перше, зміцнення демократичних цінностей, заснованих на принципах верховенства права та закону, вільних виборах і багатопартійній політичній системі. Головною проблемою в цій сфері залишається виконання законів і захист прав людини;

- по-друге, запобігання етнічним конфліктам через велику кількість осіб, що не хочуть йти з території України і яких Європа не приймає. Незважаючи на те, що ЄС бажає вільного руху економічно активних індивідуумів, існують проблеми безпеки, такі, як входження нелегальних мігрантів або кримінальних елементів, соціальні проблеми і проблеми культурної нерівності. Однак безпека в Європі вимагає кооперативного і всебічного підходу, причому як з короткостроковими, так і довгостроковими цілями [15];

- по-третє, подальше зміцнення ринкової економіки в Україні. Тут залишаються великі проблеми щодо законів у сфері бізнесу, особливо податків, що не відповідають європейським стандартам. Можна додати також, що великі проблеми існують в області створення привабливого інвестиційного клімату для збільшення притоку прямих іноземних інвестицій;

- по-четверте, запобігання деградації навколишнього середовища. Стосовно цього існують побоювання, що для уряду України, який зіштовхується з економічними труднощами, цей аспект не є пріоритетним. Українське законодавство в цій сфері не відповідає нормам

та положенням ЄС.

Виконання Україною критеріїв вступу до ЄС та досягнення кінцевої мети – повноцінного членства мають привести:

- по-перше, до створення правової держави, що має на увазі підвищення рівня виконання принципу правових норм. Правові норми змушують державу розглядати усіх громадян однаково, щоб гарантувати здійснення їх основних прав і одночасно запобігати зловживанню владою на всіх рівнях управління. Цей принцип, безсумнівно, змушує державу ставати демократичною і, таким чином, просто посередницькою установою серед її громадян;

- по-друге, до подальшого зміцнення демократичної держави, що допоможе розширити основу для реалізації особистих інтересів та здійснення індивідуальних прав і свобод;

- по-третє, до здійснення трансформації від традиції орієнтації на державу до традиції орієнтації на суспільство. Реформи в Україні мають зміцнити соціальну динаміку сильніше ніж урядову. Динамічне і відносно автономне суспільство має створити громадянське суспільство, що демократично функціонує і слугує консолідації політичної системи та інтерналізації демократичної політичної культури.

Висновки. Питання розширення ЄС у світлі політико-правових реформ в Україні обумовлено мотивами входження в ЄС. Дійсно, істина полягає в тому, що політична й економічна трансформація в Україні є об'єктивною необхідністю поза залежністю від членства в ЄС, проте ця трансформація пройде незрівнянно легше в умовах об'єднаної Європи.

Україна бачить своє майбутнє в ЄС. Воно буде означати можливість кращого способу життя, так само як і кращих стандартів у політичній, соціальній і економічній сферах. Тому, безумовно, будь-яка затримка процесу адаптації критеріїв вступу до ЄС означає крок назад від модернізації та демократичних здобутків. Членство України в ЄС стане чинником становлення в нашій державі сучасної, демократичної політичної системи, відкритої влади разом з міцною економікою і суспільством добробуту.

Список використаних джерел

1. European Council in Copenhagen, 21-22 June 1993: Conclusions of the Presidency. – Press Release. – 22/06/93. – Режим доступу: No. 180/1/93 // www.consilium.europa.eu/uedocs/
2. Скрипнюк О. В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика)/О.В.Скрипнюк. – К.: Логос, 2006. – С. 296.
3. Головченко В. Проблема політичної реформи в Україні та її європейський вибір /В.Головченко// Україна на шляху до Європи / Упоряд.: В. І. Шкляр, А. В. Юричко. – К.: Етнос, 2006. – С. 72-73.
4. Голошко-Гавришева О. І. Правові аспекти участі України в євроінтеграційних процесах /О.І.Голошко-Гавришева//Актуальні проблеми державного управління процесами європейської та євроатлантичної інтеграції. Вип. 15 / За заг. ред. В. П. Горбуліна. – К.: ДП „НВЦ „Євроатлантикінформ”, 2005. – С. 54-55.

5. Доповідь про стан виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу // Євроінформ. – 2006. - № 1. – С. 13.
6. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 21.11.2002 р. № 228-ГУ // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - № 3. – С.12.
7. Піляєв І. С. Актуальні проблеми розвитку правової системи Ради Європи/І.С.Піляєв // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. - К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – Випуск 21. – С. 634.
8. Крупник А. С. Механізми впровадження стандартів ЄС при розбудові соціальної держави в Україні/ А.С. Крупник // Актуальні проблеми державного управління процесами європейської та євроатлантичної інтеграції. Вип. 15. / За заг. ред. В. П. Горбуліна. – К.: ДП „НВЦ „Євроатлантикінформ”, 2005. – С. 107.
9. Там само.
- 10.Brussels European Council, 14 December 2007: Presidency Conclusions. - Press Release. – 14/12/07. – Режим доступу: No. 16616/07 // www.consilium.europa.eu/uedocs/
- 11.O'Donnell G. Why the Rule of Law Matters // Journal of Democracy. – 2004. – Vol. 15. – No. 4. – P. 37.
- 12.Режим доступу: Treaty of Maastricht // eur-lex.europa.eu/eu/treaties/
- 13.Annual National Programme Slovakia 2003. - Ministry of Foreign Affairs of Slovak Republic . Режим доступу: www.foreign.gov.sk

14.Актуальні проблеми реалізації Україною стратегічного курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію: громадська думка та експертні оцінки. Вип. 12 / За заг. ред. В. П. Горбуліна. – К.: ДП „НВЦ „Євроатлантикінформ”, 2005. – С. 38.

15.Brussels European Council, 14 December 2007: Presidency Conclusions.

- Press Release. – 14/12/07. – Режим доступу: No. 16616/07 // www.consilium.europa.eu/uedocs/

Ф. Барановский. Влияние критериев вступления в Евросоюз на построение демократического, социального, правового государства в Украине.

Статья посвящена исследованию влияния критериев вступления в ЕС на построение демократического, социального, правового государства в Украине в контексте определения геополитических приоритетов и стратегических векторов внешней политики нашей страны.

Ключевые слова: европейская интеграция, евроинтеграционные критерии, мотивы вступления в ЕС, демократическое, социальное, правовое государство.

F. Baranovskiy. Influence of EU joining criteria on building of democratic, social, law(justice) state in Ukraine.

The article is devoted to the research of influence EU joining criteria on the democratic, social state building and on the rule of law making in Ukraine in the context of determination of geopolitical priorities and strategic vectors of foreign policy of our country.

Keywords: *European integration, eurointegration criteria, EU joining reasons, democratic, social state, rule of law.*

**ПРИМАТ НОРМ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА НАД
ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ, ГЛИБИНА ТА МЕЖІ
ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ**

У статті розглядаються проблеми глобалізації транснаціональної злочинності і тероризму та кроки світової спільноти щодо протидії цим явищам. У контексті зазначених процесів досить активно формується конвенційна система міжнародного кримінального права, розвивається система органів міжнародної кримінальної юстиції. Україна, як і багато інших країн, бере активну участь в питаннях забезпечення колективної протидії транснаціональній злочинності і тероризму. Однак, як свідчить світовий досвід, примат норм міжнародного кримінального права над вітчизняним законодавством не може бути беззастережним. Кожне конкретне рішення щодо імплементації норм міжнародного кримінального права в національне законодавство має ставити на порядок денний з'ясування таких питань: 1) наскільки є доцільною, можливою і необхідною така імплементація; 2) якими є припустима глибина і правові межі імплементації; 3) які можуть виникнути соціальні та правові загрози від трансформації норм внутрідержавного права в частині захисту прав і свобод українських громадян; 4) як це вплине на суверенітет та незалежність країни, а також стан національної безпеки держави; 5) наскільки кожне конкретне рішення не суперечить Конституції та національним інтересам країни.

Аналіз сучасних національних та транснаціональних криміногенних процесів свідчить, що вони досягли такого рівня, коли підкуп, шантаж, рейдерство, рекет, корупція, хабарі, розкрадання бюджетних коштів, конвертаційні схеми ухилення від сплати податків, шахрайство з фінансовими ресурсами, як і активізація діяльності транснаціональних злочинних формувань, стали повсякденним явищем, яке поряд з продукуванням причинно-мотиваційного потенціалу масовидного відтворення традиційних злочинів детермінує виникнення нових, раніше не відомих суспільно-небезпечних діянь, у результаті чого новий Кримінальний кодекс України фактично подвоївся (із 263 статей старого КК України зріс до 447 титульних статей чинного КК України) і продовжує поповнюватись все новими, раніше не відомими за своїм складом злочинами.

Розв'язання зазначених проблем дуже часто пов'язується з необхідністю застосування міжнародного правотворчого, правозастосовчого досвіду та імплементації норм міжнародного кримінального права у вітчизняне кримінальне законодавство. Беззаперечно, досвід переймати необхідно, тим більше, що він формується на тлі глобалізації не лише національної, а й транснаціональної злочинності. У контексті глобалізації та досить активних кроків світової спільноти щодо посилення протидії транснаціональній злочинності спостерігається не лише формування конвенційного міжнародного кримінального права, а й подальший розвиток системи міжнародної кримінальної юстиції у формі міжнародних трибуналів ООН та Міжнародного кримінального суду (далі МКС). Останній створено на

установчій конференції у Римі в 1998 р. Станом на квітень 2003 р. Римський статут МКС підписали 139 країн і ратифікували 90.

Набуття досвіду щодо розв'язання внутрішніх проблем протидії злочинності, особливо корупції в управлінні та економічній сфері, як і участь у міжнародних економічних та політико-правових процесах, вимагає від України імплементації норм міжнародного кримінального права в українське законодавство, а в окремих випадках – визнання примату норм міжнародного права над вітчизняним законодавством. Однак, як свідчить світовий досвід, примат норм міжнародного кримінального права над вітчизняним законодавством не може бути беззастережним. Кожне конкретне рішення щодо імплементації норм міжнародного кримінального права в національне законодавство, а тим паче щодо верховенства норм міжнародного кримінального права над вітчизняним законодавством, вимагає ставити на порядок денний з'ясування таких питань: 1) наскільки є доцільною, можливою і необхідною така імплементація; 2) якими є припустима глибина і правові межі імплементації; 3) які можуть виникнути соціальні та правові загрози від трансформації норм внутрідержавного права в частині захисту прав і свобод українських громадян; 4) як це вплине на суверенітет та незалежність країни, а також стан національної безпеки держави; 5) наскільки кожне конкретне рішення не суперечить Конституції та національним інтересам країни.

Щодо першого питання, то Україні, як і будь-якій іншій країні, не слід ігнорувати питання колективної безпеки від транснаціональної злочинності, часто пов'язаної з тероризмом. Крім того, імплементація

норм міжнародного права сприяє інтеграції країни у світогосподарські процеси і, допоки вона не суперечить національним інтересам, національному законодавству і не обмежує права громадян України, це слід вітати. Більше того, необхідність імплементації норм міжнародного кримінального права в українське законодавство визначається двома такими факторами: перший – юридичним обов'язком держави щодо партнерського виконання взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань; другий – необхідністю розвитку національних кримінально-правових інституцій і потребами участі у боротьбі з міжнародними та транснаціональними злочинами, що загрожують інтересам всього світового співтовариства, а, відповідно, і інтересам нашої країни.

Щодо *правових меж імплементації* норм міжнародного кримінального права в національне законодавство, то її слід проводити належним чином, не допускаючи безмежного, бездумного, і, тим більше, механічного перенесення міжнародних норм на вітчизняний ґрунт, оскільки це може призвести до: зменшення або навіть втрати гарантій прав і свобод громадян; зниження рівня суверенітету та незалежності країни; стимулювання, у зв'язку з необдуманими міжнародними обов'язками, провокації міжнародного тиску та інших непередбачуваних наслідків.

Поряд з цим, аналіз загальноправових кроків України з зазначених питань свідчить, що перед прийняттям таких доленосних рішень поставлені нами вище питання практично не вивчаються. Зокрема, обґрунтовуючи юридичні обов'язки нашої країни щодо імплементації норм міжнародного права, нерідко беззастережно декларується концепція примату міжнародного права над національним. Проте аналіз положень

Конституції України показує, що концепція примату міжнародного права не є беззаперечною, а тим більше безмежною. Так згідно із ст. 1 Конституції Україна є суверенна незалежна держава, суверенітет якої згідно із ч. 1 ст. 2 Конституції поширюється на всю територію України.

Примат внутрідержавного права над міжнародним має з певних питань конституційне обґрунтування у вигляді ст. 8 про верховенство, вищу юридичну силу Конституції України і пряму її дію на всій території країни. У випадках укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції, згідно із ч. 2 ст. 9 Конституції України окремі з них ратифікувати можливо, однак, лише після внесення змін до неї. Водночас, слід мати на увазі, що ст. 157 Конституції забороняє внесення змін у Конституцію, якщо вони скасовують чи обмежують права і свободи людини і громадянина або, якщо вони спрямовані на обмеження суверенітету чи незалежності України. Тобто, зміни до Конституції відносно видачі громадян іншим державам чи міжнародним органам юстиції внесеними у Конституцію бути не можуть. Таким чином, якщо виявляється суперечність між міжнародним договором України і її Конституцією, то пріоритет надається Конституції на підставі її верховенства, вищої юридичної сили і прямої дії на всій території України. Принцип «верховенство положень Конституції» допускає примат правил міжнародного договору відносно інших законів України, але знову лише в тій частині, що не суперечить Конституції. Тому при підготовці, підписанні і ратифікації таких угод, законів та інших міжнародних актів необхідно слідкувати, щоб вони не суперечили

Конституції, інакше узяті на себе державою міжнародні зобов'язання утворюють правову колізію, яка не може бути подолана змінами до Конституції, але й не може виконуватись. Це, з одного боку, спровокує тиск на Україну з боку світової спільноти, з іншого – виконання вимог колізійних міжнародних угод призведе до правового нігілізму, порушення фундаментальних принципів Конституції, прав і свобод громадян.

Таким чином, межею імплементації норм міжнародного права є вищезазначені норми Конституції України, що встановлюють права і свободи громадян, суверенітет, незалежність і національну безпеку держави, які згідно із ст. 157 Конституції змінювати не можна. Тобто, всі органи держави, їх посадові особи зобов'язані дотримуватись принципу верховенства Конституції і концепції примату внутрідержавного *конституційного права* над міжнародним.

Відомо, що пріоритету принципів і норм міжнародного права перед національним не визнають багато країн Північної Європи, де норми міжнародного права мають не пряме застосування, а використовуються в «сумнівних випадках» і для тлумачення національних правових актів [1].

Щодо кримінально-правових потреб участі України у боротьбі з міжнародними злочинами, то слід мати на увазі, що міжнародне кримінальне право регулює відповідальність за найбільш тяжкі діяння, які вже інкорпоровані в українське кримінальне законодавство і зосереджені у розділі 20 КК України (ст. 436-447) «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». До числа таких злочинів входять діяння, пов'язані з пропагандою, підготовкою і

розв'язуванням агресивних воєн, розробленням, виробництвом, транспортуванням і збутом зброї масового знищення, екоцид, геноцид, застосування заборонених засобів і методів ведення війни, а також інші діяння, відповідальність за які передбачена Статутом МКС. Таким чином, потреби у повторній імплементатії положень Статуту МКС за вказані міжнародні злочини у норми національного кримінального права немає.

В контексті цих проблем цікавою є публікація начальника відділу Російської правової академії Міністерства юстиції РФ, доктора юридичних наук О. Ведернікової, основні положення якої в рамках досліджуваної нами проблематики доцільно навести більш детально. Вчена відзначає, що деякі російські компаративісти зводять проблему імплементатії Римського статуту МКС у російське законодавство лише до пошуку технічних прийомів і способів її здійснення. Тим часом способи і процесуальний механізм імплементатії норм міжнародного права в національне законодавство досить добре вивчені російськими фахівцями у області міжнародного права і є сукупністю спеціальних заходів, направлених на реалізацію міжнародних зобов'язань країни, що включають інкорпорацію, гармонізацію і уніфікацію міжнародного і національного права [2].

Проблема співвідношення міжнародного і національного кримінального права набуває особливої актуальності у зв'язку із збільшенням числа міжнародних актів, що містять норми кримінально-правового характеру, створенням міжнародних трибуналів, що діють під егідою ООН, а також Міжнародного кримінального суду (МКС). На засновницькій конференції в Римі у 1998 р., Росія підписала Римський статут МКС, але, як і багато інших країн, включаючи США, Китай, Індію,

Пакистан, Індонезію, Туреччину, Ізраїль, Єгипет та інші держави, не ратифікувала його, уgliedівши в даному акті певні суперечності з принципами Статуту ООН, міжнародним правом і національним законодавством, а також загрозу національним інтересам своїх країн.

Така постановка питання з боку зазначених країн є виправданою, особливо у світлі подій, пов'язаних з міжнародною агресією проти Югославії і Іраку, що здійснювалася під гаслами боротьби з міжнародними злочинами, а точніше – з їх загрозою, яка з боку Іраку, за визнанням міжнародної спільноти і самих США, виявилась удаваною, а відносно Югославії – простою агресією, бо, займаючись наведенням внутрішнього порядку, ця країна не загрожувала ні європейським країнам, ні, тим більше, США.

Щодо меж імплементації норм міжнародного права, то у РФ, як і в Україні, вони встановлені на принципах верховенства Конституції, яка обмежує імплементацію норм міжнародного права лише однією, але дуже важливою умовою – норми міжнародного права, що підлягають імплементації, мають відповідати, а точніше – не суперечити нормам Конституції. На думку професора О. Ведерникової, щоб уникнути суперечностей міжнародного права і Конституції РФ, країна просто не повинна брати на себе міжнародні зобов'язання, які суперечать положенням Конституції [2]. І це правильно, бо, взявши неузгоджені з Конституцією зобов'язання, країна стає перед непереборною колізією. А саме: виконання міжнародних зобов'язань порушує права громадян, суверенітет і незалежність держави, визначені у відповідних нормах Конституції; невиконання взятих зобов'язань порушує норми

міжнародного документа, створює негативний імідж держави та провокує відносно неї міжнародний тиск.

Тим часом, як відзначає згадана вчена, багато положень Статуту МКС не можуть бути ратифіковані в принципі, оскільки суперечать нормам Конституції, включаючи: а) *передачу осіб* суду (ст. 89 Статуту МКС) – суперечить ст. 61 Конституції РФ, яка гарантує, що «громадянин Російської Федерації не може бути висланий за межі Російської Федерації або виданий іншій державі»; б) *неприпустимість посилення на посадове положення* (ст. 27 Статуту) – припускає застосування Статуту до глав держав і урядів, членів уряду і парламенту, що суперечить ст. 91 і ст. 98 Конституції РФ, які гарантують недоторканність Президента, членів Ради Федерації і Державної Думи; в) *виключення з принципу «non bis in idem»* (не можна судити двічі за одне і те ж діяння) – ст. 20 Статуту порушує ст. 50 Конституції РФ, яка не передбачає будь-яких виключень з даного принципу [3-4].

Зміст даної та низки інших статей Статуту суперечить Конституції України та конституціям переважної частини країн не тільки за формально-юридичними ознаками, але й викликає запитання по суті викладених положень. Так, з тексту Статуту залишається незрозумілим, за якими критеріями і категоріями справ Міжнародний кримінальний суд припускає визначати цілі правосуддя в національних судах, ступінь незалежності і неупередженості правосуддя, а також відповідність «нормам належної законної процедури, визнаної міжнародним правом». Норми Статуту всіх цих критеріїв не встановлюють, а тому створюють легітимні можливості для суб'єктивізму і політизування діяльності суду.

Стаття 17 Статуту МКС встановлює такі, наприклад, абстрактно-оціночні критерії юрисдикції Міжнародного кримінального суду – «... коли ця держава *не бажає або не здатна вести розслідування або порушити кримінальне переслідування належним чином*», або «... мала місце *необґрунтована затримка з проведенням судового розгляду*», «чи ж вона (держава – прим. наша) *не в змозі здійснювати судовий розгляд ще з яких-небудь причин*».

На нашу думку, наведені положення Статуту МКС розширюють юрисдикцію Міжнародного кримінального суду до неприпустимих меж, надаючи йому право висловлювати думки не тільки про ефективність національної системи правосуддя, але й оцінки всієї держави, її здатності здійснювати судову владу на власній території!

Такий безмежно некоректний і небезпечний у міжнародних відносинах підхід суперечить заявленій в преамбулі Статуту МКС прихильності щодо дотримання цілей і принципів ООН. Чи можливо з цим погодитись, якщо норми Статуту МКС суперечать низці загальновизнаних світовою спільнотою принципів міжнародного права, включаючи й такий фундаментальний принцип, як **невтручання у внутрішні справи держави**, передбачений Статутом ООН.

Очевидно, що запропоновані у ст. 17 Статуту МКС положення про винесення оцінок державі або її судовій системі саме по собі вже є втручанням у внутрішні справи держави, не кажучи про норму щодо можливості вилучення кримінальних справ з юрисдикції національних

судових органів, які невід'ємно володіють всією повнотою судової влади на території своєї держави.

Згідно із ст. 1 Статуту Міжнародний кримінальний суд «доповнює національні органи кримінальної юстиції». Однак наведений вище аналіз норм Статуту про можливу оцінку, дану тій чи іншій державі чи її судовій системі, відображає дійсну, більш реальну роль МКС, який фактично стає «наднаціональним судом», діє не паралельно, а замість національної судової системи, яка за формулюваннями положень Статуту МКС «не здатна...», «не хоче...» чи «не може...» розслідувати справу. Саме цими положеннями підривається незалежність судової влади в країні, ставиться під загрозу суверенітет держави, яка підписала і ратифікувала цей Статут.

Прогнозуючи соціальні і правові наслідки імплементації таких норм міжнародного кримінального права, слід згадати практику діяльності раніше створених органів міжнародної юстиції, зокрема трибуналів стосовно колишньої Югославії і Руанди. Відомо, що діяльність трибуналу по Руанді закінчилася провалом, а діяльність трибуналу по Югославії завершилася бомбардуваннями країни з метою домогтись видачі президента країни і інших керівників держави міжнародному трибуналу. У результаті це призвело до остаточного розвалу держави. Виникає запитання: яке майбутнє може бути у країни, яка, не маючи права висилати з країни пересічного громадянина, всупереч власній Конституції видворяє примусово власного президента за межі держави і передає міжнародному суду? Це швидше схоже на зраду та порушення конституційних прав громадянина, ніж на співпрацю з органами міжнародної юстиції.

Проте головний урок міжнародних трибуналів полягає в тому, що в їх діяльності проявилась можливість маніпулювати органами міжнародної юстиції: спроби поширити норми міжнародного права на внутрідержавні конфлікти *неміжнародного характеру*, вторгнення в сферу юрисдикції національних судових органів, ігнорування загальновизнаних світовою спільнотою принципів незалежності національних судів і неупередженості міжнародних судових органів. Подвійні стандарти відносно внутрідержавних конфліктів у Англії – багаторічна боротьба за незалежність ірландського народу, в Іспанії – подавлення виступів баскських сепаратистів, подібні внутрідержавні конфлікти в інших регіонах світу не викликали бомбардування цих країн з боку США, тоді як Югославія при зовнішньому втручанні спочатку розпалась на кілька держав, і під прямим втручанням США, пізніше НАТО і ЄС порушується принцип територіальної цілісності Сербії, закладаються конфлікти в інших державах – колишніх республіках Югославії.

Очевидним є те, що запропонована у Статуті МКС модель міжнародної кримінальної юстиції не може відповідати інтересам безпеки держави і її громадян. Це добре розуміють американці. Перед використанням міжнародного трибуналу по Югославії у грудні 2000 р. вони підписали Статут МКС, а в травні 2002 р. відмовилися від свого підпису шляхом його відкликання, мотивуючи це побоюванням, що «... Міжнародний кримінальний суд може діяти політично упереджено по відношенню до американських громадян». А хіба в Україні та інших країн не може бути таких побоювань з приводу упередженої міжнародної кримінальної юстиції, що працює, м'яко кажучи, під чільною опікою тих

же американців та при відсутності дієвого міжнародного контролю з боку ООН, інших міжнародних утворень світової спільноти щодо політичних та військових акцій США у багатьох регіонах світу?

Виходячи з зазначеного, закінчити наш аналіз окреслених вище проблем доцільно відомими словами Т.Г. Шевченка «Чужому навчайтесь і свого не цурайтесь». Висловлюючи ці слова, класик української літератури добре відчував психологічний стан та інколи довірливо-кон'юнктурний менталітет пересічного керівника-українця, який інколи чужі недоліки може сприйняти як досягнення.

Між тим слід наголосити, що з точки зору системності кримінального права не можна ставитися схвально до застосування кримінальної відповідальності поза кримінальними кодексами. Принаймні про це свідчать процеси декодифікації, що протікають у правотворчому кримінально-правовому процесі Німеччини, Франції та деяких інших європейських країн [5].

Процес декодифікації в цих та деяких інших країнах формалізованої системи права є, на нашу думку, небезпечним і неприпустимим. Кримінальний кодекс є правовим документом, який стосується не лише фахівців, а й усіх громадян. Він має містити виключно прозорий і зрозумілий перелік суспільно небезпечних діянь, визнаних законодавцем злочинними. Громадянин має чітко розуміти, які дії є злочинними, викликають кримінальну репресію і приведуть до покарання. Якщо ця інформація міститься у тисячах нормативно-правових актів (а це з огляду на практику ФРН і Франції є саме так), то навіть висококваліфіковані

юристи не здатні застосовувати такі закони системно. А що вже казати про непрозорість та незрозумілість таких законів для пересічних громадян.

Тому, говорячи про гармонізацію вітчизняного кримінального законодавства з міжнародним чи європейським кримінальним законодавством, ми маємо чітко розуміти, що у цих країн нам слід, насамперед, вчитися захищати національні інтереси. Щодо юридичної техніки з питань імплементації, гармонізації, систематизації чи кодифікації кримінального законодавства або дотримання принципів правотворення і правозастосування, теоретико-методологічного забезпечення зазначених питань, як і розвитку правової науки взагалі та галузевих юридичних наук, зокрема – багатьом країнам, що претендують на роль вчителів, є чому повчитись і у нас.

Список використаних джерел

1. Моргунова М.А. Имплементация норм международного права и региональных организаций в национальные правовые системы стран Северной Европы // Государство и право. – 2002. – № 5. – С. 144-152.
2. Ведерникова О. Международное уголовное право: проблемы имплементации // Уголовное право. – 2003. – № 3. – С. 12-14.
3. Тиунов О.И. Решения Конституционного Суда РФ и международное право // Российская юстиция. – 2001. – № 10. – С. 15.
4. Евронары для русских генералов // Аргументы и факты. – 2003. – № 15.
5. Хохлова І.В., Шем'яков О.П. Кримінальне право зарубіжних країн (в питаннях та відповідях): навч. посіб. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 256 с.

6. Попович В.М. Актуальні проблеми кримінального права. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – С. 83-97.

В. Попович. Примат норм міжнародного кримінального права над законодавством України: проблеми, глибина і границі імплементації.

В статті розглядаються проблеми глобалізації транснаціональної преступності і тероризму і шляхи міжнародного суспільства по протидії цим явищам. В контексті вказаних процесів активно формується конвенційна система міжнародного кримінального права і розвивається система органів міжнародної кримінальної юстиції. Україна, як і багато інші країни, бере активну участь в питаннях забезпечення колективного протидії транснаціональної преступності і тероризму. Разом з тим, як свідчить міжнародний досвід, примат норм міжнародного кримінального права над національним законодавством не може бути безсумнівним. Кожне конкретне рішення по імплементації норм міжнародного кримінального права в національне законодавство повинно ставити на порядку дня **визначення** наступних питань: 1) наскільки цілкомісний, **можливо** і необхідно така імплементація; 2) яка допустима глибина і правові **границі** імплементації; 3) які соціальні і правові загрози від трансформації норм внутрішнього права в частині захисту прав і свобод українських громадян можуть виникнути; 4) як це впливає на суверенітет і незалежність країни, а також **стан** національної безпеки держави; 5) наскільки кожне **конкретне** рішення не суперечить Конституції і національним інтересам країни.

V. Popovych. Primacy of international criminal law over Ukraine`s law system: problems, depth and extent of implementation.

The article is devoted to the problems of transnational criminality and terrorism globalization and some ways of its opposition. As one of its aspect, the conventional system of international criminal law is forming actively, and the international system of criminal justice is developing. The author notes that every decision of international

criminal law norms implementation to the national legislation must not be in contradiction with Constitution and national interests.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті аналізується вплив процесів глобалізації на кримінальне право України. Вказується на фактори, які забезпечують високий рівень глобалізації українського кримінального права (наявність загальних норм, відображення в КК вимог міжнародних договорів кримінально-правового характеру, узгодження КК України з міжнародними актами прямої дії та ін.). Констатується, що інтенсифікувати процеси глобалізації на шкоду стабільності і системності вітчизняного кримінального права немає необхідності.

Ключові слова: кримінальне право, Кримінальний кодекс України, глобалізація.

Загальновизнано, що однією з визначальних тенденцій світового розвитку є глобалізація, яка виявляється чи не в усіх сферах життя сучасного суспільства і держави. Однозначно, що вияви глобалізації не можуть оминати і законодавство та право України, в тому числі й таку основоположну галузь, як кримінально-правова. Тому дослідження відповідних процесів зобов'язано у плані оцінки стану українського кримінального законодавства та формулювання пропозицій щодо його вдосконалення – насамперед задля забезпечення відповідності вимогам міжнародно-правових актів. Потрібно воно і для вироблення

рекомендацій правозастосовній практиці, яка все частіше стикається з вирішенням складних питань, що впливають із міжнародного співробітництва у протидії злочинам. Нарешті, аналіз того, як глобалізація відображається на українському кримінальному праві, важливий для розвитку теорії цієї галузі, яка саме і покликана виробити необхідні рекомендації та пропозиції.

Загалом питання, які стосуються окремих аспектів глобалізації щодо кримінального права, вже були предметом дослідження українських криміналістів. Захищено ряд дисертацій, в яких, поміж інших положень, звертається увага на необхідність забезпечення відповідності між міжнародно-правовими актами, що передбачають зобов'язання України встановити кримінальну відповідальність за певні посягання, та вітчизняним кримінальним законодавством. Це роботи М.П. Куцевича «Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти» (2007 р.) [1] та В.О. Миронової «Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни» (2008 р.) [2]. Більш широке коло питань розглядається у дисертаційному дослідженні С.П. Кучевської «Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та Статуту Міжнародного кримінального суду» (2009 р.) [3]. По дисертації М.П. Куцевича автор виступав офіційним опонентом, а підготовкою роботи С.П. Кучевської – керував.

Існують монографічні дослідження Н.В. Дрьоміної [4], Н.А. Зелинської [5], М.І. Хавронюка [6] та ін., в яких аналізується співвідношення українського законодавства про протидію злочинності та відповідних міжнародно-правових актів, обґрунтовується невідворотність підпорядкування національного законодавства міждержавним актам,

формулюються конкретні пропозиції щодо внесення змін та доповнень до КК. Після 1991 р. у світ вийшло понад півсотні публікацій українських авторів на відповідну тематику. Серед них звертає на себе увагу стаття С.Я. Лихової «Глобалізація та кримінальне законодавство України (позитивні результати та негативні наслідки)» [7].

Віддаючи належне зусиллям колег, все ж відзначу, що в наявних публікаціях по суті не аналізується те, наскільки глобалізаційні процеси вже зачіпили кримінальне законодавство України, які перспективи його розвитку в цьому напрямку. Інакше кажучи, чи потребує існуюче кримінальне законодавство України кардинальних змін, чи воно вже достатньо втілює загальноєвропейські і загальносвітові вимоги щодо протидії злочинності, розвивається відповідно до тенденцій, виражених у міжнародно-правових актах.

Метою цієї публікації саме і є оцінка того, в якій мірі українське кримінальне законодавство, практика його застосування та кримінально-правова теорія втілюють у собі положення, вироблені в цілому світі. Для цього, насамперед, видається доцільним охарактеризувати фактори, які забезпечують єдність національного кримінального права (в усіх його аспектах, включаючи законодавство, правозастосовну практику, доктрину, дидактику) з підходами до протидії злочинності, які існують в інших державах та на міждержавному рівні.

Відомо, що існуючі глобалізаційні тенденції неоднозначно сприймаються в середовищі юристів-теоретиків, серед працівників правозастосовних органів, у колах, наближених до законодавця. Розходження в підходах до можливого вирішення проблеми досить значні. Крайні позиції коливаються від закликів чимдуж позбуватися

національної специфіки в праві і прагнути створити наддержавні нормативно-правові акти до намагань уберегтися від впливу зарубіжного і міжнародного законодавства.

Виявом першого із вказаних підходів є, зокрема, розробка Модельного кримінального кодексу для країн – учасниць СНД, прагнення долучитися до створення Європейського кримінального кодексу, складання планів законопроектних робіт, спрямованих на забезпечення того, що в літературі називають інкорпорацією, імплементацією, гармонізацією, адаптацією, апроксимацією, уніфікацією, рецепцією, трансформацією тощо [8; 9].

Прихильники ж другого підходу намагаються і в сучасних умовах обґрунтувати позицію про те, що при вирішенні кримінально-правових питань, зокрема, пов'язаних із вчиненням злочину за кордоном «...не має значення, визнаються чи ні злочином чинним Кодексом діяння, за які були засуджені вказані суб'єкти судом іноземної держави» [10, с.145] або ж, що «злочинність і караність діяння, вчиненого за кордоном ...визначаються за українськими законами, незалежно від того, чи визнається таке діяння злочином у тій країні, де воно було вчинене» [11, с.69]. Відзначається, що у процесах глобалізації є негативний бік, який полягає в тому, що позиції окремих держав нав'язуються всім іншим державам, що може призвести до того, що окремі держави втратять свої особливості в політичній, культурній та правовій сферах [7, с.46], вказується, що у жодному міжнародному нормативному акті не йдеться про те, що кримінальне законодавство для всіх країн Європи має бути однаковим [7, с.47].

Варто зазначити, що поки українські політики сперечаються щодо того, в якому напрямку розвиватися державі, вчені розмірковують над сутністю феномену глобалізації, законодавець складає та виконує плани

законопроектних робіт, спрямованих на її реалізацію, кримінальне право України стало чи не найбільш глобалізованою галуззю права. Які ж підстави є для такого висновку?

По-перше, ядро кримінального права будь-якої країни, у тому числі і України, складають норми загального характеру – про посягання на життя і здоров'я, чуже майно, державну зраду і так далі. Відповідні статті Кримінального кодексу України передбачають відповідальність за діяння, що визнаються злочинами скрізь і всюди завжди. «Світовий кримінальний кодекс» як квінтесенція глобалізації в кримінально-правовій сфері не може не містити такого роду норм. Оскільки вони існують у кримінальному законодавстві споконвіку, відшліфовані і доведені майже до досконалості, важко вигадати в них щось нове, як важко додати нову букву в алфавіт.

Тому можна стверджувати, що значна частина норм, які міститимуть кримінально-правові акти епохи глобалізації, вже передбачені в УК України.

По-друге, в КК України достатньо повно відображені вимоги численних міжнародних договорів кримінально-правового характеру, за якими їх учасники приймають на себе певні зобов'язання у сфері регламентації протидії злочинам. Скільки їх є обов'язковими для України – поки сказати складно, очевидно, кілька сотень. Адже існують проблеми з визнанням легітимності угод, підписаних від імені СРСР і УРСР, далеко не завершений процес ратифікації договорів, учасницею яких Україна стала після відновлення її державної незалежності. Неоднозначно вирішується і питання про те, які міжнародно-правові положення мають імперативний, а які – рекомендаційний характер, які повинні враховуватися в рамках

удосконалення кримінального законодавства, а які – інших галузей, як само належить реагувати на вимоги міжнародних договорів.

Проте можна констатувати, що більш-менш істотних розбіжностей між положеннями українського кримінального законодавства і міжнародними угодами, що стосуються протидії злочинності в цілому, окремим видам посягань, не існує. Це підтверджується в ході численних дисертаційних досліджень, автори яких звертають увагу на окремі деталі, нюанси, фрагменти, але не указують на відмінності принципового характеру. Коли ж такі відмінності виявляються, то зміни до КК України вносяться досить оперативно, як це було, наприклад, при криміналізації відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом. Мабуть, існують об'єктивні передумови існування такої відповідності. Адже члени робочої групи з підготовки проекту КК серед використаних ними джерел міжнародно-правових угод не називали, але їх фактично врахували. В основі таких передумов – знову ж таки спільність інтересів кожної країни у справі протидії злочинам, тобто, кінець кінцем те, що лежить в основі глобалізації в кримінально-правовій сфері.

По-третє, існує прагнення забезпечити узгодженість кримінального закону України з міжнародними актами прямої дії, які безпосередньо не передбачають необхідності внесення змін або доповнень у національне кримінальне законодавство. Мова, зокрема, йде про договір, відповідно до якого створено Міжнародний кримінальний суд (далі МКС), який підписаний від імені України, але до цих пір не ратифікований. Ратифікація не проводиться через перешкоди процесуального характеру [12].

Але разом з тим і в наукових колах, і в законодавчому середовищі активно ведуться дослідження і законопроектні роботи, направлені на те, щоб забезпечити повну відповідність КК України і Статуту МКС. Головним мотивом внесення змін неодмінно називається необхідність забезпечити єдині підстави і умови кримінальної відповідальності за злочини міжнародного характеру, незалежно від того, за яким кримінальним законом будуть кваліфіковані дії винного.

По-четверте, реалізація в Україні принципу «подвійної кримінальності» (підтримуваного, як про це вже мовилося вище, далеко не всіма українськими ученими) також припускає своєрідну «підгонку» положень національного, зарубіжного і міжнародного кримінального права. Причому мова йде не тільки і не стільки про забезпечення текстуального збігу статей кримінальних законів, скільки про смислову відповідність наявних заборон. Адже, коли йде мова про конкретні прояви цього принципу:

- притягнення в Україні до відповідальності за злочини, здійснені за кордоном;

- встановлення предикатності злочинів (зокрема, злочинного способу отримання доходів, які відмиваються);

- виконання обов'язку щодо видачі злочинця іноземній державі або ж реалізація права вимоги його видачі для проведення слідства і суду, – зазвичай повинна встановлюватися не строго кримінальна протиправність діяння в обох державах, і тим більше не збіг вербальних формулювань, а сам факт віднесення певного діяння до категорії злочинних. При цьому вони можуть бути передбачені не тільки кримінальним кодексом, але й іншими актами, в нашому розумінні бути не злочином, а іншим

правопорушенням публічного характеру (кримінальним проступком, адміністративним деліктом).

Ця обставина часто відбивається в двосторонніх угодах про правову допомогу між Україною і іншими державами. Видається, що такий підхід указує, що в питаннях протидії злочинам міжнародного характеру акцент ставиться не на відмінності між окремими правовими системами, а на спільності підходів у визначенні кола заборонених і караних діянь.

По-п'яте, безперечним проявом глобалізації виступає вимога врахування в правозастосуванні правозахисних конвенцій і практики їх застосування. Ця вимога отримала нормативний характер із набуттям чинності Законом України від 23 лютого 2006 р. «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини». Стаття 17 вказаного закону передбачає, що суди України застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод і протоколи до неї та практику Європейського суду з прав людини як джерела права.

Не слід спрощувати ситуацію і уявляти, що в Україні на підставі міжнародно-правових актів і відповідної правозастосовної практики безпосередньо притягатимуть до кримінальної відповідальності або звільнятимуть від неї. Вказана Конвенція і практика її застосування входять в українську кримінально-правову сферу (причому, входять поволі, насилу долаючи відсталість практики і недовіру теоретиків) через тлумачення норм національного кримінального законодавства. Адже переважно такі норми абстрактні, рясніють оціночними поняттями і дають великі можливості по-різному інтерпретувати їх зміст.

Варто відзначити, що аналогічні процеси відбуваються практично у всіх європейських державах - учасницях Ради Європи, що прийняли юрисдикцію Європейського суду з прав людини. Отже навіть без формальних змін у кримінальних законах відбувається зближення правових систем.

При цьому спостерігається збільшення ролі правозастосовного прецеденту як джерела, до якого все частіше звертаються в процесі тлумачення кримінального закону в країнах, законодавство яких належить до континентальної сім'ї права. Одночасно в англо-американській правовій сім'ї роль головного джерела кримінального права займає все ж не прецедент, а закон. Не буде перебільшенням стверджувати, що в сучасній Європі жодна більш-менш серйозна кримінальна справа не вирішується без урахування попередніх судових рішень, а у Великобританії, США ніхто не засуджується (як, напевно, і ніколи не засуджувався) тільки на підставі прецеденту. Зближення правових систем, що належать до різних сімей права, що є безперечним проявом глобалізації, знайшло своє віддзеркалення і в українському кримінальному праві.

По-шосте, все більшу роль в Україні грає використання позитивного зарубіжного досвіду кримінально-правової регламентації. Перш за все це виявляється в наукових дослідженнях, де компаративістика займає провідні позиції. Рідко зустрінеш дисертаційну роботу, в якій не було б розділу, присвяченого вирішенню відповідної проблеми за кордоном. Все більше зустрічається спеціальних праць такого роду. На жаль, багато молодих авторів пропонують запозичувати з-за кордону мало не все, про що їм стало відомо, особливо не замислюючись над тим, чи вписується те або інше положення в систему українського права. Значна частина

пропозицій потрапляє і в законопроекти, а потім – і в чинне законодавство. Іноді – доречно, нерідко – стає приводом для іронії.

Такі процеси не є односторонніми. Поза сумнівом, якісь позитивні рішення українського законодавства сприймаються за кордоном. Зрештою це сприяє уніфікації законів про кримінальну відповідальність.

Нарешті, по-сьоме, можна констатувати спільність кримінально-правової теорії. Незважаючи на текстуальні і змістові розбіжності в текстах кримінальних законів різних держав (які в окремі періоди посилюються), породжені ними специфічні правозастосовні рішення, фундаментальні теоретичні положення продовжують залишатися єдиними. Не випадково, як і десятки, і сотні років назад, теоретичні роботи, підготовлені зарубіжними колегами, цінні не тільки для співвітчизників їх авторів, а виступи побратимів по науковому цеху на наукових конференціях викликають загальний живий інтерес і розуміння. Також міжнародного значення набувають модельні кримінальні закони, особливо ті, що підготовлені за участю фахівців різних держав і відображають рівень світової кримінально-правової думки. Саме у глибоких теоретичних дослідженнях, значення яких виходить за національні рамки, закладені основи для подальших законодавчих рішень глобального характеру.

В цілому ж можна констатувати, що в сучасному українському кримінальному праві глобалізаційні тенденції виявляються достатньо чітко і глибоко. Це дозволяє в цілому критично ставитись до роздумів, пропозицій, вимог інтенсифікувати і розвивати відповідні процеси, часто на шкоду стабільності і системності вітчизняного кримінального законодавства. Адже при пильнішому вивченні більшість норм, які

пропонується змінити, на доповненні яких наполягають адепти глобалізації, вже і зараз присутні в українському кримінальному праві.

Список використаних джерел

1. Куцевич М.П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.08 / М. П. Куцевич – Київ, 2007. – 275 с.
2. Миронова В.О. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: автореф. дис.... канд. юр. наук: спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право»/В. О. Миронова – Дніпропетровськ, 2008.–21 с.
3. Кучевська С.П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та Статуту Міжнародного кримінального суду: дис. ...канд. юр .наук.: 12.00.08 / С. П. Кучевська– Львів, 2009. – 331 с.
4. Дрьоміна В.Н. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів: моногр./Н. В.Дрьоміна. – Одеса: Фенікс, 2006. – 223 с.
5. Зелинська Н.А. Міжнародні злочини і міжнародна злочинність: моногр./ Н.А.Зелинська. – Одеса: Юридична література, 2006. – 568 с.
6. Хавронюк М.І. Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації: монографія / М. І. Хавронюк. – К.: Істина, 2005. – 264 с.
7. Лихова С.Я. Глобалізація та кримінальне законодавство (позитивні результати та негативні наслідки) // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності

- у сфері боротьби зі злочинністю в Україні. Матеріали наукової конференції 15 травня 2009 р. – Х.: Право, 2009. – С.45-48.
8. Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (прийнята Верховною Радою України 18 березня 2004 р. №1629-IV)
 9. Постанова «Про утворення Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права» [Електронний ресурс]: від 21 липня 2000 р. / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
 10. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / під заг. ред. Потебенька М.О., Гончаренка В.Г. Загальна частина. - К.: Форум, 2001. – 386 с.
 11. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник / за ред. В.В.Сташиса та В.Я.Тація. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.
 12. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) [Електронний ресурс]: за станом на 11 липня 2001р. / Конституційний Суд України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

В. Навроцкий. Уголовное право Украины в эпоху глобализации.

В статье анализируется влияние процессов глобализации на уголовное право Украины. Указываются факторы, обеспечивающие высокий уровень глобализации украинского уголовного права (наличие общих норм, отражение в

УК требований международных договоров уголовно-правового характера, согласование УК Украины с международными актами прямого действия и др.). Констатируется, что интенсифицировать процессы глобализации во вред стабильности и системности отечественного уголовного права нет необходимости.

Ключевые слова: уголовное право, Уголовный кодекс Украины, глобализация.

V. Navrotsky. Criminal law of Ukraine in the epoch of globalization.

The article deals with the processes of globalization influence on Criminal Law of Ukraine. The factors which provide the high level of globalization of Ukrainian criminal law (the presence of general norms reflection of requirements of international criminal agreements in the Criminal Code, Criminal Code coordination of Ukraine with international acts of direct action and so on) are described. It is not necessary to intensify the processes of globalization on the harm of stabilization and systematization of national criminal law.

Keywords: criminal law, Criminal Code of Ukraine, globalization.

**ІНТЕГРАЦІЯ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ
ОСВІТНІЙ ПРОСТІР – ВАЖЛИВА
СКЛАДОВА ГЕОСТРАТЕГІЇ
УКРАЇНИ**

МОВА Й КОМУНІКАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУР

Стаття присвячена розгляду сучасних проблем комунікації в геополітичному плані. Особлива увага зосереджена на мові як головному, хоча й не єдиному засобі спілкування у зв'язку з різноманітними змінами, які відбулися в національному складі багатьох країн світу на рубежі XX-XXI століть і привели до змішування народів, їхніх мов і культур. Проаналізовані у публікації різні погляди на суть і призначення мови в нових геополітичних умовах важливі для глибокого розуміння природи міжкультурного спілкування.

Ключові слова: *геополітика, комунікація, міжкультурне спілкування, суть і призначення мови.*

Нові умови життя, які склалися за останні два десятиліття – на рубежі XX і XXI століть, – радикально змінили погляди як спеціалістів, так і широкої громадськості на вивчення й володіння іноземними мовами. Сучасному суспільству потрібні вже не просто добрі знавці кількох мов і перекладачі, а спеціалісти широкого профілю з міжнародного й міжкультурного спілкування. Це далеко виходить за межі одного тільки знання іноземних мов, якими спілкування між людьми у нинішніх умовах аж ніяк не вичерпується. Сьогодні все більш очевидним стає той факт, що жодна сфера діяльності людини не може обійтися без широкого використання мовних ресурсів, які акумулювали в собі досвід і знання попередніх поколінь конкретної мовної спільноти. Однак накопиченням,

упорядкуванням і передаванням інформації та життєвого досвіду далеко не обмежується призначення різноманітних мовних одиниць. Усе багатство надбань цивілізації може бути предметом передавання не тільки у діяхронному вимірі – від покоління до покоління, але й у синхронному – між представниками різних мовних спільнот, які проживають в один і той самий час своєї історії.

Мета статті – різнобічно підійти до розгляду сучасних проблем комунікації в геополітичному плані із зосередженням особливої уваги на мові як головному, хоча й не єдиному, засобі спілкування. Необхідність акцентування уваги саме на цих проблемах зумовлена різючими змінами, які відбулися в національному складі багатьох країн світу на рубежі XX-XXI століть і привели до змішування народів, їхніх мов і культур.

Для забезпечення соціальної стабільності в умовах, що склалися, особливого значення набуває необхідність толерантного ставлення до чужих мов і культур, а також дискомфорту, який неминуче виникає під час їх контактування. Саме цим пояснюється особлива увага сьогоденного покоління народів світу до назрілих питань міжкультурної та міжнародної комунікації.

Тісний зв'язок і взаємозалежність викладання іноземних мов та міжкультурної комунікації сьогодні проявляється в тому, що кожен урок іноземної мови – це перетин культур, реалізований практикою міжкультурної комунікації, оскільки кожне іноземне слово відображає частину іншомовного світу, чужу культуру. Крім того, за кожним словом стоїть зумовлене національною свідомістю світосприйняття, що веде до

необхідності вивчення мови у нерозривному зв'язку зі світом і культурою народів, які розмовляють цими мовами.

Навчити людей сьогодні адекватно спілкуватися як в усній, так і письмовій формах різними мовами – завдання не з легких через те, що спілкування не обмежується тільки вербальним процесом. Поряд із знаннями мови його складниками виступають ще й такі чинники: умови й культура спілкування, правила етикету, знання специфічних невербальних форм вираження поведінки, міміки й жестів, а також фонових знань та багато іншого.

До культурно забарвлених компонентів у вивченні іноземних мов можна віднести такі:

- традиції, звичаї та обряди мовної спільноти;
- побутову культуру, тісно пов'язану з традиціями;
- повсякденну поведінку й коди, що об'єднують лінгвокультурну спільноту;
- національні картини світу, які відображають специфіку сприйняття навколишнього світу, національні особливості мислення представників конкретної культури;
- художню культурну, відображену у витворах мистецтва.

Зі сказаного вище стає очевидним, що міжкультурне спілкування є процесом комунікативної взаємодії між індивідами – носіями різних культур, які мають власний мовний код, конвенції поведінки, ціннісні установки, звичаї і традиції.

Комунікативно значима поведінка індивіда зумовлена його належністю до певної соціокультурної та мовної спільноти. У процесі комунікативної діяльності кожний її учасник, реалізуючи певний варіант мовної особистості, виступає одночасно і як індивід, і як член певних соціальних груп, і як представник певної національно-культурної спільноти, і як представник усього суспільства. У його свідомості наявні індивідуальні, соціально-групові, національні та універсальні знання, кожен із яких відіграє власну роль у комунікативній діяльності людини.

До викладачів іноземних мов і перекладачів пред'являються сьогодні вимоги, зумовлені тим, що, по-перше, в сучасний інформаційний вік контакти між людьми, народами й культурами надзвичайно інтенсифікуються, по-друге, типовим стає полікультурне, поліетнічне й поліконфесійне суспільство, яке відчуває все більшу потребу в конструктивному спілкуванні між представниками різних культур.

Об'єктом вивчення теорії міжкультурної комунікації є процес і результат природної комунікації у природних умовах між представниками різних лінгвокультур, тобто міжособистісна комунікація в динамічному і статистичному аспектах, яка розглядається і як потенція, і як одна з численних та можливих реалізацій цієї потенції.

Предметом теорії міжкультурної комунікації є аналіз типів взаємодії між представниками різних лінгвокультур, вивчення фактів, які здійснюють позитивний або негативний вплив на результат комунікативної взаємодії, опис підходів під час інтерпретації цього

результату, гармонізація ракурсів вивчення результату інтеракції між представниками різних лінгвокультур.

Основною конститутивною одиницею теорії міжкультурної комунікації є дискурсивна подія, що відповідає суті комунікації. Дискурсивна подія є сукупністю когерентних комунікативно значимих мовленнєвих і немовленнєвих дій учасників спілкування, спрямованих на досягнення спільної комунікативної мети. Кожний мовленнєвий акт дискурсивної події, переслідуючи окремі комунікативні дії, виступає як стратегічний засіб, що використовується для розв'язання спільного комунікативного завдання [1].

Щоб краще зрозуміти теоретичні засади теорії міжкультурної комунікації, зауважимо, що між мовою і реальним світом завжди знаходиться людина, яка сприймає й усвідомлює світ за допомогою органів відчуття і на цій основі створює систему уявлень про світ. Пропустивши їх через свою свідомість і осмисливши результати такого сприйняття, людина передає їх іншим членам своєї мовної спільноти за допомогою мови. Тісний взаємозв'язок мови й мислення особливо помітний на тлі їх співвідношення з культурою й дійсністю.

Зі сказаного випливає, що кожне слово відображає не сам предмет реальності, а його бачення, яке надано носію мови уявленням і поняттям про певний предмет. Поняття, як відомо, формується на рівні узагальнення деяких основних ознак, що утворюють це поняття, і тому є абстракцією, відриванням від конкретних рис. Тут важливо зауважити, що шлях від реального світу до поняття і далі – до словесного вираження є

різним у різних народів, що зумовлено відмінностями історії, географії, особливостями життя цих народів і, відповідно, специфікою розвитку їх суспільної свідомості. Оскільки наша свідомість ґрунтується як на колективному, так і індивідуальному світосприйнятті, світ відображає дійсність не прямо, а через два різні шляхи – від реального світу до мислення і від мислення до мови. Ці шляхи не є прямими, оскільки їхній перебіг зумовлений культурою мовного колективу, його ментальністю, своїм власним баченням світу.

Мова, мислення і культура настільки тісно взаємопов'язані, що практично складають єдине ціле: жоден із цих трьох компонентів не може функціонувати без двох інших. Усі разом вони співвідносяться з реальним світом, протистоять йому, залежать від нього і одночасно формують його у таких різновидах:

- реальна картина світу;
- культурна (або понятійна) картина світу;
- мовна картина світу.

Реальна картина світу – об'єктивна дійсність, світ, що оточує людину.

Культурна (понятійна) картина світу – це відображення реальної картини через призму понять, які сформувалися на основі уявлень людини, отриманих за допомогою органів відчуття, що пройшли через свідомість людини – як колективну, так й індивідуальну.

Культурна картина світу специфічна й розрізняється у різних народів через відмінності, пов'язані з географією, кліматом, природними умовами,

історією, соціальним устроєм, віруваннями, традиціями, способом життя та ін.

Мовна картина світу відображає реальність через культурну картину світу. Ця ідея зародилася в німецькій філології кінця XVIII – початку XIX ст. і ґрунтувалася на тому, що мова як ідеальна, об'єктивно існуюча структура підпорядковує собі й організовує сприйняття світу його носіями. З іншого боку, мова – система чистих значимостей – утворює власний світ, ніби наклеєний на світ дійсний [2, 15].

Питання про співвідношення культурної (понятійної та концептуальної) і мовної картини світу надзвичайно складне й багатопланове. Уся його суть зводиться до відмінностей у переломленні дійсності в мові та культурі [3, 54].

Ідеї міжкультурної комунікації привертають усе більшу увагу дослідників сьогодні, спричинившись до розвитку двох основних напрямів – інтернаціональної міжкультурної комунікації та внутрішньої міжкультурної комунікації. Перший напрям інтенсивно розроблявся у навчальних закладах США, які готували кадри для роботи за кордоном, а другий – у школах, де навчалися діти змішаного етнічного складу, у сферах охорони здоров'я і соціальної роботи. Як вважає Д. Гупс, розмежування й відокремленість цих напрямів було зумовлено тією обставиною, що «інтернаціоналісти» в основній своїй масі були представниками домінантної соціально-етнічної групи американського суспільства (mainstream American culture) у той час, як другий напрям сформувався внаслідок необхідності розв'язання проблем етнічних меншин та ідеї

культурного плюралізму. У зв'язку з цим у самій сфері міжкультурної комунікації виник своєрідний «міжкультурний поділ», через який до певної міри пояснюється конфлікт і нестикування між цими двома напрямками [4, 13].

Аналізуючи різні аспекти розгляду культури в американській комунікативній лінгвістиці, У.Б. Гарт виділяє три основні рівні дослідження: монокультурний, кроскультурний та інтеркультурний. Вивчення монокультури, на його погляд, характерне для наукових пошуків у галузі антропології та соціології. Кроскультурні дослідження передбачають зіставлення двох і більше культур, а інтеркультурні – аналіз взаємодії двох і більше культур, коли мова йде про характер і наслідки. Принагідно зауважимо, що міжкультурна взаємодія може й повинна вивчатися з позиції різних дисциплін, причому жодна з них не має монопольного права на проведення лінгвокультурологічних досліджень у сфері міжкультурної комунікації.

Термін «міжкультурна комунікація» певною мірою співвідноситься з поняттям «діалог культур». Найбільш вичерпний аналіз цього явища представлений у працях В.С. Біблера, який попереджує про формування нового спільного соціуму культури – особливої, в чомусь близької до полісної соціальності, форми вільного спілкування людей у силовому полі культури [5, 32]. Філософське осмислення діалогу культур відображено в одному з напрямів сучасної філософії – проблематології, засновник якої – М.Мейєр об'єднав ідею діалогічності мислення людини з ідеєю проблематичності знання і висунув на перший план проблемний підхід із властивим йому діалоговим характером, спрямованим на дослідження

єдностей, що ґрунтуються на питаннях і відповідях на них, що є породженням сучасної культури [6, 23].

Сьогодні в теорії міжкультурної комунікації намітилися нові сфери інтересів, що охоплюють різнобічне вивчення комунікації в контексті глобалізації культури [7] поряд із назрілими проблемами такої масової міжкультурної комунікації, які висуває на порядок денний Інтернет та інші електронні засоби [8]. За ступенем впливу на людську цивілізацію розвиток електронних засобів комунікації можна зіставити з виникненням письма й винаходом друкарського верстата. Він привів до розвитку комп'ютерно-опосередкованої форми спілкування, яка кардинально змінила характер дискурсу. Хоча спеціалісти-комп'ютерщики і прості користувачі позитивно ставляться до подальшого розвитку мережі Інтернет, однак медіа-екологи проявляють більш обережний підхід, закликаючи виважено проаналізувати як позитивні результати, так і непередбачувані наслідки. Головна небезпека полягає в тому, що електронні засоби стають самостійною некерованою силою, з якою людина змушена ділити навколишній світ.

Незважаючи на високий рівень розвитку теорії міжкультурної комунікації, все ще відчувається потреба в серйозних розвідках, виконаних на стику міжкультурної комунікації і лінгвістики. Серед небагатьох винятків можна назвати концепцію А. Вежбицької, яка пропонує «виявити властивості національного характеру, виводячи їх із національно-специфічного у відповідних мовах» [9, 21]. Однак, на відміну від Сепіра й Уорфа, вона вважає, що поряд із великою масою понять, специфічних для певної культури, є також деякі фундаментальні поняття, що підлягають

лексикалізації у всіх мовах світу, пропонуючи виражати їх за допомогою семантичних примітивів. «Наука, що народжується – психологія культури вимагає міцних концептуальних основ. Я вважаю, що такі основи можуть бути забезпечені певною мірою спільними для всіх людей поняттями, які лексикалізувалися у всіх мовах світу і в термінах яких усі комплексні та специфічні для тієї чи іншої культури значення можуть бути встановлені для того, щоб згодом використовувати їх у різних зіставленнях [9, 399].

Інформація, що становить основу комунікації, існує не ізольовано, а в макро- і мікроконтексті, на фоні культурно зумовленої картини світу, яка формується протягом усього життя людини. Сам термін «контекст» сьогодні двояко використовується в теорії мовленнєвої комунікації, оскільки він пов'язаний із двома зовсім різними, хоча і взаємопов'язаними процесами, один із яких здійснюється всередині організму людини, а інший – поза ним. Внутрішній контекст включає минулий досвід комуніканта, запрограмований у його свідомості та структурі нервової системи. Під зовнішнім контекстом, у свою чергу, мається на увазі фізичне оточення, а також інша інформація, яка імпліцитно присутня у комунікативній взаємодії і включає характер міжособистісних взаємовідношень між комунікантами та соціальні обставини спілкування [10, 77–79].

Якщо виходити з цієї точки зору, то внутрішнім контекстом виступає вся сукупність пресу позицій і фонових знань, ціннісні установки, культурна ідентичність та індивідуальні особливості мовного носія. Сюди можна також віднести той (гумористичний, серйозний, дружелюбний і

т.ін.), із яким комунікант вступає у спілкування і який у термінології Р.Л.Уївера складає «психологічний контекст комунікації» [11, 22–23].

У поняття зовнішнього контексту входять місце (локативний контекст), час (хронологічний контекст), сфера й умови спілкування, що визначають його характер. Для міжкультурної комунікації важливою обставиною є те, на чийй території (своїй, чужій або нейтральній) відбувається спілкування. Географічне положення визначає різновид культури, що складає фон комунікативного процесу. При цьому державу можна розглядати як макроконтест, а конкретне місце, де відбувається комунікація – як мікроконтест. Між поняттями мікро- і макроконтесту в такому випадку простежується низка ступенів: держава–регіон–місто–село–конкретне місцезнаходження комунікантів. Локативний контекст буде здійснювати вплив на низку параметрів міжкультурного спілкування і визначати його специфіку. Комунікант, який знаходиться на своїй території, відчуває себе більш комфортно, ніж іноземець, і краще орієнтується у просторі власної культури. У столицях і великих містах міжкультурні відмінності нівельовані більшою мірою, ніж у глибинці, де зберігаються етнічні традиції та різні форми прояву провінціалізму.

Для адекватної міжкультурної комунікації необхідна відповідність картин світу комунікантів. Переміщення у новий культурно-мовний простір вимагає від іншомовного комуніканта коригування власної картини світу і приведення її у відповідність зі зміненими умовами.

На початку ознайомлення з новою лінгвокультурою картина світу невизначена, розпливчата й розмита. Період звикання до чужої

лінгвокультури, коли комунікант виявляє, що старий мовленнєвий досвід не зовсім придатний до нових умов, оскільки нова картина світу ще не зовсім склалася, психологічно важкий для індивіда і потребує значного нервового напруження. Орієнтирами, що дають змогу людині «не заблукати» в новому культурно-мовному просторі, виступають універсальні явища – те спільне, що об'єднує взаємодіючі культури. Коли мова йде про перехід від однієї мови до іншої у процесі міжкультурної комунікації, роль інваріантних елементів мовної картини світу виконують міжмовні еквіваленти на позначення предметів і явищ, спільних для культур, що взаємодіють.

З викладеного вище стає очевидним той факт, що розуміння в міжкультурній комунікації вимагає стикування мовних кодів і концептів, з одного боку, і заповнення міжконцептуального простору, який може здійснюватися різними способами, залежно від рівня культурно-мовної компетенції комунікантів, – з іншого. Сукупність шляхів і закономірностей переходу від одного мовного коду до іншого у процесі спілкування спричинилася до формування нового поняття – «трансформація». Такі відчутні у сьогоdnішньому світі тенденції до глобалізації пов'язані з процесом трансформації культур, яка має як позитивні, так і негативні наслідки, що проявляються у взаємозбагаченні й діалозі культур і одночасному нівелюванні природної мовної різноманітності та загрози культурній ідентичності.

Переміщення в новий культурно-мовний простір вимагає від іншомовного комуніканта модифікації картини світу шляхом поєднання вихідного й заново засвоєного образу дійсності та розширення горизонтів

свідомості. Тому теорія міжкультурної комунікації залишається абстракцією до тих пір, поки результати наукових пошуків не будуть застосовані до аналізу взаємовідношень між представниками конкретних лінгвокультур. Звідси випливає, що нова концепція повинна ґрунтуватися на аналізі міжкультурної комунікації в контексті глобалізації культури, проблем, пов'язаних із застосуванням Інтернету, ідеологічних та епістемологічних наслідків, які ці процеси мають для екології культур, пошуку оптимального балансу між мовним розмаїттям та інтеграцією поряд із створенням глобальної лінгвістичної екосистеми, яка враховувала б різноманітність і унікальність окремих лінгвокультур.

Розглянуті у статті різні погляди на суть і призначення міжкультурної комунікації в нових умовах можуть сприяти глибшому розумінню природи міжкультурного спілкування. Перспективними нам видаються питання, пов'язані з виявленням того, що все-таки відіграє провідну роль у міжкультурній комунікації – подібності чи відмінності між культурами, мовами та ментальністю їхніх носіїв.

Список використаних джерел:

1. Гришаева Л.И. Введение в теорию межкультурной коммуникации / Л.И. Гришаева, Л.В. Цурикова. – М.: Академия, 2008. – 352 с.
2. Текст как явление культуры / [Антипов Г.А., Донских О.А., Марковина И.Ю., Сорокин Ю.А.]. – Новосибирск, 1989. – 75 с.
3. Тер-Минасова. Язык и межкультурная коммуникация / Тер-Минасова. – М.: Изд-во Московского ун-та, 2004. – 350 с.

4. Hoopes D.S. Intercultural Communication Concepts and Psychology of Intercultural Experience // Multicultural Education: A Cross Cultural Training Approach / ed. by M.D. Push. U.S.: Intercultural Press, Inc., 1980. – P.10-35.
5. Библер В.С. Культура. Диалог культур (опыт определения) / В.С. Библер // Вопросы философии. – 1989. – №6. – С. 31-43.
6. Демериева Ю.Ю. Научно-художественная концепция диалога культур / Ю.Ю. Демериева// Язык и культура: Материалы первой междунар. конф. Киев: Упр. ин-т междунар. отношений при Киев. ун-те им. Т. Шевченко. – 1992. – С. 20-25.
7. Crystal D. English as a Global Language Cambridge [England]; N Y: Cambridge University Press, 1997.
8. Eyck T.A. Processing Information: Interpersonal and Mass Mediated Communication and the Modern Self // The Edge: The E-Journal of Intercultural Relations, 1998. Vol. 3. No. 3.
9. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М.: Рус. словари. – 1996.
10. Damen L. Culture Learning: The Fifth Dimension in the Language Classroom. U.S.A.: Addison – Wesley Publishing Company, 1987.
11. Weaver Y.R. Understanding and Coping with Cross-Cultural Adjustment Stress // Education for the Intercultural Experience / ed. by R.M. Paige. U.S.A. : Intercultural Press, 1993. – P. 137-167.

М. Полюжин. Язык и коммуникация в контексте глобализации культур.

Статья посвящена рассмотрению современных проблем коммуникации в геополитическом плане. Особое внимание сосредоточено на языке как главном, хотя и не единственном средстве общения в связи с разительными изменениями, происшедшими в национальном составе многих стран мира на рубеже XX-XXI столетий и приведшими к смешиванию народов, их языков и культур. Проанализированные в публикации разные взгляды на сущность и назначение языка в новых геополитических условиях могут важны для глубокого понимания природы межкультурного общения.

Ключевые слова: геополитика, коммуникация, межкультурное общение, сущность и назначение языка.

M. Polyuzhin. Language and communication in the context of cultures` globalization.

The article focuses on the consideration of modern problems of communication in geopolitical scheme. Special attention is concentrated on language as the primary, though not unique means of communication in connection with drastic changes, which have occurred in the national complement of many countries of the world in the late XX and early XXI centuries and led to mixing peoples, their languages and cultures. Different views analyzed in the article concerning the essence and purpose of language under new geopolitical conditions is important to a more profound comprehension of the nature of intercultural communication.

Keywords: geopolitics, communication, intercultural communication, the essence and purpose of language.

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ

(з досвіду Закарпатського державного університету)

У статті проаналізовано стан інформатизації вищої освіти України як вирішального фактора її реформування в контексті європейського вибору. Розглянуто основи нормативно-правового регулювання цього процесу, проблеми та основні напрями державної політики та завдання у названій галузі. На прикладі Закарпатського державного університету авторами сформульовано основні підходи до активізації та підвищення ефективності процесу інформатизації у вищій освіті.

Ключові слова: *інформатизація освіти, інформаційно-комунікаційні технології, електронне навчання, навчальні програмні продукти, автоматизована система тестування, електронні навчальні матеріали.*

Актуальність статті полягає в тому, що суспільні процеси останніх десятиліть у світі перебувають сьогодні в зоні посиленої уваги з боку науковців і політиків. Трансформації, які відбуваються, починаючи з 70-х років XX століття, американський соціолог Е. Тоффлер визначив як «третю хвилю», яка відповідає постіндустріальній трансформації суспільства [1].

Водночас, якщо розглянути визначення, що використовуються для позначення майбутнього суспільного ладу, то найчастіше вживаються «інформаційне суспільство» [2; 3], «постіндустріальне суспільство» [2; 3], «постекономічне суспільство» [4], «суспільство знань» [5].

Дослідження проблеми. В науковий обіг термін «інформаційне суспільство» був введений приблизно одночасно Ф. Махлупом у США та Т. Умесао в Японії на початку 80-х років. У подальшому теорія нового суспільного стану, яка умовно може бути названа «теорією інформаційного суспільства», розвивається такими відомими авторами, як М. Порат, Й. Масула, Ф. Уебстер, Д. Белл, М. Кастельс, Р. Катц, К. Бєляков, В. Іноземцев, О. Соснін та рядом інших.

Однак, на превеликий жаль, у величезному масиві літератури, присвяченої інформаційному суспільству, рідко спотерігаються спроби осмислити природу нового стану, до якого прямує або в який вступила людська цивілізація [6].

Постановка проблеми в загальному вигляді. Серед основних принципів реалізації положень Болонського процесу, мета якого – створити привабливу і конкурентоспроможну європейську систему освіти, задекларовані принципи гарантування якості вищої освіти та поліпшення привабливості європейського простору вищої освіти. Ще в травні 2001 р. у Празькому комюніке міністрів вищої освіти європейських країн було визначено курс на сприяння європейській співпраці в гарантуванні якості вищої освіти, забезпеченні високих якісних вимог і сприянні подібності

кваліфікаційних рівнів у всій Європі. Причому особливу увагу приділено тому, що якість вищої освіти і наукової роботи має бути вирішальним фактором європейської привабливості та конкурентоспроможності [7].

Безумовним виміром якості продукції вищої освіти як сектора національної економіки є людський капітал як сукупність певних якостей людини: здоров'я, природних здібностей, освіти, професіоналізму і мобільності. У суспільстві зростає попит на висококваліфікованих спеціалістів-універсалів, котрі мають не лише спеціалізовану професійну підготовку, але й успішно оволодівають навичками інноваційної, підприємницької та управлінської діяльності, максимально використовують індивідуальні здібності. Про зв'язок якості освітньої системи із загальною конкурентоспроможністю країни свідчить те, що в першу десятку країн світу з найвищим загальним індексом конкурентоспроможності входить 7 країн-учасниць Болонського процесу [8].

Запорукою підвищення якості освіти та забезпечення конкурентоспроможності випускників вишу на ринку праці є безперервне оновлення змісту освіти на основі новітніх досягнень культури, науки, техніки, зокрема застосування інноваційних методів при використанні інформаційних технологій у навчальному процесі.

Аналіз розвитку передових у економічному відношенні країн показує, що однією з основних умов, яка визначає прогресивний розвиток економіки, науки і культури в державі є інформатизація системи вищої освіти. Знання і навички, якими сьогодні оволодівають майбутні фахівці, у

подальшому визначатимуть шляхи розвитку суспільства. Саме у вишах зосереджена найбільша кількість прогресивних та відкритих до науково-технічних інновацій людей, що суттєво полегшує впровадження інформаційних технологій у навчальний процес.

Впровадження інформаційних технологій у систему вищої школи дозволить підвищити якість підготовки та перепідготовки фахівців, ефективність всіх форм навчального процесу; вдосконалити та оновити організаційну структуру системи вищої освіти, довести до рівня міжнародних стандартів та інтегрувати її у світову систему [9].

Виклад основного матеріалу. Інтеграція України в європейський освітній простір потребує вироблення нових механізмів, серед яких обмін випускниками вузів, вирішення проблеми юридичного визнання дипломів українських вузів у країнах Європейського Союзу; створення умов з метою недопущення «відпливу мізків» з нашої держави; адаптування законодавства України до вимог Євросоюзу; підготовка фахівців і спроможних захистити інтереси країни у жорстких умовах світової конкуренції, враховуючи членство в СОТ та інше.

Поняття інформатизації вищої освіти характеризує провідну роль і доступність інформації та сучасних технологій її обробки у всіх складових навчального процесу. Процес інформатизації у виші забезпечує надання доступу до надійних джерел інформації, позбавляє викладача та студента рутинної праці з пошуку інформації, її передачі та створення нових інформаційних продуктів. Інформатизація в українських вишах відбувається у рамках правового поля та регламентується рядом

нормативно-правових актів, зокрема: Національною доктриною розвитку освіти, затвердженою Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002; державною програмою «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці» на 2006–2010 рр., затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2005 року № 1153; Законом України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 рр.» від 9 січня 2007р. та рядом інших підзаконних нормативних актів.

На законодавчому рівні визначено пріоритетні напрями державної політики у галузі інформатизації освіти, зокрема:

- прийняття єдиної системи програмно- і апаратноsumісних засобів обчислювальної техніки та техніки зв'язку, що використовується у безперервному навчальному процесі;
- підключення навчальних закладів до глобальної мережі Інтернет;
- формування єдиного інформаційного середовища безперервної освіти зі створенням баз даних за напрямами та спеціальностями підготовки фахівців, які включали б в себе методичну документацію, енциклопедичні та довідкові видання, підручники та навчальні посібники, а також другорядні видання, що використовуються в навчальному процесі;
- створення загальнодержавних інформаційних систем в галузі освіти;
- вдосконалення інструментальних засобів безперервної освіти, орієнтованих на прискорення засвоєння навчального матеріалу та набуття стійких навичок у слухачів (створення е-навчальних матеріалів, мультимедійних продуктів та ін.);

- організація інфраструктури інформатизації освіти як складової частини інформатизації суспільства в цілому, яка б виконувала роль структури, що забезпечить впровадження існуючих інформаційних технологій в систему безперервної освіти та створення нових.

Найважливішими завданнями у сфері інформатизації вищої освіти є:

- підвищення якості підготовки фахівців на основі використання в навчальному процесі інформаційних технологій;
- застосування активних методів навчання, підвищення творчої та інтелектуальної складових навчальної діяльності;
- інтеграція різних видів освітньої діяльності;
- адаптація інформаційних технологій навчання до індивідуальних особливостей студентів навчальних закладів;
- розробка нових інформаційних технологій навчання, що сприяють його індивідуалізації та інтенсифікації, активізації пізнавальної діяльності;
- удосконалення програмно-методичного забезпечення навчального процесу;
- забезпечення наступності і безперервності навчання.

Однією з основних проблем, що уповільнює сьогодні процес інформатизації української освіти, є той фактор, що Україна відноситься до групи країн з низькотехнологічною промисловістю та слабкорозвиненою інфраструктурою. За даними Всесвітнього економічного форуму, з точки зору здатності використання інформаційно-комунікаційних технологій, Україна наприкінці 2008 р. займала 76 місце у світі, поступаючись таким пострадянським державам,

як Естонія (23), Литва (44), Латвія (51), Казахстан (60), Росія (72) и Азербайджан (73).

З іншого боку, Україна з 48-мільйонним населенням має один з найвищих у світі індексів освіченості (98%), величезний науковий потенціал і міцні традиції у цій сфері. Значна кількість українських вишів має суттєві досягнення та потужні перспективи в галузі інформатизації навчального процесу. **Одним з таких закладів є Закарпатський державний університет, досягнення якого в галузі інноваційних методів навчання неодноразово визнавалися на престижних всеукраїнських конкурсах та виставках.**

У межах статті представлено досвід проведення інформатизації у вищих навчальних закладах України на прикладі Закарпатського державного університету (ЗакДУ).

У вузі застосовано комплексний підхід до інформатизації навчального процесу, який передбачає використання інноваційних технологій у всіх сферах діяльності університету, що спрямовані на суттєве підвищення якості навчання студентів, розроблена концептуальна модель інноваційного розвитку. Враховуючи те, що сучасні інноваційні освітні технології ґрунтуються на інформаційних процесах, в університеті пріоритетним є розвиток інформаційних і комп'ютерних технологій.

Відповідно до концептуальної моделі інноваційного розвитку університету процес інформатизації забезпечують такі складові:

- *технічне забезпечення* — його основою є комп'ютерна і офісна техніка, комп'ютерні мережі і телекомунікації. Технічне забезпечення є

об'єднуючим середовищем всіх сегментів діяльності (процесів) і підрозділів;

- *методологічне (математичне) забезпечення* - методи і моделі, методики і алгоритми розрахунків, правила і закони планування, організації і обліку процесів навчання й управління;

- *інформаційне забезпечення* — бази даних і знань, що використовуються в різних видах діяльності. Основою розподіленого інформаційного забезпечення є інформаційні ресурси;

- *програмне забезпечення* — системне і прикладне, що забезпечує навчальний процес і управління у виші. Причому використовується програмне забезпечення відомих виробників (як пропрієтарне, так і з відкритим кодом) та власні програмні продукти, розроблені в університеті;

- *організаційно-правове забезпечення* - правила і порядок доступу до інформаційних ресурсів, забезпечення інформаційної безпеки, координація розвитку і функціонування інформаційної інфраструктури.

З метою забезпечення цілісної інформаційної інфраструктури ЗакДУ у 2005 р. створено навчально-науковий інститут інформаційних технологій, основними завданнями якого є упровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у навчальний процес, ефективне та раціональне використання технічних засобів навчання.

Структурними підрозділами інституту є:

- лабораторія мультимедійних технологій навчання;

- відділ дистанційного навчання;

- відділ технічного забезпечення навчального процесу.

Основні дослідження інституту спрямовані на розробку комплексних проблем інтеграції дистанційних та електронних технологій у навчальний процес як способу створення єдиного освітнього простору, реалізацію Національної програми інформатизації України та Програми розвитку системи дистанційного навчання. Інститут проводить навчання студентів та викладачів методам і засобам використання інформаційних технологій у навчанні; досліджує автоматизовані системи організації навчального процесу; виконує прикладні розробки зі створення електронних навчальних матеріалів та комп'ютерних методик тестування рівня знань та якості освіти. Особлива увага приділяється адаптації та впровадженню міжнародних стандартів у систему навчання ЗакДУ, розв'язанню проблем правового захисту авторських прав на об'єкти інтелектуальної власності у дистанційному та е-навчанні.

Технічні засоби інформатизації.

Ефективне впровадження інноваційних технологій неможливе без використання технічних засобів, насамперед комп'ютерної та периферійної техніки, засобів мультимедіа, мережної техніки. Висока вартість і технічна складність засобів вимагають постійного висококваліфікованого обслуговування. З метою оптимізації використання технічних засобів у навчанні в ЗакДУ створено відділ технічного забезпечення навчального процесу, першочерговим завданням якого є проектування і монтаж локальних мереж університету, обслуговування інформаційних систем, контроль за роботою і налагодження

комп'ютерної, офісної і мультимедійної техніки, технічне забезпечення проведення навчальних занять, конференцій, виставок тощо.

Сучасні інформаційні технології базуються на використанні комп'ютерів, об'єднаних між собою швидкісними каналами зв'язку. Саме об'єднана комп'ютерна техніка відкриває широкі можливості для інформаційної взаємодії учасників навчального процесу. Всі комп'ютери університету (в комп'ютерних класах, мультимедійних аудиторіях, бібліотеці, службових приміщеннях) об'єднані в єдину структуровану локальну мережу, проект розроблено і втілено власними силами співробітників університету. Мережа університету зв'язана зі світовою мережею Інтернет зі швидкістю доступу до інформаційних ресурсів 20 Мбіт/с. Забезпечено постійний і безкоштовний доступ до мережі Інтернет студентів, викладачів та працівників ЗакДУ. Адміністрування і підтримка мережі у працездатному стані також здійснюється співробітниками університету.

На кожному факультеті створені мультимедійні лекційні аудиторії (п'ять мультимедійних аудиторій на 400 місць) та комп'ютерні класи (сім класів загальної кількістю понад 200 автоматизованих робочих місць).

Мультимедійні аудиторії і комп'ютерні класи оснащені сучасними технічними засобами навчання: мультимедійними проекторами, акустичними системами, автоматизованими робочими місцями викладача та студентів, створено можливість демонстрації навчальних матеріалів на будь-яких носіях, кожне робоче місце підключене до мережі Інтернет. У режимі мультимедійних презентацій проводиться захист дипломних та

магістерських робіт. Електронні варіанти робіт зберігаються у банку дипломних і магістерських робіт, який розташовано на сервері в бібліотеці університету і який є доступним для будь-яких користувачів. Все це сприяє ефективному і високоякісному проведенню навчального процесу і наукової роботи.

Програмне забезпечення процесу інформатизації вищої освіти.

Сьогодні в Україні не існує чіткої правової регламентації використання комп'ютерного програмного забезпечення (ПЗ), зокрема його легалізації та ліцензування. Крім того, реалізація одного з основних принципів сучасної освіти – використання інноваційних методик викладання і навчання – потребує окремого розгляду питання правового використання ПЗ у освітній діяльності. Особливо актуальним вирішення цього питання видається у двох аспектах: по-перше, нагальна необхідність навчання комп'ютерної грамотності в школах і вузах; по-друге, запровадження дистанційної форми навчання, що неможливо без активного використання інформаційних технологій, ЕОМ та сучасних програмних продуктів.

У сучасному законодавстві України відсутній системний підхід до регулювання правової охорони програмного забезпечення, його ліцензування та використання, що проявляється в нечіткості правової термінології, двоякому тлумаченні та наявності суперечностей між національним законодавством та положеннями міжнародних договорів у сфері авторського права, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України,

Сьогодні глобальною світовою тенденцією є поетапний перехід на вільне ПЗ ("з відкритим кодом") у сфері державного управління, науки та освіти. Просування програм з відкритим кодом оголошено одним з трьох ключових компонентів напряму "Безпечний Інтернет" Основної програми ЄС у галузі інформаційних та комунікаційних технологій, а також рекомендовано Єврокомісією як стандарт для використання в органах громадського управління, муніципальних та урядових структурах.

Підтримка на державному рівні відкритих стандартів дозволяє вести мову про швидке впровадження open source у державних органах європейських держав. Провідні позиції з цього питання в ЄС займають Франція і Німеччина. Суттєвий перерозподіл вагової частки використання пропрієтарного та вільного ПЗ спостерігається також у Великобританії, Іспанії, Італії, Данії та інших країнах.

Українським законодавством вільна (відкрита) форма інтелектуальної власності не визнається, оскільки Ухвалою Конституційного Суду України № 49-у/2004 від 03.06.2004 р. визначено, що "...чинне законодавство України з питань інтелектуальної власності не містить таких понять, як **"Вільне програмне забезпечення", "Відкрите програмне забезпечення", "Відкриті стандарти", "Відкриті протоколи", "Закрите програмне забезпечення"**... та інших моделей виробництва, поширення та використання програмного забезпечення... Відповідно до частини другої статті 54 Конституції України, глави 35 Цивільного кодексу України...зазначені вище питання мають врегульовуватися законом". Такі прогалини у національному законодавстві позбавляють Україну можливості ефективно використовувати величезне світове наукове, технічне надбання, створене за іншими моделями ліцензування.

Ще одним негативним результатом відсутності законодавчого визнання вільного ПЗ в Україні є масове використання контрафактних комп'ютерних програм. За оцінками експертів, відсоток використання ліцензованого ПЗ на всьому обчислювальному парку в Україні не перевищує 7-10%. Заходи, спрямовані на боротьбу з поширенням «піратського» ПЗ, які були вчинені урядом, виявилися малоефективними.

На жаль, ні **Концепція легалізації програмного забезпечення та боротьби з нелегальним його використанням** (затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2002 р. № 247-р), ні інші нормативні документи, зокрема: Наказ МОН України від 29.11.2004 р. № 888 **«Про утворення Реєстру комп'ютерних програм»**; **«Правила використання комп'ютерних програм у навчальних закладах»**, затверджені Наказом МОН України від 02.12.2004 № 903; лист МОН України від 16.05.2005 р. № 16-09/2127 **«Щодо дотримання авторських прав на комп'ютерні програми»**, не принесли очікуваних результатів. Домовленості з кількома закордонними монополістичними фірмами – виробниками пропрієтарного ПЗ (Корпорацією Microsoft) є частковими заходами і не можуть розв'язати проблеми масового використання піратських програмних продуктів. Більше того, розробники відкритого ПЗ стверджують, що положення договору з Microsoft суперечать правилам закупівлі за державні кошти, порушують правила конкуренції та стоять на заваді розвитку місцевої індустрії ПЗ.

Набагато ефективнішим видається розблокування можливостей використання широкого спектру інших типів інтелектуальної власності в українському законодавстві. Саме такий шлях пропонує Українська асоціація користувачів та розробників вільного та відкритого програмного забезпечення (UAFOSS), яка розробила проект Концепції використання відкритого (вільного) програмного забезпечення в державному секторі (надалі – Концепція), де обґрунтовано поетапний перехід на вільне ПЗ, що у всіх випадках ефективніше, коли ВПЗ не поступається за функціональністю “закритому” комерційному ПЗ. Цей процес має бути

регламентований законодавчо. Народними депутатами Б.Олійником та В.Мусіякою внесено законопроект **«Про використання Відкритих стандартів даних та Вільного програмного забезпечення в державних установах і державному секторі господарства»**, який пропонує широке запровадження, за підтримки держави, використання ПЗ із вільними кодами, що забезпечує масову доступність ліцензійного ПЗ. Законопроект створює умови, що гарантують права авторів як «відкритого», так і «пропрієтарного» (закритого) ПЗ, зменшуючи мотивацію для неліцензійного використання ПЗ. На думку автора, такий закон дозволить уникнути поглиблення залежності країни від одного закордонного виробника ПЗ і дасть поштовх для розвитку власної індустрії комп'ютерних програм.

Відповідно до положень Концепції необхідним є також прийняття закону про заборону продажу комп'ютерної техніки, яка не має попередньо встановленого мінімального набору ліцензійного вільного ПЗ, запропонованого державою, ПЗ будь-якого іншого виробника відкритого ПЗ, або альтернативного ліцензійного ПЗ від виробника “закритого” комерційного ПЗ.

Враховуючи наведене вище, політика Закарпатського державного університету у використанні програмних продуктів у навчальних цілях ґрунтується на принципі надання пріоритету програмному забезпеченню з відкритим кодом.

Найбільш інноваційною формою навчання сучасності у всьому світі визнано *дистанційне і електронне навчання*. Підґрунтям цього є

насамперед її демократичність, саме дистанційне навчання дозволяє реалізувати принцип: навчатися кому завгодно, де завгодно і коли завгодно.

ЗахідУ є одним з перших вишів України, де була започаткована дистанційна форма навчання. З 2002 р. йде процес розробки дистанційних курсів навчання з різних спеціальностей. При розробці електронних навчальних матеріалів використовуються гіпертекстові документи (HTML) та мультимедійне наповнення (зображення, відео, аудіо). Навчальні матеріали представлені у вигляді електронних підручників, навчально-методичних посібників, лекцій-презентацій, віртуальних лабораторних робіт і тренажерів тощо. Сьогодні університетом для реалізації дистанційного навчання використовується модульне об'єктно-орієнтоване середовище дистанційного навчання Moodle – один з найбільш популярних у світі програмних продуктів Open Source у галузі дистанційного навчання. Станом на 01 березня 2009р. інсталяції Moodle зареєстровані у 207 країнах світу.

Одним з ефективних засобів підвищення якості освіти є використання мультимедійних технологій у навчанні. Розробка і впровадження в навчальний процес мультимедійних технологій в університеті ведеться комплексно за кількома напрямками. Пріоритетним є навчання викладачів і аспірантів використанню мультимедійних технологій при читанні лекцій, проведенні лабораторних робіт і практичних занять; надання методичної і консультативної допомоги викладачам і студентам з використання зазначених технологій у різних сферах діяльності.

Однією з найперспективніших освітніх технологій, яка дозволяє одночасно задіяти графічну, текстову і аудіовізуальну інформацію при поданні навчального матеріалу, є мультимедійна лекція – презентація. Чергування або комбінування тексту, графіки, відео і звукового ряду дозволяє залучати всі засоби сприйняття учнів і представити навчальну інформацію в максимально наочній формі. Мультимедійні технології дозволяють за той самий час надати значно більший обсяг навчального матеріалу, що є особливо важливим для студентів заочної форми навчання. Мультимедійні лекції-презентації широко використовуються в навчальному процесі університету.

З метою широкого впровадження мультимедійних лекцій-презентацій в навчальний процес співробітниками лабораторії мультимедійних технологій навчання розроблені методичні рекомендації з підготовки таких лекцій, проводяться методичні семінари для аспірантів і молодих викладачів.

Віртуальні лабораторні роботи та тренажери. Найбільш складним у процесі навчання завжди було наглядно продемонструвати об'єкт дослідження, а також описати порядок та методи роботи з ним. Повноцінне вивчення багатьох навчальних дисциплін неможливе без виконання лабораторних робіт і придбання практичних навиків на тренажерах. Перш за все, це фундаментальні дисципліни (фізика, хімія та ін.), а також величезна кількість інженерно-технічних дисциплін. Існує багато проблем, пов'язаних зі створенням і експлуатацією лабораторних установок, зокрема: висока вартість самих установок, приладів, реагентів і матеріалів; одиничні екземпляри установок і використання їх протягом

невеликого проміжку часу в навчальному році; складність моделювання небезпечних, швидкоплинних або тривалих процесів тощо. Але найбільші труднощі з виконанням лабораторних робіт і роботою на тренажерах виникають у сфері дистанційного навчання. Тривимірне моделювання, яке активно використовується в системах автоматизованого проектування, наукових засобах візуалізації, навчальних системах, ефективно вирішує цю проблему. Використання таких компонентів геометричної моделі, як: просторове розташування об'єктів; форма об'єкта та його атрибути (колір, текстура, прозорість); топологія (прив'язка до інших об'єктів) дає безліч нових можливостей. У Закарпатському державному університеті йде розробка інтерактивних 3D-додатків з метою їх подальшого використання при проведенні лабораторних робіт для студентів різних форм навчання, причому особливо корисним є проведення віртуальних лабораторних робіт у дистанційній формі навчання.

Використання віртуальних робіт і тренажерів дозволяє студентам значно краще підготуватися для виконання робіт на реальних установках, виконувати експерименти і проводити дослідження в діапазонах параметрів, недоступних на реальних установках, заощаджувати час і кошти на навчання.

Універсальний мультимедійний інтерфейс. Найбільш динамічно сьогодні розвивається дистанційна форма навчання, функціонування якої неможливе без застосування новітніх інформаційних та комп'ютерних технологій. Однією з проблем дистанційного і е-навчання є взаємодія студента з навчальним матеріалом. Використання традиційних інтерфейсів для мультимедійних навчальних матеріалів є

малоефективним. В лабораторії виконане дослідження і запропонована легка в застосуванні технологія Ms Agent створення універсального інтерфейсу для будь-яких електронних навчальних матеріалів. Розроблено універсальний програмний комплекс, який дозволяє створювати мультимедійні інтерфейси.

Суть технології полягає в тому, що для пояснення навчального матеріалу використовується помічник (мультиплікаційний персонаж), якого можна змусити здійснювати певні рухи, вимовляти будь-який текст різними мовами і навіть сприймати голосові команди. Цього цілком достатньо, щоб створити універсальний інтерфейс нового рівня для мультимедійних навчальних матеріалів. Важливим з психологічної точки зору є те, що учень в процесі взаємодії з навчальним матеріалом спілкується з комп'ютером не як з неживим предметом, а як з живим персонажем, який рухається і говорить, причому персонаж для спілкування можна вибрати на свій смак.

За розробку і впровадження в навчальний процес мультимедійних технологій ЗакДУ неодноразово нагороджувався дипломами і медалями міжнародних виставок.

Контроль якості засвоєння навчального матеріалу є невід'ємною частиною процесу навчання, і в той же час це найбільш складний вид взаємодії викладача і студента. Вагомий вклад у пошук ефективної технології моніторингу знань студентів вніс Болонський процес, який передбачає оцінювання знань за невеликими частинами (модулями) навчального матеріалу. Це суттєво полегшує роботу студента, але значно

збільшує навантаження на викладача. Інноваційні технології у моніторингу знань здебільшого спрямовані на тестування студентів з використанням комп'ютерної техніки, що дозволяє виключити суб'єктивізм викладача, значно розширити обсяг та глибину контролю та суттєво поліпшити якість навчання студентів. Зважаючи на це, в ЗакДУ створено відділ тестування та моніторингу якості знань, основним завданням якого є організація і технічне забезпечення оцінювання якості знань студентів. Це дозволяє забезпечити 100%-ний моніторинг якості знань студентів стаціонарної, заочної і дистанційної форм навчання.

Співробітниками ЗакДУ розроблено автоматизовану систему тестування знань BrainTester, засновану на клієнт-серверній технології. Система використовується для проведення поточного, тематичного, рейтингового та підсумкового контролю знань студентів та для самоконтролю. До переваг **системи тестування BrainTester** належать:

- адаптованість системи до вимог Болонського процесу (застосування, окрім національної шкали, системи оцінювання Європейської ECTS);
- гнучкість налагодження критеріїв оцінювання;
- оригінальна система візуалізації результатів тестування під час його проходження. Проміжний прогнозований результат наочно ілюструється кольоровою градацією;
- клієнт-серверна технологія, що дозволяє проводити синхронно одночасне тестування групи (до 30 студентів);
- безпека та надійність системи;

- простота адміністрування, що дозволяє суттєво скоротити час на підготовчому та заключному етапах експлуатації системи;

- максимальна простота використання, що потребує мінімум навичок роботи на комп'ютері як від викладача, так і від студента.

Система успішно використовується при поточному та підсумковому контролі знань студентів. Простота, наочність і високий рівень розробки системи BrainTester підтверджені свідоцтвом на авторське право. Система BrainTester встановлена у всіх комп'ютерних класах університету, що дозволяє одночасно проводити контроль знань близько 200 студентів. Це суттєво скоротило час, який відводиться для контролю знань студентів.

Електронні навчальні матеріали. Сучасний навчальний процес вимагає створення поряд з навчальними матеріалами на паперових носіях електронних навчальних матеріалів, причому в подальшому питома вага електронних буде тільки зростати. Важливою складовою діяльності університету зі створення підручників нового покоління стала робота працівників Навчально-наукового інституту інформаційних технологій з розробки програмних оболонок та навчально-методичного апарату електронних навчальних матеріалів.

Працівниками Інституту інформаційних технологій розроблені методики і технології для створення високоякісних мультимедійних навчальних матеріалів, використовуючи які можна швидко, ефективно, і головне, без спеціальних навичок володіння комп'ютерами, створювати та розповсюджувати електронні навчальні матеріали. Розроблено власний програмний продукт (електронна оболонка "e-Book Reader Wizard"),

призначення якого – автоматизація створення будь-яких електронних навчальних матеріалів (підручників, навчальних посібників, конспектів лекцій тощо). Програма має інтуїтивно зрозумілий інтерфейс, згідно з яким електронний навчальний матеріал створюється за кілька простих кроків. До складу електронного навчального матеріалу можуть бути включені тексти, рисунки, схеми і креслення, звуки, відео, 3-вимірні об'єкти тощо. Також вони мають інтерактивну пошукову систему.

Створені у такий спосіб електронні матеріали за певним навчальним курсом записуються на компакт-диск, що дуже зручно при використанні студентами стаціонарних або мобільних персональних комп'ютерів. Студенти, що не мають таких засобів, можуть отримати в користування електронну книгу-планшет, в яку записані всі необхідні навчальні матеріали з певної спеціальності. Зміст такої книги можна оперативно оновлювати через підключення до локальної мережі ЗакДУ.

З використанням зазначених програмних продуктів у ЗакДУ протягом 2007-2009 рр. видано близько 100 найменувань електронних навчальних книг на основі традиційних підручників викладачів університету, переважна більшість з них має гриф МОН України. Регулярно видаються електронні збірники матеріалів міжнародних науково-практичних конференцій ЗакДУ, які містять базу даних доповідей, відомості про учасників конференцій, фото- і відеоархів.

Висновки.

Враховуючи досвід впровадження інформаційних технологій у навчальний процес та аналіз виконання Державної програми

“Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці” на 2006–2010 роки, визначимо основні підходи до активізації та підвищення ефективності проведення інформатизації у вищій освіті:

- оптимізація інформаційного законодавства України та приведення його у відповідність до європейського. Зокрема, негайних змін потребує правове регулювання використання у навчальних цілях пропрієтарного та відкритого програмного забезпечення; питання централізованої сертифікації технічних засобів, що використовуються у навчальному процесі; встановлення правових меж дистанційної форми навчання; усунення нечіткості правової термінології, двоякого тлумачення та наявності суперечностей між національним законодавством та положеннями міжнародних договорів у сфері авторського права та ін.;
- поетапний перехід на вільне програмне забезпечення (“з відкритим кодом”) у сфері державного управління, науки та освіти відповідно до глобальної світової тенденції;
- запобігання на державному рівні поглибленню «інформаційної нерівності» між окремими регіонами, галузями економіки, різними верствами населення та між навчальними закладами різних форм власності та рівнів акредитації;
- використання науково-технічного і промислового потенціалу України щодо розробки і тиражування засобів ІКТ для інформатизації освіти;
- підвищення ефективності способів моніторингу стану інформатизації установ і закладів освіти та ефективності використання засобів ІКТ;

- проведення комплексних наукових досліджень у сфері інформатизації із залученням наукових установ Національної академії наук України, вищих навчальних закладів та виробників засобів ІКТ.

Список використаних джерел

1. Тоффлер Э. Третья волна/ Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 1999. – 784 с.
2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М.: ГУВШЭ, 2000. – 608 с.
3. Чухно А.А. . Постіндустріальна економіка: теорія, пратика та їх значення для України / А.А. Чухно. – К.: Лотос, 2003. – 632 с.
4. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества. Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире / В.Л. Иноземцев. – М.: Academia-Наука, 1998. – 640с.
5. Економіка знань: виклики глобалізації та України / За ред. А.П. Гальчинського, С.В. Львовчкіна, В.П. Семиноженка. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2004. – 261 с.
6. Проблеми формування систем кваліфікацій та сучасні тенденції розвитку професійної компетентності фахівців: національний та європейський виміри: Науковий вісник ЗақДУ/ відп. ред. М.М. Полюжин, упорядкування К.Мовчан. – Ужгород: Ліра, ЗақДУ, 2009. – 488с.
7. “Towards the European higher education area” Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19th 2001.

8. Болонський процес – структурна реформа вищої освіти на європейському просторі. <http://kpi.ua/bologna/>
9. Иванников А.В. Перспективные информационные технологии в концепции информатизации высшего образования / А.В.Иванников, Ю.Л.Ижванов, А.О.Кривошеев //Компьютерные технологии в высшем образовании. Вып.1. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1994. – С. 23.

Ф. Ващук, О. Ващук. Информатизация высшего образования Украины в контексте европейского выбора (из опыта Закарпатского государственного университета).

В статье проанализировано состояние информатизации высшего образования Украины как решающего фактора ее реформирования в контексте европейского выбора. Рассмотрены основы нормативно-правового регулирования этого процесса, проблемы и основные направления государственной политики и задачи в названной области. Исходя из опыта Закарпатского государственного университета, авторами сформулированы основные подходы к активизации и повышению эффективности процесса информатизации в высшем образовании.

Ключевые слова: информатизация образования, информационно-коммуникационные технологии, электронное обучение, учебные программные продукты, автоматизированная система тестирования, электронные учебные материалы.

F.Vashchuk, O.Vashchuk. Informatization of Higher education of Ukraine in the Context of the European Alternative (Experience of Transcarpathian State University).

The article focuses on the analysis of informatization of higher education of Ukraine as a decisive factor of its reforming in the context of the European alternative. The basic of normative-law regulation of the process, main directions of state policy and tasks in this branch are under consideration. The problems have been determined which hinder the process of informatization in educational institution of Ukraine. The present-day state and perspectives of informatization in the institution of higher education are illustrated on the example of Transcarpathian State University. The authors have formulated basic approaches to the activization and raising the effectiveness of the process of informatization in higher education.

Keywords: *educational informatization, information-communication technologies, electronic studies, educational syllabus products, automatic test system, electronic educational materials, proprietary-, free/open source software.*

**ФОРМУВАННЯ ЄДИНОГО ОСВІТНЬОГО І
НАУКОВОГО ПРОСТОРУ: ПРИРОДА ТА
ПРОБЛЕМИ ЙОГО СУПЕРЕЧНОСТЕЙ**

У статті розкрито важливі аспекти формування європейського освітнього і наукового простору через механізм Болонського процесу. Наголошується, що реалізація цього завдання в Україні вимагає посилення уваги до національних особливостей, створення умов для виявлення та задіяння в суспільне виробництво природних здібностей особи, їх розвитку, уникнення в навчальному процесі формалізму, бюрократизму, надмірної універсалізації його форм і методів.

Ключові слова: *єдиний європейський освітній і науковий простір, Болонський процес, освітні стандарти.*

«Існує думка, що між двома поглядами лежить істина.

Нічого подібного. Там лежить проблема»

Й.В. Гете

"It is believed that between two views there is true.
Nothing of the sort. There is a problem "
J. Goethe

Наведений вислів видатного мислителя має глибокий смисл. Його підтверджують усі наукові форуми. Питання тільки в тому, з якою легкістю ми ці проблеми вирішуємо.

І проблеми дедалі більше ускладнюються. Одна з причин цього – наші переконання. Вони є продуктом нажитих чи нав'язаних пропагандою стереотипів. А вони, у свою чергу, формують основу міфів особистої та суспільної свідомості. В її полоні перебуває і освітянська спільнота не тільки України. В Європі вона поділяє різні уявлення про користь і доцільність Болонської системи та формування єдиного європейського освітнього і наукового простору. Її позиції сьогодні характеризує найширша амплітуда – від повного схвалення до повного заперечення. Прибічники «болонізації» переконані, що консолідація національних і європейських освітніх зусиль на основі стандартизації навчальних програм та застосування сучасних технологій – передумова піднесення ефективності та якості освітньої діяльності суспільства – визначального чинника суспільного прогресу. За рівнем проникнення в суспільну свідомість ця ідея набула світоглядного характеру.

Реформування освітньої сфери – об'єктивна потреба часу

Ідея формування єдиного освітнього простору як інтегративної системи підтримується засобами держави. Вона є виправданою, якщо враховувати консервативний характер освітньої сфери та потреби реформування і приведення її форм, методів та змісту діяльності у відповідність з вимогами часу. Це впливає з суспільної оцінки ролі освіти і науки як визначальних чинників суспільного прогресу та місця українського суспільства в сучасній та майбутній спільноті народів Європи і світу. Так, на парламентських слуханнях питання про стан і шляхи розвитку освіти і науки в Україні застереженням прозвучав прогнозний висновок ООН про те, що у XXI столітті гідне місце і світовій спільноті народів зможуть посісти ті суспільства, у зайнятому населенні яких питома вага осіб з вищою освітою становитиме не менше 40 відсотків. Цей показник в Україні в межах 20 відсотків. Це підтверджує вирішальний характер впливу освіти на суспільний розвиток. Але форми і методи її реалізації зазнають суттєвих змін: навчальний процес виходить за традиційні класні кімнати, суттєво скорочується період обов'язкової освіти при суттєвому збільшенні та ускладненні навчальної інформації, руйнується жорсткий віковий поділ на молодших, що навчаються, і старших, що працюють, освіта все більше пов'язана з працею протягом усього життя.

До сказаного слід було б додати стан фізичного та морального здоров'я суспільства. У цьому контексті виправданим буде висновок про те, що головним ресурсом України на шляху її виходу на рівень передових країн світу є не промислові гіганти, не земля, а людський фактор, освіта, наука і висококваліфіковані кадри. Металургія, машинобудування,

літакобудування, земельні ресурси тощо – тільки матеріальна основа. Визначальним же був і залишається кадрово-професійний ресурс, основою якого є імплементована в ньому якісна освіта і наука. І саме на цьому фронті вирішується результат протиборства за місце у світовій спільноті народів.

Цим можна пояснити і активний пошук шляхів реформування освітнього процесу. У його стратегії важливим орієнтиром стала ідея інтеграції України в єдиний європейський освітній і науковий простір через механізм Болонського процесу. Але дискусійними на шляху розв'язання цих проблем постають питання про можливість, зміст та межі використання того, що вкладається в поняття Болонської системи, про небезпеку формалізації самої ідеї навчання та абсолютизації як власного, так і чужого досвіду.

На чому базувалися традиційні системи освіти і науки?

Захоплені ідеями формалізації навчального процесу як системи конвеєрного масового виробництва, ми навіть перестали замислюватись над тим, за якими навчальними програмами, якими методами здобували освіту Піфагор, Геракліт, Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель, Конфуцій, Папиніан, Ульпіан, Цицерон, Цельс, Августин Блаженний, Мономах, Аквінський, Макіавеллі, Леонардо да Вінчі, Локк, Руссо, Ньютон, Спіноза, Гоббс, Рене Декарт, Вольтер, Ніцше, Кант, Гегель, Мазепа, Шевченко, Маркс та сотні інших представників суспільних і природничих наук, яким людство завдячує за їх геніальні методи пізнання законів

природи і суспільства, які методи і методики забезпечили їх піднесення над рівнем своїх суспільств? Серед них іноді згадуються «школи під дубом», понтифіки Стародавнього Риму, діяльність просвітителів різних епох, дискусійні гуртки, монастирі, церковні школи тощо. Усі вони відіграли свою історичну роль і забезпечили суспільний прогрес людства.

Фундаментальною світоглядною основою античної системи освіти був тандем "природа + виховання", спрямований на розкриття і розвиток сутнісних природних сил людини з точки зору соціальних потреб. Їх визначальним критерієм виступали потреби члена спільноти – громадянина тогочасного державного утворення. А основний напрям освіти і виховання визначався античною соціально-філософською парадигмою розуміння громадянина і держави. Він був прямо протилежним давньосхідній парадигмі виховання представників стану чи професійної корпорації.

Містком між античним світом і середньовіччям став Візантійський період, який поєднав у собі особливості обох історичних форм розвитку європейської цивілізації. Візантійська освіченість на багато століть визначила систему цінностей і соціокультурного розвитку нашого народу та його місце в європейській цивілізації. Система її християнських цінностей змінила античний ідеал людини і в світоглядному плані поєднала античний гуманоцентризм і прагнення до пізнання світової гармонії з християнською любов'ю та прагненням до пізнання Бога. Вони не були тотожними, але виступали певним симбіозом, доповнювали одне одного. Провідним лейтмотивом цієї системи освіти та виховання був

життєстверджуючий синтез античного та «наджиттєвого» християнського світогляду на підґрунті любові до істини та людини.

Освітня парадигма середньовіччя була майже тотально релігійною без якихось відхилень у бік світських знань або системи цінностей у всіх компонентах освіти. Її філософсько-світоглядна основа визначалася релігійно-етичними теоріями, освіта розглядалася як метод пізнання і тлумачення істини. Цим визначалася жорстка регламентація цілей, цінностей, орієнтирів, змісту, форм, методів освіти. Головним об'єктом виховання була не стільки людина, скільки її душа. Важливою ознакою освіти цієї епохи був її становий характер.

Навчання як універсальна педагогічна теорія і практика тлумачилося як передача досвіду від покоління до покоління, стану або корпорації. Це визначило наявність множинності освітніх систем, які не пересікалися між собою. Ця система визначала жорстку соціальну стратифікацію. У ній характер і рівень освіти чітко відповідав соціальному статусу членів суспільства. Так,

- селяни (найбільший соціальний прошарок) – практично були відлучені від освіти;

- міське населення (третій стан) – ремісники, торгівці отримували освіту в рамках цехового навчання, а також в окремих школах;

- феодали отримували переважно приватну освіту (за взірцями нинішніх репетиторів тощо) від найманих учителів або в привілейованих навчальних закладах;

- духовенство – в спеціальних школах, окремо від мирян.

З цієї системи повністю була вилучена жінка. Вона залишалася невіленьцею з дитинства до домовини. Панувала точка зору, що освіта для жінки просто шкідлива. Правда, домашню освіту отримували особи жіночої статі вищих верств суспільства. І в Європі, і на Сході була певна кількість шкіл для жінок, де вони навчалися за звуженими програмами і, звичайно, окремо від чоловіків.

Середньовічну систему змінила освітня парадигма епохи Відродження. В її центрі ідеї гуманізму, людина – головна цінність, творець своєї долі. Мета навчання і освіти – розкриття природних здібностей, сили людського розуму. Ідеалом є всебічно розвинена, ініціативна, активна людина, яка своєю діяльністю приносить користь суспільству і забезпечує власні інтереси. Становлення національних держав супроводжується розвитком національної освіти, формуванням національної свідомості. Церква поступово втрачає монополію на розвиток освіти. Місце священика в громадських і державних школах поступово займає учитель.

До значної міри абстрактно-утопічні гуманістичні ідеї епохи Відродження поступово заміщувалися ідеями Просвітництва із закликом до активних соціальних дій, спрямованих на реалізацію цих ідей. В основу творчих пошуків Просвітництва лягли переконання, що тільки знання й організована для їх отримання система освіти та виховання спроможні змінити суспільство, сформувати всебічно розвинену людину і гідне людини соціальне середовище. У цьому віддзеркалювалась антична ідея про роль знання для людини і суспільства (Сократ). Їх доповнили ідеї про

природну свободу і рівність людей (Руссо), практичну користь навчання для гармонійного розвитку людини, формування її особистості, свободи вибору, ефективний вплив освіти на розвиток суспільних процесів у потрібному напрямі, формування запитів суспільства на практичні знання про критерії оцінки освітньої діяльності, що трансформує загальні принципи «блага суспільства», «гармонійний розвиток», «реальна освіта» у конкретні освітні дії, програми, методики.

Вінцем цієї епохи став перехід від системи педагогічних ідей до практичної педагогічної системи навчання та виховання. Основи цього процесу заклав Я.А. Коменський. Він вперше трансформував загальні принципи природовідповідності навчання і виховання (освітньої парадигми Просвітництва) у розгорнуту систему організації навчально-виховного процесу – від постановки ідей до контролю за їх результатами. Свою «Велику дидактику» він охарактеризував як метод освіти з наслідуванням природи. Епоха Просвітництва закріплює за освітою функцію основного генератора і транслятора національної культури та її репродукування шляхом соціалізації поколінь. Реалізацію цього курсу в подальшому забезпечує навчання рідною мовою, підпорядкування навчально-виховного процесу національно-державним інтересам, перетворення освіти у фундаментальний фактор національної самоідентифікації особи, етнічних спільнот. Весь цей процес завершується формуванням специфічних особливостей національних освітніх систем. У певному розумінні вони сьогодні досягли свого апогею. З часів Я.А. Коменського в системі освіти і виховання мало що змінилося. Хоча час вимагає формування нових парадигм. Але питання в тому, чи потрібні

вони, чи можливі вони, чи є час для випробування їх ефективності в умовах сучасних темпів розвитку науково-технічного прогресу, інформатизації та інформаційних технологій.

Трансформація освіти у систему суспільного виробництва

Поняття освіти у науковий обіг вперше ввів у 1780 р. один з основоположників теорії навчання Й.Г. Песталоцці (1746 - 1827). Французький учений М.Ж. Тайлеран (1754 – 1838) стверджував, що освіта є «...більш-менш розробленим мистецтвом виявлення в людині всієї її цінності як для неї самої, так і для людства». Відомий український педагог М.І Пирогов (1810 – 1881) розглядав освіту як процес підготовки людини до сприйняття і засвоєння моральних і наукових істин, навчання всіх, «хто готується бути корисними громадянами» «спочатку навчитися бути людьми». К.Д. Ушинський (1823 -1871) розглядав освіту як поширення знань, елементарне навчання грамоті, долучення особи до соціально-культурних надбань рідного народу і всього людства. У цьому контексті не зайвим буде поставити питання про те, у якій мірі впроваджувані інноваційні методики служать цій меті.

Починаючи з 70-80-х років 19 ст., у суспільній свідомості постає ідея, що школа покликана задовольнити швидко зростаючі соціальні і економічні потреби суспільства у кваліфікованих трудових ресурсах. Виховні і навчальні функції школи доповнюються тестувальною, дистрибутивною та селекційною функціями, які раніше виконували церква, сім'я, стани. У педагогічному процесі соціально-ціннісні

компоненти (теорія виховання) дедалі більше витісняються інтелектуально-інформаційними (теорія освіти) та оперативно-діяльнісними (теорія навчання).

На початку ХХ ст. поняття «освіта» наповнюється новим змістом: «національна освіта» (Я.Ф. Чепіга) – як інстинкт змагання нації за свій самозахист, збереження фізичного і морального здоров'я. За означенням ХХ сесії Генеральної асамблеї ЮНЕСКО, під освітою розуміють процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, за якого вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання.

Сьогодні в поняття освіти вкладають розуміння:

- певного способу життя людей, які прагнуть пізнати світ і своє місце в ньому, жити і творити матеріальні і духовні цінності;
- формування інтелекту, почуття і волі, становлення цілісної гармонійної особистості тощо.

Отже, в процесі еволюції поняття і практика освіти пройшли складний процес трансформації. Способи їх реалізації детермінувалися соціально-економічними умовами розвитку. Ними були покликані до життя і різні системи. Кожна з них на певному етапі виконувала свою соціальну функцію, частково чи повністю вичерпуючи свій потенціал. Але на певному етапі держава монополізувала систему освіти і взяла на себе відповідальність за процеси і наслідки у цій сфері суспільного виробництва. Наслідком цього стало перетворення процесу освіти і науки у конвеєрне виробництво. Класи, школи, навчальні і наукові установи трансформувалися у виробничі цехи з чіткими графіками,

стандартизованими планами і програмами, формалізованими вимогами. У них все менше місця залишалось для можливості відхилень. Система Коменського в певній мірі завершила цей процес. Вона успішно подолати національно-державні кордони і сьогодні модифікується в єдиний європейський (а практично світовий) освітній і науковий простір. Можливо, єдиним ресурсом у цьому контексті залишались певні національні особливості. Їх компонента живуча. Але іноді здається – більше на словах. Тому учасники наукових форумів, присвячених цій проблематиці, як правило, констатують об'єктивну неминучість стандартизації освітнього процесу, рекомендуючи максимально враховувати «національний досвід». Але це скоріше декларативні заяви, що реально не мають жодного впливу на бюрократизацію управління освітнім процесом.

І сьогодні постає питання про те, у якій мірі ці рішення забезпечують, як мінімум, такі найважливіші цілі вищої школи, як формування:

- її світогляду, високого рівня духовної культури особистості, інтелігентності;
- інтелекту та аналітичного складу розуму майбутнього фахівця;
- наполегливості у досягненні власних цілей;
- терпимості та поваги до думки інших;
- уміння передбачати та прогнозувати;
- підвищеного інтересу до нового, невідомого;

- критичності та об'єктивності у самооцінках тощо, *та на цій основі сформувані особистість інноватора*, як особу, здатну виступати в якості:

- генератора ідей і концептолога;
- консультанта і експерта;
- прагматика і організатора;
- особи, яка приймає відповідальні рішення.

Це впливає, перш за все, із системи відносин субординації в управлінні. Якщо брати до уваги, що прогнози і засновані на них управлінські рішення – науково об'єктивні, то досягнення мети виправдовує ці дії. Але де гарантії того, що управлінські рішення будуються на об'єктивних наукових прогнозах, а не є виразом суб'єктивної волі чиновницької корпорації в цій сфері. Політика і практика інновацій в освітній сфері за останні десятиліття свідчать, що оцінка стану та прийняття управлінських рішень про напрями її розвитку визначалися адміністративними чинниками, суб'єктивним досвідом та уявленнями уповноважених приймати ці рішення, хоч об'єктивно вони впливали із запитів соціального розвитку.

Стандартизація та спеціалізація: протиріччя, переваги та небезпеки

Характер процесів у рамках цієї цивілізації впливає з неписаного кодексу принципів, які визначають закономірності всіх сфер суспільного

виробництва епохи індустріалізації. Сьогодні вони вступили у суперечність з природними закономірностями, що забезпечували суспільний прогрес в доіндустріальну епоху. Ці закономірності склалися в систему принципів, що протягом останніх століть програмували поведінку мільйонів. Вони впливали на всі аспекти життя і поведінки людини. Їх основу утворили розрив виробництва і споживання. Система цих принципів сформована епохою системи суспільного виробництва, суть якої виражають процеси: *стандартизації – спеціалізації – синхронізації – концентрації – максималізації – централізації*.

Усі названі явища стосуються освітньої сфери суспільного виробництва. Поряд з благами, які вони несуть суспільному виробництву, в освітній сфері вони несуть в собі небезпеку.

Результатом стандартизації індустріального виробництва стали мільйонні тиражі однакових видів продукції. Так само стало можливим навчити усіх однаково читати, писати, працювати і навіть думати. Тейлор успішно впровадив філософію стандартів в технологію управління виробництвом. Воно перетворило працівника в механізм, зате забезпечило високу продуктивність і прибутковість. До речі, Ленін був послідовним прихильником застосування методів Тейлора в соціалістичному виробництві. Стандартизація забезпечила можливість масового освітнього виробництва, набула широкого використання у підборі та масовій підготовці кадрів робітничих і управлінських професій, організації виробництва. Її продуктом стало і широке застосування стандартизованих тестів на інтелект, програм шкільної освіти, процедур вступу до різних навчальних закладів (вищих, спеціальних, спеціалізованих), модними

стали письмові тести з можливістю вибору правильних відповідей з числа альтернатив. Проблема цієї системи в тому, що в країнах, де вона зародилася, вона пройшла еволюційний шлях становлення на національному ґрунті. Сьогодні ж ми спостерігаємо революційні методи її впровадження з метою подолання у короткі строки відставання від передових досягнень. Тому на практиці вони супроводжуються скоріше декларативними заявами про врахування національних особливостей і традицій.

Стандартизованою стала і діяльність засобів масової інформації (мовні звороти, препаровані повідомлення в пресі, інших засобах масової інформації). Вони своїм властивим методом виконують функцію так званого «25 кадра». Мовна стандартизація у свій час уже призвела до зникнення місцевих і регіональних діалектів і навіть мов. Як тенденція ця закономірність і сьогодні проявляє себе у світовому масштабі. Стандартного вигляду набувають навіть обриси цілих міст різних країн, регіонів і навіть континентів. Стандартизуються одиниці виміру, грошові знаки, ціни (торгівля при покупці, наприклад, стала немодною). Між тим громадська думка в цілому позитивно сприймає цей процес.

Стандартизацію неодмінно супроводжує *спеціалізація*. Об'єктивно цього вимагає поділ праці. Результатом цього стала професіоналізація. В освітній, як і в інших сферах суспільного виробництва, «універсальних» фахівців все більше стали витісняти «вузькі» спеціалісти. Реалізація ідей тейлоризму забезпечувала суспільну потребу зростання продуктивності праці. Але «індустріальний» конвеєр доводив процес спеціалізації до абсурду (знання всього про ніщо), а працівника перетворювала на гвинтик

системи. Широка професіоналізація веде до формування груп фахівців, які монополізують таємницю певних концентрованих знань, захищаючи свій простір від зовнішнього проникнення.

Тому нові професії (чи професіонали) вимушені утверджувати себе поза межами цього простору. Аналогом цього явища можна розглядати напівзакриту корпорацію так званих «великих» докторів наук, що володіє ефективним механізмом захисту свого середовища від проникнення в нього «іногородців». Тому нові професії часто виникають за його межами, або, як прийнято говорити, «на стику наук». Невипадково спроба відмовитися в Україні від так званого «великого доктора» наражається, з одного боку, на опір цієї корпорації, а з іншого – зустрічає позитивне схвалення зовнішнього середовища. Суперечність – очевидна. Середовище захищає себе. Його еволюція завжди має тенденцію до закритості і самоізоляції. Але чи вигідно це суспільству і кожній особі, безмежному джерелу здібностей та їх реалізації в інтересах суспільства?

Критерієм при вирішенні цього питання могла б бути принаймні оцінка:

- співвідношення питомої ваги молодих науковців, підготовлених «малими» (тобто кандидатами) і «великими» докторами наук;

- відповідь на запитання, наскільки знизилася якість наукових досліджень і підготовки наукових кадрів у суспільствах, які відмовилися від традиційної (радянської) системи «кандидат наук – доктор наук».

Спеціалізація перетворила усіх на «виробників» і «споживачів». Продуктами виробництва і споживання стають процес набуття знань, самі

знання, здоров'я (а не піклування про хворих), управлінська діяльність тощо. Це засвідчує процес профорієнтації молоді. Підготовка до різних сфер суспільної діяльності заражена вірусом «бізнесового» інтересу. Вона втрачає характер природної селекції особистостей за їх здібностями, природними обдаруваннями і схильностями, в рамках яких вони змогли б реалізувати свої природні таланти, свій духовний і фізичний потенціал. Заохочуваний суспільством прагматизм придушує в людині соціальну цінність людського. Результат – повне домінування професіоналів навіть у культурі. Для них усі ми – всього тільки клієнти. Як виявити нестандартного індивіда, система мислення якого не вписується в тестові формули? Вибачте, хіба що в психлікарні. Навіть політична агітація, оплачені політтехнологи, маніпулятори людською свідомістю і настроями – цінні професіонали. Навіть на революцію маси ведуть професіонали. Рафінований поділ праці та спеціалізація в освіті, науці, як і в інших сферах людської діяльності, сформували глибоке суспільне переконання, що професіоналізм – рушійна сила цивілізації.

Але при цьому майже не ставиться питання про загрози і втрати, про антигуманну природу спрямованості поділу праці, що перетворює людину у гвинтик системи суспільних відносин. Центральною фігурою стає репетитор. Він і ведмедя може навчити. Від нього сьогодні залежить дуже багато у забезпеченні конкурентоздатних випускників шкіл через систему незалежного зовнішнього тестування та відбору для продовження навчання у ВНЗ. Формально ця система мала б забезпечити не тільки виявлення, але й підготовку талантів на основі використання єдиних сучасних досконалих методик, еталонів, програм, тестів(?!). Але на

практиці це скоріше сукупність методів формування середняків з психологією чиновника, поведінка якого відповідає вимогам субординації. Очевидно, що мислення геніїв у всі часи було нестандартним. Тому зовнішній світ нерідко зараховував їх у розряд «диваків», або – в категорію з серйозними відхиленнями. Окремих звинувачували у зв'язках з нечистими силами, вчиняли над ними розправи аж до фізичного знищення. Соціальною опорою цих настроїв завжди виступав середняк. Той, хто піднімав голову вище, ризикував втратити її. Так діяла сталінська система. Так діє і нинішня система комп'ютерного тестування.

Це підтверджує третє правило еволюційного процесу – *принцип синхронізації*. Слід погодитися, що координація і синхронізація – споконвічна властивість людської діяльності. Але органічною і природною вона була тільки до часу, поки машина не стала заглушувати в ній людську природу, підміняти голос людини, її сердечний пульс, думки, відчуття біологічного часу тощо. Механізм синхронізації підпорядкував собі все. Він породив навіть віртуальні почуття кохання. У результаті характер процесу почали визначати уже не стільки людські почуття, настрої, роздуми, скільки синхронні ритми, ритмосистеми: дзвоник, урок, зміна, строк (не раніше і не пізніше), початок і кінець навчального року, тести (для усіх рівні умови). Ритмосистеми часу та їх синхронізація вносять корективи і в людські відносини. Вони проникають не тільки в суспільне виробництво, у тому числі в навчальний процес, але й в інтимну сферу людського життя. *Синхронізація ніби вінчає стандартизацію і спеціалізацію*. Але ми не знаходимо в цьому принципі відповіді на запитання про його спроможність виявляти, розкривати і приводити в рух

людський потенціал. Чи здатний він синхронізувати мислення живих суб'єктів суспільного виробництва, які є єдиним джерелом суспільного прогресу? Чи не заглушує вона своєю масою ті колоси, що піднімаються над рівнем синхронізованого середняка. Гуртом же, кажуть, і батька легше задушити...

Визначальним феноменом цивілізаційного процесу стає універсальний принцип *концентрації*: енергетичних, матеріальних ресурсів, капіталу, населення (у містах, селах, місцях покарання), процесу виробництва тощо. Його очевидна ознака присутня і в нинішніх ідеях реформування ВНЗ. Феномен концентрації як передумова піднесення ефективності суспільного виробництва виявився індиферентним до ідеологічних протиріч різних соціальних систем. У їх протистоянні найактуальнішою є проблема способів ефективнішого використання цього принципу, пошук оптимального механізму співвідношення між мінімальною і максимальною мірою концентрації.

Своєрідним критерієм прогресу став *максималізм*. Велике (за розміром, кількістю тощо) ментально часто асоціюється з добрим. Попит на якісну серійну продукцію – важливий суспільний критерій визнання її якості. Процес підготовки висококваліфікованих фахівців сьогодні аналогічний серійному, економічно виправданому виробництву продукції за вимогами відповідних стандартів. У промисловому виробництві умовою цього є відбір вихідного матеріалу на основі таких же вимог. Але на основі яких критеріїв забезпечити відбір вихідного матеріалу для серійної підготовки фахівців? З точки зору оцінки людського фактору тестова система видається просто шкідливою. Суспільству потрібні талановиті,

обдаровані природою математики, фізики, філософи, художники, інші. Але який у них шанс витримати наші тести? А може, це ті самі пільговики, які зайняли усі державні замовлення у так званих «кращих ВНЗ»? Ми дивуємося: як непомітний учень, студент стає талановитим фахівцем при тому, що він мав мінімум шансів на здобуття професії і невідомо, яким чином домогся цього. На навчання у провідні ВНЗ-флагмани більше шансів мають потрапити: територіально наближені (не усім здібним від природи під силу навчання за межами свого регіону), представники певних соціальних прошарків (вони належно підготовлені репетиторами, хоч не відомо, чи вони талановиті). Тому периферія зі своїми талантами завжди виявляється обділеною. Але ці гіганти розташовані не на периферії, а в містах з найбільшою концентрацією населення. Проблема в тому, наскільки гігантоманія виправдовує себе в цій сфері. На нашу думку, вона виступає ефективним механізмом нівелювання людської особистості і закладеного в ній потенціалу.

Знання, ерудиція і таланти в системі масової освіти

Одна з вимог підготовки фахівців – виконання єдиних державних стандартів (програм). Однак нерозгаданим залишається феномен трансформації «бездарних» в Ейнштейнів, Ломоносових, успіхів та визнання вихідців з периферійної глибинки. За вимогами наших тестів вони ніколи цього б не досягли. Історії відомо чимало нестандартних мислителів, «вільнодумців», відкинутих, замовчуваних і навіть знищених сучасниками.

Хоч за досягнутий прогрес людство може завдячувати саме їм. Мало хто з них був обласканий своєю епохою.

Нам здається, що віра в гіганти базується на хибних припущеннях про природу «продуктивності» у сфері промислового виробництва. Правда, тут вона на певних етапах виправдовує себе. Однак виявлення і підготовка талантів вимагає звільнення людської особистості від тиску суто прагматичних інтересів соціального середовища та його «авторитетів», здатних подавляти в особистості її нерозгаданий творчий потенціал. Тому в надмірній концентрації наукових авторитетів в одному центрі криється потенційна небезпека *монополізації права на істину, зокрема в питаннях про шляхи та методи піднесення ефективності підготовки кадрів*. Стандартизація має безперечні переваги у конвеєрному виробництві, але не у творчому процесі.

Феномен централізації – об'єктивна закономірність суспільного розвитку. Як метод вона досягла апогею в політичній сфері. Але у сфері освіти і науки її подолання уявляється однією з актуальних проблем. Отже, пошук оптимального балансу між вимогами централізації і децентралізації в управлінні суспільними процесами – складна соціально-політична проблема. Від її вирішення залежать темпи суспільного прогресу.

Існування кожного з названих принципів взаємно підсилює один одного. Але особливу небезпеку, на нашу думку, створює зростання впливу державної бюрократії на розвиток освіти і науки. Тут, як і в будь-якій сфері суспільного виробництва, вона не позбавлена мотивації у

задоволенні своїх корпоративних інтересів, що наносять суспільству як матеріальну, так і моральну шкоду.

Спираючись на мотиваційну силу принципів та ідею практики як визначального критерію суспільного виробництва, вона, бюрократія, в системі машини державного управління спроможна обґрунтувати будь-які суб'єктивні уявлення та рішення концептуального і світоглядного характеру. Її можливості втручання у процес регулювання навчально-виховної та наукової роботи є способом виправдання її існування і, на жаль, доводять цей процес до абсурду.

Ключове завдання – поліпшення якості роботи, її реальної, а не статистичної ефективності – реально свідомо чи несвідомо ігнорується. У цьому процесі масштаби, величини затьмарюють мету. Організована, стандартизована формалізована система управління освітою і наукою паралізує розкриття індивіда, його талантів, вимог і бажань. Конституційні обов'язки надання членам суспільства послуг в освітній і науковій сфері підміняються системою обмежень. З індивідом просто не рахуються. Він розчиняється на загальному конвеєрі, який не виявляє, а формалізовано душить, вбиває таланти і здібності. Цьому особливо прислуговує тестова система перевірки знань. Захоплення цим методом – шлях до паралічу мислення здатних мислити. Бюрократизація цих методів – головна небезпека.

Одне з найважливіших питань у цьому процесі – проблема прийняття рішень. Вона має чітко виражену тенденцію зосередження в центрі, «нагорі» і дедалі більша частина причетних до їх наслідків позбавляються

можливості впливати на зміст і суть управлінських рішень, тих, хто несе на своїх плечах їх наслідки. Вони і виступають джерелом безвідповідальності. Одна з провінційних газет Словаччини у грудні 2009 року в резюме до публікації на цю тему зауважила, що Міністерство шкіл республіки продукує все нові інструкції та розпорядження, і його зовсім не цікавить, як їх можна виконати. Нам здається, що за невиконання директив МОН давно можна вигнати з роботи сотню усіх тих, кому вони адресовані... Оцінити їх з точки зору здорового глузду неможливо. Безглузда паперотворчість воістину підміняє творчу працю.

Це породжує не тільки відчуття безвиході та безвідповідальності, але й те, що з людьми просто не рахуються. А їх спроби домогтися чогось від урядових інстанцій – голоси волаючих у пустелі. Справляє враження, що звітність, беззмістовні і безпредметні інформації, що течуть не потічками, а ріками, затьмарюють свідомість урядових інстанцій. Це стосується не тільки МОН, а всієї сукупності причетного до прийняття рішень чиновництва верхнього ешелону, яке спирається не на здоровий глузд, а на так звану «статистику». Вони ніби забули відомий вислів про брехню, відверту брехню і статистику, як один з її різновидів. Як не дивно, ті, хто оперують статистикою та будують на її основі прогнози, усвідомлюють її обмеженість. Але несумлінні виконавці часто сліпо вірять у неї і приносять у жертву цифрам живу творчу роботу. Така статистика – база для продукування нової, ще більшої брехні та самообману. Тому низка заходів з так званого реформування перетворюється в самоціль. Один з доповідей науково-практичної конференції з проблем євроінтеграційних процесів в освітній сфері співставив результати

поточного та підсумкового контролю знань студентів із застосуванням так званих «традиційних» (дідівських) і сучасних – модерних, інноваційних методів і, як не парадоксально, отримав тотожні показники. Чи це не підстава для запитання: «А для чого тоді город городити?».

Європейські критерії якості фахівців

Інший важливий аспект формування європейського освітнього і наукового простору через механізм Болонського процесу – прискорення пошуку оптимальних шляхів досягнення Україною єдиних європейських освітніх стандартів. На жаль, в українському суспільстві дискусія про цілі і потребу цього процесу нерідко переноситься з професійної в політичну площину. Це вимагає відповіді на запитання про зміст європейського виміру освіти та доцільність орієнтації на його критерії без врахування методів досягнення цих цілей.

Отже, яким критеріям і вимогам повинен відповідати європейський вимір загальної і професійної освіти? Очевидно, що мова йде про ефективне використання ресурсів для досягнення високих стандартів, які цінуються європейською спільнотою, виходячи із загальних потреб суспільного виробництва.

Один з важливих критеріїв результативності цього процесу є оцінка роботодавцями якості професійної підготовки випускників певних навчальних закладів.

Вихідним «тестом» відбору фахівців на цьому етапі є реальний попит суспільного виробництва. Наявність диплома на цьому етапі є тільки формальною ознакою фахівця.

Другий критерій є методом відбору уже дипломованих спеціалістів. Ним виступають рейтинговий престиж навчального закладу в системі координат, що відповідає вимогам і запиту європейської спільноти, та досвід використання випускників певних ВНЗ, які уже підтвердили реноме відповідного навчального закладу.

Третій критерій – мовний. Він визначає можливості виходу фахівця в зовнішній світ, його доступу до інформації мовними засобами. Ментальність значної частини українців ще продовжують визначати міфи про всемогутні можливості російської мови. Наслідки цього гальма і нині особливо відчуває середнє і старше покоління фахівців. На одній із зустрічей учні задали питання: хіба в Америці люди спілкуються не російською мовою? Очевидно, час сприймати світ у реальних вимірах, процесах і тенденціях. І можна тільки дивуватися обмеженості політиків, які продовжують політичні спекуляції на факторі російської мови, якою в Україні не володіє хіба що... Нас уже занапастила догматика. Разом з тим заперечення ролі російської мови, як і її перебільшення – однаково не виправдані. Але реальністю є те, що визначальним каналом інформаційного проникнення і комунікації у світі науки і освіти є англійська, німецька, французька, іспанська мови, хоч і російської з рахунку скидати не можна.

Четвертий критерій – володіння комп'ютерною технікою на рівні сучасних вимог. Але усі ці тести у підсумку виправдовують людські якості – світоглядні позиції, здатність особи застосовувати знання на практиці, адаптуватися в соціальному середовищі, виступати концептуальним і прагматичним генератором ідей, консультантом, експертом і арбітром, особою, здатною приймати соціально значимі і відповідальні рішення та виступати організатором впровадження інноваційних технологій, що відповідають соціальним потребам та інтересам суспільного розвитку.

Ігнорування цими та низкою інших законів і тенденцій уже призвело, як мінімум, до суттєвого уповільнення темпів суспільного прогресу, а реально – відставання від передових країн світу в суспільному розвитку, рушійною силою якого були і є наука та освіта.

Антиєвропеїзм і єдиний освітній простір

Сьогодні існують достатні підстави говорити і про наявність в українському суспільстві глибоких політико-ідеологічних основ антиєвропеїзму (у т.ч. антиєвропейського виміру в освіті і науці). Традиції ідеологічної зашореності, відповідного світосприйняття сформованої тривалою історичною епохою. Їх носіями залишаються професорсько-викладацький склад і, частково, студенти ВНЗ колишнього Радянського Союзу. В умовах панування ідеології марксизму передові ідеї і наукові результати іноді досягалися не завдяки, а всупереч ідеологічним установкам і державній політиці. Це минуле не так уже й далеке. Його ідеологічні стереотипи та установки і нині формують переконання

багатьох представників суспільно-політичної думки і є причиною багатьох політичних протистоянь у нашому суспільстві, що суттєво гальмує його соціально-економічний прогрес. Ще аж до початку 60-х років 20 ст. кібернетика, генетика, соціологія – були зараховані в ранг антинаук, а спроби навіть симпатизувати їм жорстко переслідувалися. Це повною мірою стосується усіх країн СНД і значно менше – європейських країн, що перебували в зоні впливу СРСР.

У зв'язку з цим закономірним є запитання: «В чому суть ідеології Європи? Чим Європа, як регіон, відрізняється від решти сучасного світу»?

Найперше тим, що це – не держава і не наддержава, не моноетнічна, а поліетнічна спільнота суверенних державних утворень народів, які віками розмовляють різними мовами, сформували свої культури, і ніхто з цього не робить проблем, не ставить себе вище іншого, відсутні старші і молодші брати і сестри. В Америці здивуються, що ви не володієте англійською, в Росії – чому не російською? Трохи інша ситуація в Китаї. Тут говорять різними мовами, але пишуть усі однаково і на державному рівні – пишуть однаково і спілкуються державною китайською мовою.

У Європі, виявляється, не існує проблем багатомовності, розмаїття культур. Вона – розсадник різноманіття. Такого об'єднаного розсадника в світі більше ніде не існує. Чому народи тягнуться до Європейського Союзу? Очевидно тому, що вони усвідомлюють – їх там не проковтнуть.

Можливо, слід визнати, що протидія певних сил в Україні інтеграції з Росією базується на історичному досвіді, який сформував страх бути проковтнутим і культурно асимільованим. Європі такий досвід невідомий.

У цьому – привабливість європейського економічного, культурного, політичного і військового утворення. В рамках свого розмаїття Європа створює усім однакову можливість розвитку та збагачення за рахунок вільних культурних, наукових, економічних та інших запозичень, вбирати в себе все краще, передове, підноситися на сучасний рівень кращих стандартів матеріального і духовного добробуту. А спільний захист безпеки власних і колективних кордонів Європейського Союзу – похідна і об'єктивна потреба цього утворення.

Важливий аспект європейського виміру в освітній і науковій сферах – це відсутність кордонів для фахівця, студента. На жаль, сьогодні саме політичні кордони – реальна перепона євроінтеграції, у тому числі освітньої. Стосовно науки нинішній простір для її розвитку і обмежений, і замкнутий. Ми можемо увійти в євразійський простір (російський). Але орієнтація на нього – шлях до обмеження. Росія сама це добре усвідомлює і об'єктивно потребує інтеграції в європейський освітній і науковий простір. Сфера Росії з 150-мільйонним населенням не може зрівнятися з 500-мільйонною Європою з її традиціями і потенціалом. Європейський Союз об'єднує в десятки і сотні разів більше вчених, провідних наукових центрів. Це об'єктивно орієнтує Україну на вибір європейського вектору інтеграції без переваг, без небезпеки культурного нівелювання і загрози бути проковтнутим (євразійський простір), з надією отримати широкі можливості для розвитку. Наука – сфера, у якій більший і потужніший партнер визначає зростання твоєї продуктивності. Саме такі перспективи науки і освіти в просторі європейського виміру.

Сказане дозволяє зробити висновок про те, що, очевидно, попри всі складності і протиріччя, потреба формування єдиного освітнього і наукового простору є об'єктивною і незворотною. Однак її реалізація вимагає посилення уваги до: національних особливостей, створення умов для виявлення та задіяння в суспільне виробництво безмежних природних здібностей особи, їх розвитку, використання нових методів і методик, уникнення в навчальному процесі формалізму, бюрократизму, надмірної універсалізації його форм і методів.

Список використаних джерел

1. International Workshop 12 In Applications
2. International Forum of 11. Educational Technology & Society
<http://ifets.ieee.org/>
3. International Journal of 9. Artificial Intelligence in Education (IJAIED)
<http://aied.inf.ed.ac.uk/>
4. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: модульне навчання/ А.М. Алексюк. – К., 1993.
5. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения: Обще-дидактический аспект/ Ю.К. Бабанский. – М.,1977.
6. Базалук О.О. Криза системи;людина-природа в умовах техногенної цивілізації та шляхи її подолання (соціально-філософський аспект): Дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ін-т ім. Г.С.Сковороди. - К., 2001. - 177 арк. - Бібліогр.: арк. 161-182.

7. Гагарін О.О. Концептуальний підхід до подання знань в інтелектуальній освітній системі/ О.О. Гагарін, В.І. Гайдаржи, С.В. Титенко// Сучасні тенденції розвитку інформаційних технологій в науці, освіті та економіці: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 11-13 грудня 2006 р., м. Луганськ. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – С.17-19
8. Даніліян В.О. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально- філософський аналіз) : Дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Національний аерокосмічний ун-т ім. М.Є.Жуковського "ХАІ". - Х., 2006.
9. Занков Л. В. Обучение и развитие / Экспериментально-педагогические исследования): Избранные педагогические труды/ Л.В. Занков. – М., 1990.
- 10.Кларин М. В. Технология обучения: идеал и реальность/ М.В. Кларин.– Рига:Эксперимент, 1999.– 180 с.
- 11.Консерватизм:Антологія,2-ге вид./Упоряд.О.Проценко, В.Лісовий. – К.:ВД «Простір» Смолоскип», 2008. - 788 с.
- 12.Ларцев В.С. Формирование личности: детерминанты, проблемы, перспективы (социально- философский анализ) : Дис... д-ра филос. наук: 09.00.03 / Институт философии им. Г.С.Сковороды НАН Украины. — К., 2003. — 432 с
- 13.Лепський М.А. Взаємозв'язок оптимізму та песимізму: проблема соціальної перспективи : Дис... д-ра філос. наук: 09.00.03 / Запорізький національний ун-т. — Запоріжжя, 2006. — 414 с.

- 14.Международный форум 10. "Образовательные Технологии и Общество" – Восточно-европейская подгруппа International Forum of Educational Technology & Society <http://ifets.ieee.org/russian/>
- 15.Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку (світоглядно- методологічний аспект): Дис... д-ра філос. наук: 09.00.03 /Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2003. — 412 с.
- 16.Падалка О. С. Педагогічні технології: навчальний посібник/ О.С. Падалка, А.С. Нісімчук, І. О. Смолюк, О. Т. Шпак та ін. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1995. – 253 с.
- 17.Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / С. А. Смирнов, И. Б. Котова, Е. Н. Шиянов, Т. И. Бабаева и др.; Под ред. С. А. Смирнова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 1999. – 544 с.
- 18.Рибка Н.М. Єдиний освітній простір як інтегративна система: соціально-філософський аспект: дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т (м. Одеса) ім. К.Д.Ушинського. - О., 2005.
- 19.Селевко Г. К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие/ Г.К. Селевко. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
- 20.Толстоухов А.В. Творення еко-майбутнього в контексті глобалізації: проблеми керування та перспективи розвитку: дис... д-ра філос. наук: 09.00.09 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2004.
- 21.Тоффлер Е. Третья Хвиля/ Е.Тоффлер. - К.: Вид. дім "Всесвіт", 2000. - 480 с.

22.Хоменко В.М. Цивілізаційний статус особистості: глобальні проблеми і перспективи розвитку (соціально-філософський аспект): Дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / НАН України ; Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди. - К., 2002. – 196с.

Ф. Олексик. Формирование единого образовательного и научного пространства: природа и проблемы его противоречий.

В статье раскрыты важные аспекты формирования европейского образовательного и научного пространства при помощи механизма Болонского процесса. Отмечается, что реализация этой задачи в Украине требует усиления внимания к национальным особенностям, создания условий для выявления и задействования в общественном производстве врождённых способностей лиц, их развития, устранения формализма, бюрократизма в учебном процессе, чрезмерной универсализации его форм и методов.

Ключевые слова: *единое европейское образовательное и научное пространство, Болонский процесс, образовательные стандарты.*

Kh. Oleksyk. Forming a single educational and scientific area: nature, problems of its contradictions.

The article discloses the important aspects of European educational and scientific area through the mechanism of the Bologna process. It is stressed that the implementation of this task in Ukraine requires increased attention to national circumstances, conditions for detection and activation natural abilities of a person into social production, its` development; avoiding formalism, bureaucracy in the educational process, excessive universalization of its forms and methods.

Keywords: *single European educational and scientific area, the Bologna process, educational standards.*

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ЄДИНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Стаття знайомить з особливостями використання інноваційних підходів до удосконалення організації і методичного забезпечення навчального процесу в контексті завдань модернізації вищої освіти України на основі досвіду роботи Харківського державного університету харчування та торгівлі, зокрема – кафедр економічного спрямування.

Ключові слова: *вища освіта, інтеграція, Болонська декларація, університет, інноваційні технології.*

Актуальність дослідження. Бажання України приєднатися до системи європейської вищої освіти потребує певних кроків, пов'язаних з вдосконаленням і внесенням кардинальних змін у вітчизняну систему освіти в контексті європейських вимог. Україна поряд з іншими державами – учасницями Болонського процесу шукає свій шлях адаптації вітчизняної вищої освіти, яка на основі національних надбань світового

значення та усталених європейських традицій забезпечить формування сучасної та результативної системи освіти.

Здійснення розвитку світової спільноти в умовах тенденцій до глобалізації та інтернаціоналізації висуває якісно нові вимоги до системи вищої освіти, підготовки фахівців, які відповідають високому кваліфікаційному рівню, мають синтезовані знання та вміння, здатні здійснювати професійну діяльність на демократичних та гуманістичних засадах.

З урахуванням динаміки процесів, що відбуваються в економіці, одним з ключових аспектів розвитку системи освіти і, як наслідок, забезпечення всіх галузей економіки висококваліфікованими кадрами, є інтеграція освітніх закладів і адаптація позитивних результатів, що є в даній системі, до інформаційно-освітнього середовища відкритої освіти, реалізація оптимальних схем забезпечення академічної мобільності особи, яка навчається, гнучкості в системі підготовки фахівців із метою їх адаптації до швидкозмінних вимог світового ринку праці. Вітчизняна освіта має увійти в європейський освітній простір, стати в ньому активним, конкурентоспроможним і продуктивним гравцем.

Нова парадигма системи освіти сприяє підвищенню якості знань, активізує роботу студентів та викладачів, відкриває можливості більш широкої освітньої міграції, професійної мобільності, конкурентоздатності і адаптації своїх знань та умінь, затребуваності в умовах тісної співпраці підприємств окремих країн на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Відповідно основним змістом діяльності вищого навчального закладу на сучасному етапі в контексті завдань модернізації вищої освіти має стати формування інноваційного освітньо-виховного середовища, що передбачає: удосконалення організації і методичного забезпечення навчального процесу; оптимізацію кадрового потенціалу; комплексне вдосконалення професійної майстерності викладачів через опанування інноваційними і дослідно-експериментальними видами діяльності [1, С.150].

Аналіз наукових доробків. Вивчення сучасної наукової та методичної літератури з питань модернізації вищої школи України в умовах інтеграції до загальноєвропейського освітнього простору свідчить про те, що досить багато авторів займаються проблемами удосконалення навчального процесу у вищих навчальних закладах. Низка досліджень А.М. Алексюка, С.Я. Батишева, В.П. Беспалька, М.М. Благовещенської, І.М. Богданової, Н.В. Бородіна, Л.О. Гранюк, С.І. Дятлової, В.О. Зінкевічус, В.В. Карпова, М.Н. Катханова, В.Ю. Ковальчук, В.К. Майбороди, В.Ф. Мануйлова, З.М. Румянцевої, П.І. Сікорського, Н.Д. Сорокіна, П.В. Стефаненко, І.В. Федорова, А.В. Фурмана, Л.І. Шрагіної, А.В. Хуторського та багатьох інших присвячена пошуку нових шляхів співробітництва викладача та студентів, можливостей розвитку креативних здібностей, особливостей їх формування у процесі навчання, технологій управління творчими процесами інтелектуальної діяльності особистості, розвитку теорії та практики модульно-розвиваючого навчання тощо. Водночас залишається ще багато невирішених протиріч між можливостями існуючої системи освіти та вимогами студентів як особистостей до реалізації своїх

інтелектуальних здібностей, що вимагає подальшої розробки й впровадження в навчальний процес вищої освіти новітніх підходів до організації навчального процесу, технологій, методів навчання, в тому числі з урахуванням європейського досвіду.

Мета дослідження полягає у вивченні особливостей використання інноваційних технологій під час удосконалення вищої освіти України та можливостей їх запровадження у практику вищих навчальних закладів, висвітлення досвіду роботи Харківського державного університету харчування та торгівлі (ХДУХТ), зокрема кафедр економічного спрямування, з підготовки висококваліфікованих конкурентоспроможних фахівців та майбутніх науковців в галузі економіки в умовах формування єдиного європейського освітнього простору відповідно до вимог Болонської декларації. Практична спрямованість дослідження зумовила постановку таких *завдань дослідження*: окреслення концептуальних засад підготовки фахівців нового покоління згідно вимог Болонської декларації; виокремлення напрямів модернізації освітньої діяльності у контексті європейських вимог; наведення основних компонентів розвитку освіти інноваційного типу та напрямів їх реалізації на прикладі кафедр економічного спрямування ХДУХТ.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна вища школа повинна гармонійно співвідноситися з загальноосвітнім рівнем розвитку європейських країн, що обумовлено у підписаній Україною Болонській декларації, реалізація якої передбачає зміцнення співробітництва між вищими навчальними закладами шляхом використання рівних схем та етапів підготовки фахівців.

З метою поширення єдиних європейських стандартів, вимог та умов формування фахівців з вищою освітою, але з урахуванням відмінностей у культурі, мові, національних освітніх системах, а також автономії університетів, в основу моделі співробітництва покладено:

- запровадження двоступеневої системи освітньо-кваліфікаційних рівнів на основі ключових навчальних циклів: бакалавра (не менше трьох років навчання) та магістра (два роки навчання);
- прийняття порівняної системи вчених ступенів, зокрема шляхом затвердження стандартизованого Додатку до диплома;
- застосування ECTS (Європейської кредитно-трансферної системи) як відповідного засобу підвищення мобільності студентів щодо переходу з однієї навчальної програми на іншу;
- використання сучасних систем контролю якості знань студентів, перш за все ліцензування та акредитації, з метою вироблення порівняльних критеріїв та методології, а також проведення моніторингу якості освіти.

Виходячи з цього, у теперішній час вищою школою ведеться розробка національної інноваційної моделі бакалавра, фахівця й магістра, здатного швидко пристосовуватися до ситуації, що змінюється, бути творчою, активною, самостійною особистістю й мати цілісний обсяг знань, що дозволяє розв'язувати широкий спектр завдань.

Забезпечення інноваційного розвитку вітчизняної вищої освіти визначає нагальну необхідність якнайшвидшого впровадження комплексу першочергових заходів, спрямованих на усунення системних недоліків у формуванні та реалізації системи розвитку вищої освіти України. Для

цього необхідно розробити нові концептуальні засади підготовки фахівців, що полягають у:

- повному забезпеченні потреб ринку праці у конкурентоспроможних фахівцях, які відповідають вимогам світового ринку праці;
- наданні максимально можливої академічної мобільності, тобто забезпеченні потреб особи у виборі рівня освіти та кваліфікації;
- розширенні й удосконаленні системи спільних освітянських проектів із зарубіжними навчальними закладами й організаціями;
- вирішенні проблем працевлаштування випускників з урахуванням інтересів: вищого навчального закладу, кінцевою продукцією якого є висококваліфікований фахівець, підготовлений згідно з вимогами ринку; підприємств-працедавців, тобто представників сфери бізнесу, яким такий фахівець потрібен, і самого випускника, який, у свою чергу, формує імідж конкурентоспроможного вищого навчального закладу.

Такі напрями модернізації освітньої діяльності у контексті європейських вимог, насамперед, стосуються:

- гармонізації архітектури організаційно-функціональної і структурної системи вищої освіти (в тому числі, мереж навчальних закладів різних ступенів і рівнів акредитації та організаційних структур закладів загальної, професійної і післядипломної освіти);
- введення освітніх і освітньо-професійних стандартів, системи сертифікації вищих навчальних закладів і дипломів про вищу освіту;
- реструктуризації принципів, форм та методів організації навчального процесу;

- індивідуалізації навчально-виховного процесу та посилення ролі самостійної роботи студентів;
- реалізації нових методів, засобів і технологій оцінювання рівнів навчальних досягнень і професійної компетентності студентів (побудови кредитно-модульних систем, систем кваліфікацій і ступенів вищої освіти, включаючи принципи забезпечення рівного доступу до освітніх систем);
- розробки навчально-методичного забезпечення нового покоління (традиційного і електронно-інформаційного);
- запровадження комп'ютерних мереж навчальних закладів, наукових установ і органів управління освітою (в тому числі унормування переліку сервісів та інтерфейсів користувачів, забезпечення рівного доступу до засобів і сервісів мереж, інтеграція національних комп'ютерних мереж, локальних мереж навчальних закладів і наукових установ у глобальні комп'ютерні мережі інформаційно-освітнього простору).

Сьогодні активно втілюються всі напрямки реформування вищої освіти, відбувається наближення її якості до євростандартів. Це основа стратегії структурно-інноваційного розвитку вищої освіти, яка має за мету створювати більш сприятливі умови для зміни освітньої, дидактичної, виховної, управлінської систем та їх компонентів, а також змісту, форм, методів, засобів, технологій навчання, виховання і управління.

Вища освіта може розраховувати на успіх лише при накопиченні знань та досвіду в даній сфері. Вона повинна мати випереджувальний характер, орієнтуватися на перспективу розв'язання пріоритетних завдань суспільства, активізувати ініціативу і творчі здібності студентів.

Практикою доведено, що найкраща якість підготовки фахівців досягається при оптимально побудованій системі інтеграції основних процесів, які забезпечують гармонійне та узгоджене формування активної особистості професіонала і дослідника. Під системною інтеграцією в даному випадку мається на увазі складний неперервний процес створення та підтримки оптимальної цілісності навчального, виховного та наукового процесів (рис. 1).

Рис. 1. Модель системної інтеграції основних процесів підготовки фахівців

Це досягається лише завдяки раціональній взаємодії педагогічних і соціальних технологій безперервної освіти. В освітянському процесі спостерігається зміна акцентів з *викладання* – активної діяльності

професорсько-викладацького колективу, на *навчання* – активну освітянську діяльність студента [2, С. 3-4].

Внаслідок поступового переходу від передачі інформації до керування науково-пізнавальною діяльністю, актуалізується формування у студентів навичок самостійного навчання впродовж всього життя, проведення наукових досліджень.

В таких умовах принципово змінюється роль і праця викладача, який повинен не тільки у вищій мірі володіти знаннями зі свого предмету, приділяти багато уваги наявності його методичного забезпечення у ВНЗ, але до того ж володіти новітніми методиками подання матеріалу.

Інтеграційний критерій хорошої підготовленості педагога в сучасних умовах може бути представлений тріадою якостей: педагогічна майстерність + мистецтво комунікування + застосування нових технологій [3, С. 21].

Педагогічна майстерність дозволяє лектору чітко, зрозуміло, вільно, без надмірної залежності від конспекту, у повільному темпі викладати свої думки, забезпечуючи контакт з аудиторією та можливість конспектування основного змісту лекції.

Мистецтво комунікування, з одного боку, дозволяє викладачу підготуватись до певної лекції з урахуванням особливостей аудиторії, з якою він буде працювати, чітко передбачати мету, часові межі викладання матеріалу, досвід, підготовленість слухачів. З іншого боку, володіння таким мистецтвом надає йому змогу легко організувати аудиторію з будь-якою кількістю студентів, стимулювати думку слухачів щодо тематичної дискусії

та подальшого вивчення, закликати до дій, при необхідності розважити або схвилювати аудиторію [4, С. 162].

Нові технології відбивають перехід від навчання, орієнтованого на запам'ятовування, до навчання, спрямованого на розвиток самостійного свідомого мислення, що є дієвим способом виховання креативного світогляду [5, С. 204]. Вони змінюють логіку подання й структуру одержуваних знань спеціального предмету.

Під час викладання дисциплін першорядного значення набувають: актуальність та науковий рівень подання матеріалу, професійна спрямованість дисципліни, сучасний досвід розвитку економічних процесів і явищ у світі та Україні, передові досягнення та нагальні проблеми з питань курсу. Все це з урахуванням інтересів, поглядів сучасної молоді, сприяє посиленню її зацікавленості та появі бажання поглибленого вивчення матеріалу дисциплін.

Дотриманню виконання даних вимог та проведенню відповідної роботи щодо впровадження основних положень Болонської декларації приділяється багато уваги у Харківському державному університеті харчування та торгівлі, де основними компонентами розвитку освіти інноваційного типу є такі:

- перехід до кредитно-модульної системи навчання на підставі розробки інформаційних пакетів ECTS у відповідності до вимог МОН України і Болонського процесу;
- запровадження модульно-рейтингової системи контролю та оцінювання результатів навчання студентів;

- використання електронних навчально-контролюючих засобів під час вивчення дисциплін;
- здійснення структуризації інформаційно-комунікаційного простору університету та створення інноваційного інформаційно-освітнього середовища;
- створення електронної бібліотеки навчального закладу в його Intranet-мережі;
- розташування в глобальній мережі Internet накопиченої в університеті науково-методичної інформації в найбільш придатному вигляді – гіпертексті;
- організація системи дистанційного навчання на базі університету;
- розробка організаційного та навчально-методичного забезпечення дисциплін;
- застосування новітніх навчальних технологій викладання;
- запровадження системи стандартизації в цілому по університету.

Перехід до кредитно-модульної системи навчання відбувається в університеті згідно розроблених та діючих документів щодо визначення умов і технологій впровадження кредитно-модульної системи у навчальний процес, а саме «Тимчасового положення про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців», положення про загальні вимоги, яких необхідно дотримуватися під час складання, оформлення програми дисципліни відповідно до вимог КМСОНП, вимог з оцінювання знань студентів в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу, інших документів. З метою адаптації університетської освіти до Болонського процесу для викладачів ХДУХТу був організований та протягом 2005 – 2007 років

проводився постійно діючий методичний семінар «Вища освіта України і Болонський процес». На кафедрах університету регулярно продовжують проводитися методичні семінари, де викладачі ознайомлюються з концептуальними основами вимог Болонської декларації, особливостями розробки методичного забезпечення та організації навчального процесу в умовах кредитно-модульної системи, обмінюються досвідом.

Навчальний процес в університеті здійснюється на підставі освітньо-професійних програм, в яких відображено змістові аспекти освітньо-кваліфікаційних характеристик, визначено нормативний зміст навчання, встановлено вимоги до змісту, обсягу та рівня освітньої та професійної підготовки фахівців відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня певної спеціальності. Вони використовуються при розробці та коригуванні відповідних навчальних планів і робочих програм навчальних дисциплін, розробці засобів діагностики рівня освітньо-професійної підготовки фахівців, визначенні змісту навчання як бази для опанування відповідними спеціальностями та кваліфікаціями. Організаційні алгоритми реалізації освітньо-професійних програм, навчальних планів, навчальних і робочих навчальних програм дисциплін у їх єдності та взаємопідпорядкованості являють собою структурно-логічні схеми підготовки фахівців, в основу яких покладено принципи випереджувального навчання, неперервності, послідовності та наступності навчання.

До навчального процесу ХДУХТ впроваджено модульно-рейтингову систему контролю та оцінювання результатів навчання студентів, яка характеризується рейтинговою системою оцінювання успішності навчання за модулями та визначення рейтингу студентів за дисциплінами і

загального – семестрового, індивідуального. В її основі лежить поопераційний контроль і накопичення рейтингових балів за певний період навчання.

Ефективність рейтингової системи оцінювання знань значною мірою залежить від забезпечення комплексної реалізації функцій перевірки – оцінювання навчання, виховання, розвитку, стимулів, дисципліни та об'єктивності оцінки шляхом перевірки основних якостей знань – повноти, глибини, оперативності та конкретності.

Різноманітність форм і методів контролю надає широкі можливості забезпечення належної організації контролю знань, однак ступінь оптимізації процесу контролю важко піддається формалізації. Законодавчі акти та нормативно-методичні рекомендації щодо запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу містять загальні відомості щодо вимог до оцінки якості знань студентів, які містять, як правило, перелік функцій та вимог до результатів оцінювання знань та шкалу оцінювання за ECTS. Вирішення проблем побудови системи оцінювання знань вирішується університетом самостійно. Викладачі відповідно до головних вимог, що висуваються, розробляють системи поточного і підсумкового контролю знань студентів за дисциплінами. Важливим при цьому є структурна побудова та забезпечення цілісності системи поточного і підсумкового контролю знань студентів за дисципліною та розробка рейтингу оцінювання, які залежать від змісту та структури дисципліни відповідно до напрямку підготовки фахівців, складності дисципліни, кількості відведених годин.

Одним з новітніх досягнень сучасної методики оцінювання при реалізації рейтингових систем вважається тестовий контроль, який допомагає більш чітко прослідкувати структуру знань студентів і на підставі цього переоцінити методичні підходи до вивчення дисципліни, індивідуалізувати процес навчання, активізувати самостійну роботу. На відміну від інших завдань, тести є науково-емпіричним методом дослідження, дозволяють перебороти умоглядні оцінки знань студентів і відрізняються своєю технологічністю. Тестовий контроль приваблює тим, що ставить всіх студентів в однакові умови; може використовуватися як для формального оцінювання (залік, іспит тощо), так і для самоконтролю під час вивчення певної теми; практично виключає суб'єктивізм викладача; містить елементи гри, що сприяє зменшенню вірогідності стресу від контрольних заходів.

В університеті тестові контрольні пакети розробляються самостійно викладачами за своїми дисциплінами за допомогою програм-обробників, написаних мовою програмування Java, JavaScript або CGI-додатків, середовища візуального програмування Delphi 6.0 та ін. Централізовано організація контролю якості засвоєння теоретичного матеріалу і тестування набутих знань і практичних навичок студентів відбувається на базі науково-навчального центру нових інформаційних технологій з використанням системи комп'ютерного тестування OpenTEST. Вона базується на web-орієнтованій мові PHP, а також мовах HTML, XML і JavaScript, має можливості роботи на операційних системах Linux, Mac OS X, UNIX і Microsoft Windows, а для зберігання інформації використовується СУБД MySQL, серверною програмою є Apache. Всі

програмні засоби розробки є всесвітньо визнаними, швидкими, надійними, кросплатформенними, але у той же час безкоштовно поширюваними і відкритими.

Застосування такої системи комп'ютерного тестування зручне внаслідок: відсутності необхідності установки системи на кожен комп'ютер; високої безпеки і стабільності; можливостей створювати і редагувати тести в режимі on-line за допомогою web-інтерфейсу, в MS Word за спеціальним шаблоном або в зручному конструкторі тестів TestEditor, а також одночасного тестування великої кількості користувачів при наявності необмеженої кількості тестів, тем, питань і варіантів відповідей на них, імпорту і експорту тестів.

Система OpenTEST використовується в ХДУХТ під час проведення державних екзаменів з освітньо-кваліфікаційних рівнів підготовки «бакалавр», «спеціаліст», «магістр» різних спеціальностей.

Розроблені програмні продукти тестового контролю надають Web-тестам інтерактивних властивостей, що дозволяє оперативно реагувати на введену користувачем інформацію, встановлювати та контролювати час на проведення тестування, кількість варіантів тестів, кількість питань в варіанті завдання тощо. Вони розміщуються на сервері в певному каталозі, а власне програми тестування записуються на машини комп'ютерних класів відповідної кафедри або центру інформаційних технологій.

Інноваційним в університеті є підхід до організації інформаційно-комунікаційного простору університету та створення інформаційно-освітнього середовища (рис. 2).

За допомогою розробленої спеціалізованої інструментальної оболонки “Майстер-курс” в ньому представлено інтерактивні комплекси навчально-методичного забезпечення за всіма дисциплінами та спеціальностями. Творчі колективи професорсько-викладацького складу і фахівці центру нових інформаційних технологій плідно працюють над створенням електронних версій програмно-методичних комплексів спеціальностей і дисциплін та розташуванням їх у внутрішній університетській Intranet-мережі та в глобальній мережі Internet в найбільш придатному вигляді – гіпертексті.

Такий інноваційний підхід до побудови науково-навчальної роботи студентів дозволяє витримувати основні вимоги та особливості модульної системи навчання: транспортабельність – модулями можна користуватися беззастережно будь-коли і будь-де; час – кожен студент витрачає стільки часу, скільки йому потрібно для належного оволодіння змістом конкретної теми; свобода дій – навчання може проходити у комп’ютерному класі у зручний для кожного студента час; умови навчання – студент, якому важко дається засвоєння матеріалу, може навчатися у додатковий час; темп засвоєння матеріалу – кожен студент може навчатися у власному темпі; контроль – студентам не лише визначаються завдання, а й окреслюються критерії оцінювання їх досягнень.

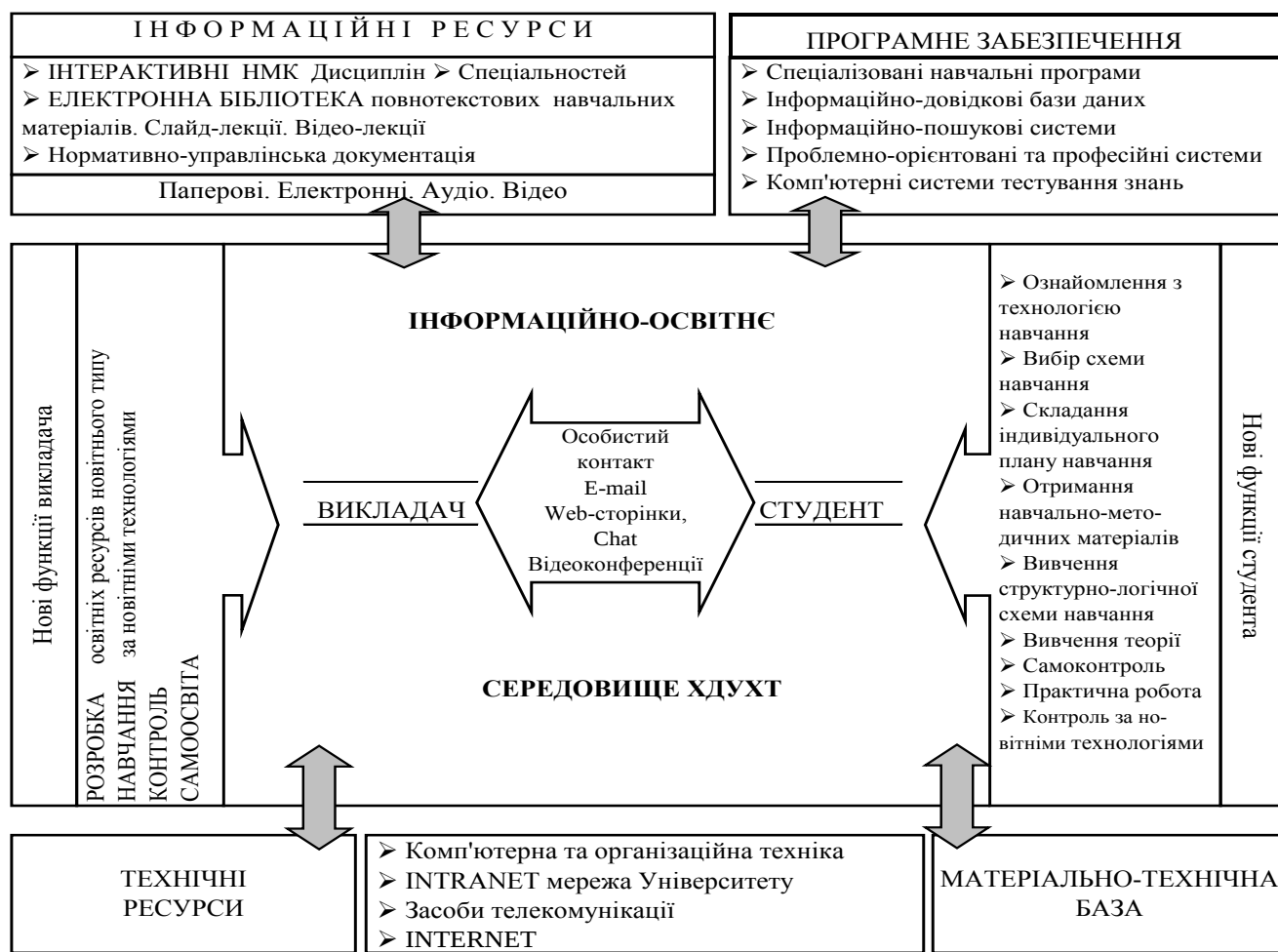

Рис. 2. Інформаційно-освітнє середовище Харківського державного університету харчування та торгівлі

В рамках інформаційно-освітнього середовища розміщено значний обсяг діючих в університеті нормативно-правових актів, які забезпечують правові основи його діяльності та розвитку (стратегія розвитку, концепції, положення і т. ін.). Також у внутрішній Intranet-мережі розроблено електронну бібліотеку навчального закладу на базі автоматизованої бібліотечної інформаційної системи “УФД-Бібліотека”, використання якої забезпечує доступ до внутрішніх та світових процесів інформаційних ресурсів.

Для формування позитивного іміджу університету, випускових кафедр, спеціальностей створено відповідні Web-сайти з підтримкою українською, російською та англійською мовами, на якому представлена інформація за всіма напрямками діяльності.

Внутрішнє комп'ютерно-інформаційне середовище являє собою організаційно-управлінську модель цілісної системи взаємопов'язаних та невіддільних одна від одної функціональних складових забезпечення навчально-виховного процесу (рис. 3). До сьогодні ведеться активна робота щодо розробки навчальних інформаційних ресурсів, таких, як електронні підручники, програмні продукти, комп'ютерне тестування, формування яких покликане забезпечити наявність одного й того ж комп'ютерного середовища у кафедральному комп'ютерному класі, університетській бібліотеці, гуртожитку або вдома на персональному комп'ютері для самостійної роботи студентів.

Рис. 3. Комп'ютерно-інформаційне середовище Харківського державного університету харчування та торгівлі

Інноваційним напрямом модернізації освіти та надання можливостей студентам отримати якісну освіту в будь-який час та незалежно від місця знаходження є запровадження дистанційних технологій навчання. Програмною платформою такої технології в університеті є система дистанційного навчання "Прометей" московської фірми "Віртуальні технології в освіті".

Інформаційно-комунікаційні та дистанційні технології навчання дають змогу забезпечити студентів електронними навчальними ресурсами для самостійного опрацювання, завданнями для самостійного виконання, реалізувати індивідуальний підхід до кожного студента. Їх використання у

навчальному процесі поступово вносить зміни у невід'ємні елементи традиційної системи освіти, замінюючи дошку і крейду на електронну дошку і комп'ютерні навчальні системи, книжкову бібліотеку на електронну, звичайну аудиторію на мультимедійну, а також не лише позитивно впливає на рівень знань студентів, а й сприяє розвитку ключових компетентностей: інформаційної, комунікативної, саморозвитку.

Робота над створенням відповідного комп'ютерно-інформаційного масиву доповнюється розробкою організаційного та навчально-методичного забезпечення дисциплін.

Згідно з вимогами Болонського процесу в університеті здійснено певні структурні зміни в організації навчання, які стосуються графіка навчального процесу, навчальних планів, структури навчальної діяльності студента. Використовуються інноваційні підходи і під час розробки навчально-методичного забезпечення дисциплін, яке здійснюється в паперовому або електронному форматі.

Паперове забезпечення дисциплін включає: навчально-методичні комплекси які складаються з робочих програм, авторських навчальних посібників, конспектів лекцій, у тому числі в структурно-логічних схемах, які забезпечують подання навчального матеріалу у вигляді алгоритмів, схем, що взаємопов'язані між собою і підвищують ефективність сприйняття та засвоєння навчального матеріалу, монографій, пакетів візуального супроводження, методичних вказівок до практичних та семінарських занять, практикумів за курсами, робочих зошитів, завдань для

курсів та дипломних робіт, методичних вказівок до самостійної та індивідуальної роботи студентів, навчальних тренінгів для підготовки до проміжного та підсумкового контролю з прикладами модульних контрольних зрізів та екзаменаційних білетів, методичних вказівок до проведення тестового контролю знань з використанням ПЕОМ, методичних рекомендацій щодо використання електронних підручників, збірників задач та тестів для самостійної роботи студентів з підготовки до державного іспиту з професійно орієнтованих дисциплін та ін.; бібліотечні фонди.

Інноваційна концепція передбачає креативний підхід до оформлення науково-методичних розробок. Сучасні видавничі технології дозволяють поліпшити подання матеріалів у навчальних посібниках та підручниках, використовувати кольорові фотографії та ілюстрації, забарвлені схеми та рисунки, виділені кольором структурні елементи таблиць, що сприятиме більш цікавому та захоплюючому вигляду паперових видань.

Всі складові навчально-методичних комплексів можуть бути представлені в електронному вигляді як електронні підручники за дисциплінами, програмні продукти ліцензійні та самостійно розроблені, тестери, практикуми тощо. Зокрема, на кафедрі економіки підприємств харчування та торгівлі, яку представляє автор, викладачами самостійно розроблені та використовуються в навчальному процесі електронні підручники з дисциплін «стратегічне управління», «економіка біржової торгівлі», «проектний аналіз» тощо (рис. 4).

Рис. 4. Електронні розробки кафедри економіки підприємств харчування та торгівлі Харківського державного університету харчування та торгівлі

Електронні підручники виконано за допомогою редактору Microsoft FrontPage 2000 у вигляді Web-вузла з ієрархічною структурою Web-сторінок, на яких знаходяться Web-компоненти: тексти, рисунки, таблиці, графіки Excel тощо. Їх подано у вигляді HTML-файлів, які об'єднані загальною навігаційною системою гіперпосилань. Загальне меню може бути викликано з головної сторінки. Вхід до структурних частин розділів або тем можливий тільки з цього меню. Розділи та теми, в свою чергу, мають власне меню для тем чи запитань, які до них включено. Переміщення поміж сторінками здійснюється в межах теми. Після кожної теми наведено контрольні

запитання, які супроводжуються гіперпосиланнями до текстової частини, що дозволяє скоротити час пошуку правильної відповіді. Електронний підручник має також контрольну частину – сукупність тестів, правильна відповідь на які передбачає набір певної кількості балів.

Електронні підручники активно використовуються як під час самостійної роботи студентів, так і під час проведення практичних і семінарських занять за курсом у локальній обчислювальній мережі з сервера або під час дистанційного навчання через Internet Explorer 5.0 (або вище).

Використання інформаційних технологій робить навчальний процес більш змістовним, наочним, дозволяє підвищити рівень засвоєння матеріалу. Роль викладача при цьому не зменшується. Він перетворюється на організатора навчання і засвоєння знань, виховує особистість студента.

Найбільш доцільним є використання інноваційних технологій під час науково-дослідної роботи студентів, що створює умови для зростання творчого потенціалу обдарованої молоді. Під керівництвом викладачів магістрами розробляються програмні продукти на базі досліджень, проведених у випускних роботах (рис. 5).

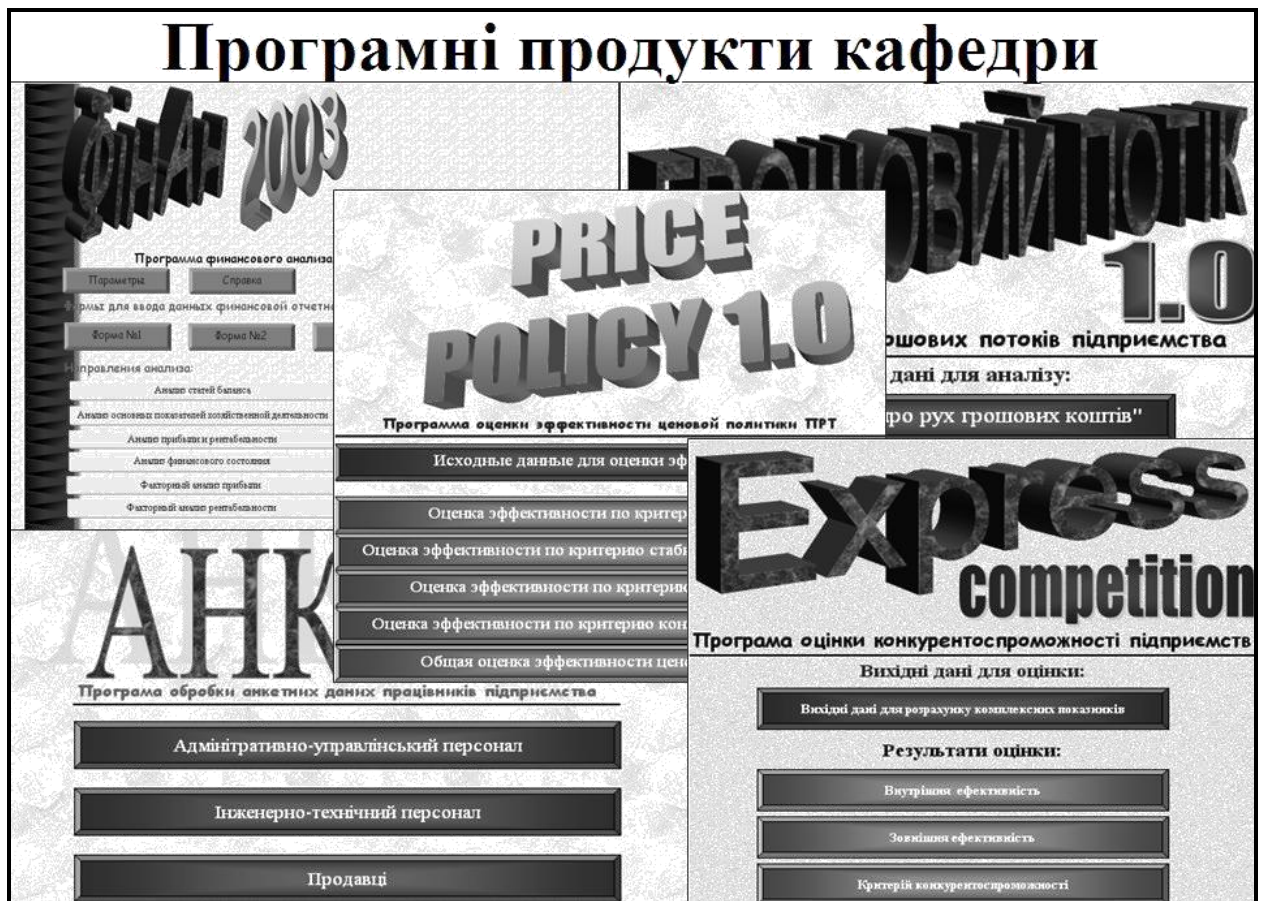

Рис. 5. Програмні продукти кафедри економіки підприємств харчування та торгівлі Харківського державного університету харчування та торгівлі

Вони являють собою комп'ютерні програми, що мають назви відповідно до тематичних досліджень, наприклад, «Грошовий потік», «ФінАн», «Запас», «Ресурс ефект», «Конкуренція», «ЛізЕфект», «Дохід», «ФінСтійкість», «PricePolicy», «Express competition», інші, та в подальшому використовуються студентами в навчальному процесі під час самостійного розв'язання певних економічних завдань, дозволяють виконувати необхідні операції з друкованим текстом, реалізувати основні розрахункові операції, будувати діаграми та графіки, здійснювати операції з формулами, матрицями, створювати бази даних та архіви, навчають основам структурного програмування, допомагають у проведенні презентацій.

Наявність достатньої кількості паперових та електронних засобів навчання дозволяє викладачам активно використовувати новітні навчальні технології під час роботи в аудиторії. До таких форм навчання сьогодні відносять: інформаційні, проблемні, розвивальні, проектні, інтерактивні, індивідуалізовані, модульні, ігрові, інтегровані, дистанційні. Інноваційні технології в навчальному процесі вищої школи охоплюють його зміст, сутнісні характеристики, весь комплекс дидактичних прийомів, які застосовуються у вузівській педагогіці. Так, все більше розповсюджується використання нетрадиційних лекцій (установча, інтегруюча, підготовча, проблемна, лекція-візуалізація, наукова), ділових, рольових ігор, тренінгів, “круглих столів”, вирішення кейс-ситуацій, кросвордів.

Всі розглянуті інформаційні ресурси, новітні форми та методи навчання є надзвичайно ефективним способом підвищення рівня пізнавальної зацікавленості студентів, дозволяють актуалізувати навчальний матеріал, активізувати навчальний процес, підвищують мотивацію студентів до навчання та якісних показників успішності, прагнення до самоосвіти, орієнтують їх поведінку на розвиток навичок, набуття знань, поглиблене їх засвоєння, сприяють скороченню часу для оцінки знань всіх студентів на кожному занятті.

Важливою інноваційною компонентою розвитку освіти в університеті є створення системи стандартизації в цілому по університету, головною метою якої є підвищення якості підготовки випускників, реалізація системного підходу до менеджменту освітньої діяльності на основі комплексної оцінки якості навчальної роботи студентів.

З виходом до міжнародних освітніх програм якість освіти має розглядатися як: ступінь відповідності реальних результатів освіти ринковій кон'юктурі, показник матеріально-технічної і ресурсної забезпеченості освітнього процесу, комплексний показник чинників престижності й економічної ефективності освіти, показник інвестиційної принадності освіти тощо.

Досягненням університету у системі менеджменту якості освіти є впровадження кваліметрії навчальної діяльності, яка являє собою моніторинг та вимір знань, вмінь і навичок студентів, що дозволяє визначити відповідність вимогам стандартів та потребам роботодавців.

Сучасне суспільство вимагає підготовки висококваліфікованих, творчих, ініціативних фахівців, які вміють оперативно і якісно працювати з інформацією, залучаючи для цього інноваційні засоби та методи. Студенти повинні отримувати досить широку і якісну фахову підготовку, яка дозволяла б їм розуміти проблеми, що виникають у різних галузях діяльності людини й ефективно взаємодіяти з відповідними фахівцями.

З'явилася потреба в нових економічних кадрах, що визначило необхідність змін у технології їхньої підготовки в університеті. Одним із завдань навчання сьогодні є підготовка фахівця, здатного до безупинного самовдосконалення, самоосвіти, перманентного професійного зростання, мотивованого власним усвідомленням необхідності навчання протягом усього життя.

Виходячи з таких потреб та враховуючи набутий досвід з впровадження концепції інноваційної освіти, зусилля викладачів університету повинні бути спрямовані на вирішення наступних питань:

- наближення академічних і професійних компетенцій, робочих програм дисциплін і вимог професійної діяльності;

- формування навчально-методичного забезпечення дисциплін у відповідності до вимог європейської освітньої системи організації навчального процесу;

- створення, впровадження в навчальний процес та розміщення на сайтах університету і факультетів інтерактивних комплексів за дисциплінами, науково-методичних матеріалів нового покоління з використанням мультимедійних технологій, інших електронних навчальних ресурсів;

- розробка та подальше втілення інформаційних матеріалів в рамках ECTS для здійснення контролю та оцінювання знань студентів за модульно-рейтинговою технологією з використанням комп'ютерних технологій;

- надання освітніх послуг високої якості, що забезпечувало б узгоджену реалізацію державних, суспільних і особистих інтересів.

Розв'язання означених завдань кожним викладачем, окремим вищим навчальним закладом, системою вітчизняної вищої освіти сприятиме подальшому підвищенню якості підготовки фахівців, поступовій інтеграції України в європейський освітній простір.

Список використаних джерел

1. Сочинська-Сибірцева І.М. Стратегія розвитку вищої освіти // Майбутнє України: стратегія поступу [Текст] (15-й річниці АЕН України присвячується)/ І.М. Сочинська-Сибірцева. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. – С. 147-152.
2. Янчева Л.М. Забезпечення якості освіти європейського рівня в університеті [Текст]/ Л.М. Янчева, А.В. Левченко, О.К. Кухарьонук, Т.В.Коновалова// Модернізація вищої освіти та проблеми управління якістю підготовки фахівців. Інновації в вищій школі в контексті сучасної парадигми вищої освіти : VI Всеукр. наук.-метод. конф. Харківського державного університету харчування та торгівлі, 24 жовтня 2008 р.: [присвячена 70-річчю з дня народження д-ра техн. наук, проф., чл.-кор. ВАСГНІЛ Белієва М.І. : [матеріали] / редкол. : О.І.Черевко [та ін.]. – Харків : ХДУХТ, 2008. – С. 3-8.
3. Худолій Л.М. Методика викладання фінансових дисциплін [Текст]: навч. посіб/ Л.М. Худолій. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 77 с.
4. Кушнір Т.Б. Застосування новітніх технологій під час викладання економічних дисциплін [Текст]/ Т.Б. Кушнір// Проблеми впровадження кредитно-модульної системи очима студентів та викладачів: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції Харківського державного технічного університету будівництва та архітектури. – Харків: ХДТУБА, 2008. – С. 162-164.
5. Ярошок Т.П. Застосування новітніх технологій фундаментальної підготовки [Текст]/ Т.П. Ярошок, М.В. Ведь, Н.Д. Сахненко// Проблеми впровадження кредитно-модульної системи при

вивченні фундаментальних дисциплін з погляду студентів та викладачів: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, травень 2007 р. – Харків: ХДТУБА, 2007. – С. 204-208.

Т. Кушнір. Инновационные подходы к развитию высших учебных заведений Украины в условиях формирования единого европейского образовательного пространства.

Статья знакомит с особенностями использования инновационных подходов к усовершенствованию организации и методического обеспечения учебного процесса в контексте заданий модернизации высшего образования Украины на основе опыта работы Харьковского государственного университета питания и торговли, в частности - кафедр экономического направления.

Ключевые слова: высшее образование, интеграция, Болонская декларация, университет, инновационные технологии.

T. Kushnir. Innovative approaches to the development of higher education in Ukraine in terms of forming single European educational space.

The article introduces characteristics of innovative approaches improving the organization and methodology of the educational process in terms of modernization objectives of higher education in Ukraine based on the experience of Kharkiv State University of Food Technology and Trade in particular - the departments of economic direction.

Keywords: higher education, integration, Bologna Declaration, university, innovative technologies.

ІННОВАТИКА В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ: МЕТОДОЛОГІЯ ІННОВАЦІЙНИХ ФІЛЬТРІВ

Запропоновано безперервну стратегію інноваційного розвитку в системі вищої освіти на основі запровадження методології інноваційних фільтрів як базового елементу методології інноватики. Розкрито основи застосування інноваційно-аналітичного та індикаторно-ситуаційного фільтрів.

Ключові слова: *система вищої освіти, інноватика, інноваційні фільтри, методологія.*

Актуальність дослідження. Значна увага на сучасному етапі розвитку вищої освіти приділяється проблемі переведення її на інноваційну основу, тобто врахування в процесі підготовки фахівців таких інноваційних елементів, які б дозволили забезпечити відповідний рівень конкурентоспроможності вітчизняної освіти у світовому глобалізаційному просторі. В той же час на сьогодні практично не існує універсальних методологічних підходів до вироблення та впровадження інновацій в системі вищої освіти – вони носять переважно ситуаційний характер і застосовуються без урахування загальної ситуації суспільного розвитку та відповідного теоретико-методологічного підґрунтя. Стаття присвячена

розгляду методології інноваційних фільтрів, які доцільно використовувати в якості методологічної бази при комплексному впровадженні інновацій в системі вищої освіти.

Аналіз наукових доробок. Дослідження базується на наукових напрацюваннях сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема таких, як Л.Баєв, В.Бакуменко, В.Дудченко, П.Завлін, А.Казанцев, Л.Мінделі, Д.Соколов, Ю.Сурмін, А.Титов, М.Шабанова, В.Шутуров, И.Шумпетер, П.Щєдровицький, щодо загальних питань методології інноватики в усіх сферах діяльності і галузях науки. Основні питання педагогічної інноватики в системі вищої освіти, в тому числі – в системі національної освіти, піднімали в своїх роботах С.Беляков, Н.Ковалєва, Н.Комков, Ю.Краснов, Г.Кулакін, В.Мамаєв, Є.Нєчаєва, Н.Савченко, А.Хуторський та інші дослідники. Окрім того, важливим є використання в роботі загальнодержавних підходів до інноваційної політики в цілому, а також через призму її ідеологічної складової, що розкриті в роботах таких дослідників, як Л.Бартько, В.Борисов, В.Копилов, Е.Мирський, А.Ніколаєв, Д.Трофімов, А.Фонотов. Основні питання управління інноваціями та механізми його здійснення висвітлені в працях А.Гальчинського, В.Гєєця, А.Дагаєва, Г.Ковальова, В.Колоколова, В.Самойленко, О.Соловійова. Разом з тим, на сьогодні не існує комплексних досліджень, в яких була б запропонована та розкрита цілісна безперервна система створення та впровадження інновацій в системі вищої освіти на основі методології інноватики та її адаптації до реалій сучасної України.

Мета дослідження полягає в розробці безперервної стратегії інноваційного розвитку в системі вищої освіти на основі запровадження

методології інноваційних фільтрів. Відповідно завданнями дослідження будуть: окреслити основні характеристики інноватики та визначити мету її застосування в системі вищої освіти; розкрити основні складові безперервної стратегії інноваційного розвитку; запропонувати методологію застосування інноваційних фільтрів як базового елементу методології інноватики; розкрити основи застосування інноваційно-аналітичного та індикаторно-ситуаційного фільтрів.

Виклад основного матеріалу. Процес інноваційного розвитку виступає основою інноваційної системи забезпечення динамічного розвитку будь-якого процесу, в тому числі і в системі вищої освіти. Вирішального значення це набуває в період, коли адаптивність системних трансформацій викликає необхідність якісних змін у системі управління освітою. Інноваційність, або інноваційна здатність системи вищої освіти з точки зору її адаптивності до змін характеризує з одного боку зміст трансформацій, що відбуваються, а з іншого – визначає спрямованість інноваційного розвитку.

Виходячи з такого розуміння, можемо окреслити основні характеристики інноватики в системі вищої освіти:

- є керованим процесом створення, сприйняття, оцінки, засвоєння та застосування науково-педагогічних нововведень;
- дозволяє вивчати процес оновлення педагогічної діяльності, його принципи, закономірності, методи та засоби;
- забезпечує здійснення цілеспрямованих змін, що привносять в наукове середовище стабілізаційні елементи (нововведення) та

поліпшують зміст і системні характеристики окремих частин навчального процесу та його компонентів;

- дозволяє виробити ефективні (ідеальні) методики засвоєння нововведень на всіх етапах навчального процесу та здійснити творче переосмислення існуючих методик;

- дозволяє розробляти технології професійної підготовки та відбору науково-педагогічних працівників;

- забезпечує професійно-особистісний саморозвиток.

Відповідно метою інноватики в системі вищої освіти є вироблення механізмів оновлення навчального процесу відповідно до потреб сучасності на основі інноваційної методології

Говорячи про інноватику, треба мати на увазі критерії, за яким визначається інноваційність того чи іншого явища чи процесу. В системі вищої освіти ці критерії можуть бути поділені на дві категорії: загальні (потреби суспільства, новаторство, актуальність, перспективність, затребуваність, можливість впровадження, мінімальність витрат, безперервність) та специфічні (фундаментальність і практикоорієнтованість, багаторівневність, безперервність, доступність, якість, підготовка спеціалістів для глобального простору).

Разом з тим, міждисциплінарний та загальнонауковий характер методології інноватики потребує виявлення її специфіки в системі вищої освіти, що пов'язано з практичною реалізацією державної політики в освітній сфері та регулюванням процесів суспільного розвитку загалом.

Такий підхід обумовлений тим, що нехтування освітньою системою необхідністю безперервного динамічного розвитку вимагає її відновлення за допомогою інших методів та механізмів, зважаючи на те, що їх класичні аналоги вже втратили свою актуальність і неспроможні забезпечувати належний рівень ефективної конкурентоспроможної освіти. В цьому сенсі доречним є застосування безперервної стратегії інноваційного розвитку, яка повинна бути покладена в основу інноваційної методології і відповідно містити елементи доінноваційної, інноваційної та постінноваційної стратегій.

Доінноваційна стратегія містить такі складові – моніторинг (потреб та потенціалу), банки даних (наявних інновацій та фахівців), методологію передбачення. Моніторинг сприятливих умов щодо розробки і впровадження інновації передбачає комплексне використання двох основних етапів – первинний збір інформації (в межах загальної методології соціологічних досліджень загальної підготовки фахівців) та вторинний (на рівні експертного аналізу державної політики щодо інноваційного розвитку системи вищої освіти на державному та міждержавному рівнях).

Паралельно здійснюється моніторинг інноваційного потенціалу системи вищої освіти, мета якого полягає у визначенні періодів, в які система надто ослаблена для прийняття інновацій, та тих, в які ресурси та потенціал, навпаки, сприяють її відкритості і готовності до інноваційної адаптації. Переважно такий моніторинг можна здійснити за допомогою математичних методів, що дозволять у майбутньому якісно підвищити ефект від прийняття управлінських рішень у цій галузі – зокрема це

повинні бути розробки прогнозних оцінок (активний – пошуковий і нормативний прогнози); моделей інноваційного ланцюга, оптимальних періодів використання інновацій за різних умов; моделювання залежності “затрати – ефект”; алгоритмів розрахунків можливих сприятливих/несприятливих та оптимальних періодів; математичних розрахунків критичних показників системи; блок-схем алгоритмів використання інновацій в загальній системі розвитку; матричних методів побудови комплексного оцінювання на основі конструювання ієрархічної структури критеріїв; імовірнісні стратегії зниження ризиків; так звані механізми “чесної гри”, зокрема механізми, що підвищують експертизу експертної оцінки тощо.

В якості елементу доінноваційної складової безперервної стратегії також повинен розглядатися банк даних, що постійно оновлюється, щодо результатів практичного впровадження інновацій з фіксованим визначенням отриманого ефекту для системи освіти та суспільного ефекту, а також можливого їх використання в майбутньому з визначенням певних дестабілізаційних ознак розвитку системи вищої освіти в кожному конкретному випадку. Такий банк є одним з елементів інноваційного потенціалу і містить сукупність ресурсної, результативної і внутрішньої складових та визначається через сумарний показник – об’єм впроваджених інновацій, ефективність управлінської діяльності щодо завдань розвитку системи вищої освіти та низки конкретних показників ефективності самої вищої освіти внутрішньосистемного характеру.

Ресурсна складова інноваційного потенціалу характеризує перспективні можливості використання конкретних видів ресурсів

відповідно до завдань інноваційного процесу в системі вищої освіти. Результативна складова відображає результат реалізації наявної можливості, той реальний фактичний інноваційний результат змін у системі вищої освіти, який є результатом інноваційного процесу. Її можна охарактеризувати як досягнутий рівень потенціалу, що визначається внутрішньосистемними характеристиками вищої освіти, які обумовлюють можливості реалізації інноваційних потенцій (свого роду “пропускна спроможність” системи вищої освіти щодо кількості та якості інновацій, які об’єктивно можуть бути втілені за певних обставин).

В основі визначення результативної складової лежать кількісні та якісні характеристики управлінських інновацій, з яких складається процес трансформації системи. Кількісні показники визначаються охопленням компонентів системи та інтенсивністю інноваційного процесу. Якісні показники характеризуються глибиною управлінських інновацій і показниками інноваційного рівня – віднесенням до інноваційних технологій (принципів діяльності), організаційних інновацій (структурно-функціональних компонентів системи управління), інновацій в управлінні персоналом тощо [1, с. 172]. Ресурсна складова інноваційного потенціалу розкриває об’єктивні можливості інноваційного процесу, а отже має досліджуватися в контексті ефективності інноваційної політики у сфері вищої освіти. Структура ресурсної складової є основою аналізу напрямів інноваційного розвитку системи. На нашу думку, доцільно виділити людський, організаційний, соціально-регулюючий, інформаційно-комунікаційний та інструментальний ресурси інноваційного потенціалу.

Саме вони і визначають перспективні напрями інновацій в системі вищої освіти.

Зважаючи на те, що зародження та формування інновацій відбувається на рівні фундаментальних і прикладних наукових досліджень, наступним елементом доінноваційної складової безперервної стратегії є створення банку даних фахівців, з визначенням можливої галузі створення інноваційного продукту, досвіду роботи з даної проблеми, а також суто індивідуального потенціалу кожної окремої особистості та творчого колективу науковців.

Крім того, необхідними є наукові доробки з методології стратегічного передбачення спонтанних інновацій, розробки математичних алгоритмів прогнозування діяльності системи у разі виникнення та самовтілення спонтанних інновацій в процесах суспільного розвитку, науково обґрунтовані альтернативні варіанти стабілізації системи. Окремої уваги також потребує математичне обґрунтування імовірності виникнення спонтанних інновацій, яке б давало можливість знижувати вплив чинників ризику на основі кореляції розроблених варіантів конкретних управлінських рішень.

Таким чином, доінноваційна складова безперервної стратегії дає можливість сформулювати модель передбачення та прогнозування управлінських рішень щодо втілення інновацій в певні періоди розвитку системи вищої освіти.

Інноваційна складова безперервної стратегії є процесом вироблення та впровадження інновацій, а також системою управління цим процесом.

Створення інновацій відбувається на виклики часу і здійснюється з використанням науково-інтелектуального потенціалу. З точки зору змін, що впливають на процеси забезпечення динамічного розвитку системи вищої освіти, процес створення інновацій може бути розглянутий через класичний цикл інноваційного розвитку – потреба в інноваціях → зародження інновацій → формування інновацій → апробація інновацій → визначення ефекту від реалізації → поширення інновацій → втрата інноваціями актуальності.

Разом з тим, в розглянутому циклі не враховано певні методологічні елементи, як:

- наукова експертиза, яку повинні пройти запропоновані наукові розробки, перш ніж стати інновацією, зважаючи на те, що до власне інновацій можна віднести не лише новостворені проекти, але й ті, що раніше були не затребуваними освітою (найбільш показовою в цьому контексті є методологія інноваційних фільтрів);

- наукова прогнозна модель застосування, яка дозволяє визначати сфери застосування інновацій відповідно до певних їх типологічних ознак (доцільним на цій стадії є застосування критеріально-типологічного підходу).

Інноваційний фільтр виступає як різновид інформаційних фільтрів – об'єктів, що відмежовує потік інформації, виокремлюючи лише ту, що відповідає заданим параметрам; пов'язує між собою сферу відомого і існуючого та сферу того, що належить дослідити і запровадити; являє собою інструменти забезпечення появи нових ідей; розглядає як нововведення також використання відомого, але адаптованого до сучасних

потреб. У сфері вищої освіти інноваційний фільтр пов'язує між собою існуючі освітні технології та потенційно можливі; діє за принципом вибору з наявних варіантів найбільш ефективних та таких, що мають фундаментальне значення або мажуть підпадати гнучкій трансформації.

Загальна структура формування інноваційного фільтра містить такі елементи: ідея (інформація), виявлення проблеми, пошукова технологія наукової розвідки, моніторинг у певній сфері або галузі, науковий аналіз, систематизація, доведення, формування науково обґрунтованих альтернатив, порівняльний аналіз альтернатив, вибір найкращої, наукове обґрунтування напрямів та механізмів реалізації, моделювання, експеримент.

Крім того, оскільки інноваційний фільтр є базовим елементом методології інноватики, він має загально-абстрактний характер, і потребує конкретизації та виділення в його структурі спеціальних інноваційних фільтрів та спеціальних інформаційних фільтрів, що актуалізується спрямованістю на вирішення конкретних завдань та досягнення конкретної мети. В межах інноваційної складової йдеться про відокремлення нововведень від загального потоку інновацій, що не належать до сфери вищої освіти. Тобто інноваційний фільтр є основою формування спеціального інноваційно-аналітичного фільтру.

Спеціальний інноваційно-аналітичний фільтр формується під час постановки завдання дослідження як методологічний засіб його проведення (його елементами є наукова парадигма, концепція, гіпотеза, методологія, аргументація, експеримент, новизна). Спеціальний

інноваційно-аналітичний фільтр складається з набору факторів – об'єктивних і суб'єктивних та критеріїв (умови фільтра – від кількості яких залежить точність та масштабність прогнозу); інформаційного поля (визначає специфіку інноваційного фільтра) та методологічної модель (формує структуру інноваційного фільтра). До критеріїв відносяться методологічні підходи, суспільні потреби, інтелектуальні можливості, мотиваційні, кваліфікаційні, професійно-особистісні вимоги, поєднання навчального, наукового та практичного підходів, вміння, навички, компетенція, затребуваність фахівців, діагностика, методологічні відкритість тощо. Інформаційне поле формують потреби, можливості, концепція, втілення, спостереження, оцінювання, корегування. Методологічна модель являє собою базовий фільтр.

Спеціальний інноваційно-аналітичний фільтр призначений для формування інформаційного поля отриманих результатів дослідження шляхом відбору інформації залежно від обраного способу класифікації:

- за масштабом – міжнародний, національний, галузевий, міжрегіональний, регіональний, міжтериторіальний, територіальний, міжорганізаційний, організаційний, проблемний;
- за науковими результатами – теорія, нова ієрархія, принцип, підхід, модель, методика, оновлення та розвиток понятійного апарату, нові або вдосконалені критерії (для оцінки);
- за сферами та галузями – політика, право, економіка, соціальна сфера, культура, екологія;
- за аспектами – історичний, прогнозний, ціннісний, інноваційний, аналітичний, мотиваційний.

При проведенні комплексних досліджень можлива побудова спеціальних інформаційних фільтрів за кількома або всіма способами відбору інформації про результати досліджень [2]. Інформація, відфільтрована кожним обраним способом, далі аналізується на наявність ознак інноваційності.

Інновації, що пройшли наукову експертизу з використанням спеціальних інноваційно-аналітичних фільтрів, можуть претендувати на пілотне впровадження, тобто проведення експерименту з теоретичною моделлю предмету дослідження, емпіричного експерименту або реального практичного впровадження результатів дослідження тощо, які дають можливість визначити ефект від їх реалізації. На цьому етапі можемо запропонувати наступну класифікацію інновацій за результатом:

- за видами діяльності – наукові, дослідницькі, навчальні, процесні, управлінські;
- за характером – радикальні, комбінаторні, модифікаційні;
- за масштабом – локальні, модульні, оціночні, системні;
- за методикою – інновації методів, методики, технології, програми;
- за джерелом – зовнішні, внутрішні.

Таким чином, інноваційна складова безперервної стратегії формує модель, що відображає системне бачення процесу утворення, відбору, впровадження та оцінки інновацій в аналітичній перспективі.

Постінноваційна складова безперервної стратегії розробляється одночасно з інноваційною складовою і має на меті передбачення подальшого розвитку системи вищої освіти після втілення інновацій, тобто

після того, як відбудуться її певні стабілізаційні зміни, за допомогою використання алгоритмів прогностичних припущень. Фактично вона є прогнозом динамічного розвитку.

Основою методології постінноваційної стратегії є розробка та використання на основі інноваційного фільтру індикаторно-ситуаційного фільтру, структуру якого становлять: перелік факторів і критеріїв, які дозволяють припустити рух системи в певній ситуації; імовірнісні моделі системного розвитку; шкала критичних параметрів; математичні науково-технологічні алгоритми розрахунків; оціночна шкала ефекту. Відповідно чим більш наповненими є складові такого фільтру, тим ефективніше він діє.

Основні функції індикаторно-ситуаційного фільтру полягають у попередженні про можливі відхилення системи в напрямі динамічного розвитку / застою після застосування певних інновацій; розрахункові індексів суспільно-системної результативності з подальшим диференціюванням інноваційних процесів; кореляції цілей всієї інноваційної системи забезпечення динамічного розвитку вищої освіти з цілями розвитку суспільства.

Таким чином, методологія інноватики в системі вищої освіти стає одним з важливіших і найбільш пріоритетних напрямів забезпечення її ефективності та конкурентоспроможності в глобальному просторі. Інноваційна методологія на рівні теорії і практики створює умови для розробки та ефективної реалізації стратегії інноваційного розвитку. Враховуючи сутність інноваційних змін та динаміку суспільних

перетворень, варто звернути увагу на те, що інноваційна стратегія має потужний потенціал, що реалізується в активній позиції проникнення інновацій в усі сфери суспільного життя.

Отже, можна говорити про те, що інноваційна система у сфері вищої освіти базується на пріоритетах, які формуються у сфері фундаментальних наукових розробок, виходячи з національних інтересів держави, з урахуванням кращих світових надбань і впроваджується на рівні держави. Метою інноваційної системи буде досягнення максимального балансу інтересів і потреб як в системі вищої освіти, так і загальних потреб державотворення суспільства.

Напрямом подальших досліджень повинна стати розробка системи індикаторів, які б відображали загальну динаміку розвитку інноваційного процесу вищої освіти в конкретних показниках в тріаді “минуле – сучасне – майбутнє”.

Список використаних джерел

1. Горник В. Концепція та система управління інноваційним розвитком промисловості України / В. Горник // Вісник НАДУ. – 2004. – № 4. – С. 168–174.
2. Бакуменко В. Інноваційні фільтри в науковому пізнанні суспільних процесів / В. Бакуменко, О. Руденко // Науковий вісник Академії муніципального управління : Державне управління та місцеве самоврядування. – 2009. – Вип. 2 (8). – С. 19-27. – (Серія : “Управління”).

О.Руденко. Инноватика в системе высшего образования: методология инновационных фильтров.

Предложено непрерывную стратегию инновационного развития в системе высшего образования на основе внедрения методологии инновационных фильтров как базового элемента методологии инноватики. Раскрыто основы применения инновационно-аналитического и индикаторно-ситуационного фильтров.

Ключевые слова: *система высшего образования, инноватика, инновационные фильтры, методология.*

O.Rudenko. Innovatics in higher education: methodology of innovative filters.

The continuous strategy of innovative development in systems of higher education on the basis of introduction of methodology of innovative filters as base element of methodology of innovation is offered. The fundamentals of application of innovative-analytical and indicator-situational filters are disclosed.

Keywords: *higher education system, innovation, innovative filters, methodology.*

**ТРАНСКОРДОННЕ
СПІВРОБІТНИЦТВО-ЯК
ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ
ГЕОПОЛІТИКИ УКРАЇНИ**

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТРАНСКОРДОННИХ КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНІ

Пропонується групування за видами та алгоритм формування транскордонних кластерів. Наводиться європейський досвід створення транскордонних кластерів. Оцінюються стан та перспективи розвитку транскордонних кластерів в Україні.

Ключові слова: *транскордонне співробітництво, транскордонні кластери, єврорегіони, регіональна економіка, стратегія.*

Впровадження кластерного підходу вважається в світі одним із ефективних засобів забезпечення конкурентоспроможності національної та регіональної економік. Реалізація загальноєвропейських засад просторового розвитку, розширення ЄС до кордонів України, активізація транскордонного співробітництва та реалізація Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2015 року зумовили необхідність розробки і впровадження нових механізмів підвищення

конкурентоспроможності прикордонних регіонів, серед яких особлива увага приділяється кластерному підходу. Транскордонне співробітництво, спрямоване на підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу прикордонних територій, на об'єднання зусиль для вирішення спільних та ідентичних проблем по обидва боки кордону, дає можливість застосувати кластерний підхід до транскордонного регіону.

Окрім того, в умовах глобалізації спостерігається відхід від ієрархічних структур управління, які вже не можуть забезпечити високий рівень конкурентоспроможності будь-яких об'єктів. Останні досягнення цивілізаційного розвитку й економічної думки стверджують, що конкурентоспроможність і процес кластеризації нерозривно пов'язані і взаємно обумовлюються. Широкомасштабне використання кластерного підходу на всіх континентах і в різних умовах довело його ефективність. Не залишилися осторонь і транскордонні регіони, які повною мірою включилися в процеси кластеризації, незважаючи на наявність кордонів і отримуючи синергетичні ефекти на транскордонних ринках.

Транскордонні кластери охоплюють суміжні прикордонні території сусідніх держав, до складу яких входять інституції та фірми, розміщені по обидва боки кордону. Тому транскордонні кластери можна визначити як групи незалежних компаній та асоційованих інституцій, які: географічно зосереджені у *транскордонному регіоні*; співпрацюють та конкурують; спеціалізуються в різних галузях, проте пов'язані спільними технологіями та навичками і взаємодоповнюють одна одну, об'єднуються для реалізації спільних проектів чи виготовлення спільних продуктів, що в кінцевому підсумку дає можливість отримання синергічних та мережевих ефектів,

дифузії знань та навиків [1]. Слід зауважити, що транскордонні кластери подвоюють свій синергійний ефект порівняно із звичайними кластерами за рахунок потенціалу транскордонного співробітництва.

Особливістю транскордонних кластерів є те, що їх учасники розміщені у різних податкових, митних, законодавчих середовищах сусідніх країн, однак можуть мати спільні підприємства та організації, користуватися спільною інфраструктурою, і функціонують насамперед на транскордонних ринках.

Іншою особливістю транскордонних кластерів є те, що інтенсивність мережевих взаємодій у кластері обмежується наявністю кордону, який створює додаткові бар'єри для вільного руху товарів, робочої сили, капіталу. Бар'єрами для налагодження співпраці можуть бути різний менталітет, традиції, мова, культура, негативні сторінки історії.

Для того, щоб кластери стали успішними, потрібен час. Численні приклади свідчать про те, що на формування кластеру потрібно близько десятиріччя, щоб розробити вагому та реальну конкурентну перевагу.

Узагальнюючи європейський досвід, у процесах кластеризації можна визначити наступні моделі формування транскордонних кластерів [2]: монополярний/ асиметричний чи біполярний/поліполярний транскордонні кластери.

Монополярний/асиметричний транскордонний кластер може сформуватися у випадку, коли суміжні регіони сусідніх країн суттєво відрізняються за рівнями економічного розвитку чи впровадження кластерних підходів, або інституційними системами. Так, і Польща, і

Угорщина останніми роками активно реалізують кластерну політику в своєму східному прикордонні, де формуються логістичні, туристично-рекреаційні кластери. В українському прикордонні лише піднімаються питання щодо формування кластерів чи виявлення кластерних ініціатив. Тому, швидше за все, процес формування транскордонних кластерів на цих теренах буде асиметричним. Тобто кластер, що сформувався по один бік кордону, в процесі свого розвитку буде залучати окремі підприємства-субконтратори, місцевих постачальників (наприклад, для постачання сировини, комплектуючих) або організації збуту (для завоювання ринку) у свою мережу.

Внаслідок обміну досвідом, передачі знань та технологій, створення нових підприємств, по інший бік кордону поступово також може сформуватися повноцінна кластерна мережа. Ще одна різновидність такого кластеру може бути у випадку розміщення філії ТНК на території регіону, навколо якої поступово сформується мережа постачальників та суміжних підприємств.

Біполярна чи поліполярна (у випадку межування більш ніж з однією країною) модель транскордонного кластеру заснована на підході, що транскордонна мережа базується на існуванні регіональних мереж/кластерів як засновницьких елементів. В межах цього встановленого статусу будується транскордонна мережа. Існуючі функції кожної з регіональних мереж будуть гармонізовані і відкриті для підприємств з регіонів-партнерів.

Виникнення та еволюцію кластерів, у тому числі транскордонних, можна описати шістьма різними етапами [3]:

1. Народження кластеру може часто обумовлюватися історичними обставинами, такими, як наявність сировини, спеціальних знань в науково-дослідних організаціях, або традиційного «ноу-хау», спеціальних, або сучасних вимог певної групи (географічно концентрованих) клієнтів, або фірм, місцезнаходженням фірм або підприємств, що представляють важливі інновації в технологіях, які стимулюють зростання багатьох інших. На першому етапі кластерного розвитку часто створюються нові фірми, що веде до географічної концентрації компаній, які знаходяться на майже тій самій виробничій стадії. За умови ідентичних вихідних умов такі агломерації формуються по обидва боки кордону.

2. Як тільки фірми агломеруються, вони починають отримувати більше вигоди, обумовленої зовнішніми факторами, та акумулюють її. Першим зовнішнім економічним фактором є створення групи *спеціалізованих постачальників* та фірм з обслуговування, які часто утворюються після вертикальної дезінтеграції компаній, та створення спеціалізованого ринку праці, охоплюючи ресурси та фактори виробництва транскордонного регіону [2, 4] (рис.1).

3. Формування нових організацій, що надають послуги кільком фірмам у зростаючому кластері, наприклад, науково-дослідні інститути, спеціалізовані навчальні заклади та бізнес-асоціації у транскордонному регіоні.

4. Розвиток зовнішніх економічних факторів та виникнення нових місцевих організацій збільшують важливість, престиж та привабливість кластеру. Це може привести до того, що більше фірм та

висококваліфікованих працівників приєднуватимуться до кластеру, збільшуючи його привабливість та створюючи «родюче місце» для створення нових компаній по обидва боки кордону.

5. Створення неринкових некомерційних активів у вигляді взаємовідносин, що сприяють безкоштовному обміну інформацією та знаннями через, наприклад, неформальне співробітництво, та допомагають координувати господарську діяльність. Таким чином, зрілі регіональні кластери можуть мати поєднання спеціальних, диференційованих та локалізованих відносин між особами та організаціями, які координуються щоденною співпрацею або правилами, що найчастіше діють тільки за умови сусідства.

6. Кластер може бути успішним десятиріччями, або стати частиною нового кластеру, багато регіональних кластерів раніше чи пізніше входять у стадію занепаду. Занепад кластеру часто відбувається через те, що бізнес-поведінка у технологічному, інституціональному, соціальному та/або культурному аспектах стає більш внутрішньоорієнтованою.

Інші дослідники визначають лише чотири стадії розвитку кластерів: ембріональну, розвиток, зрілість, розпад [5].

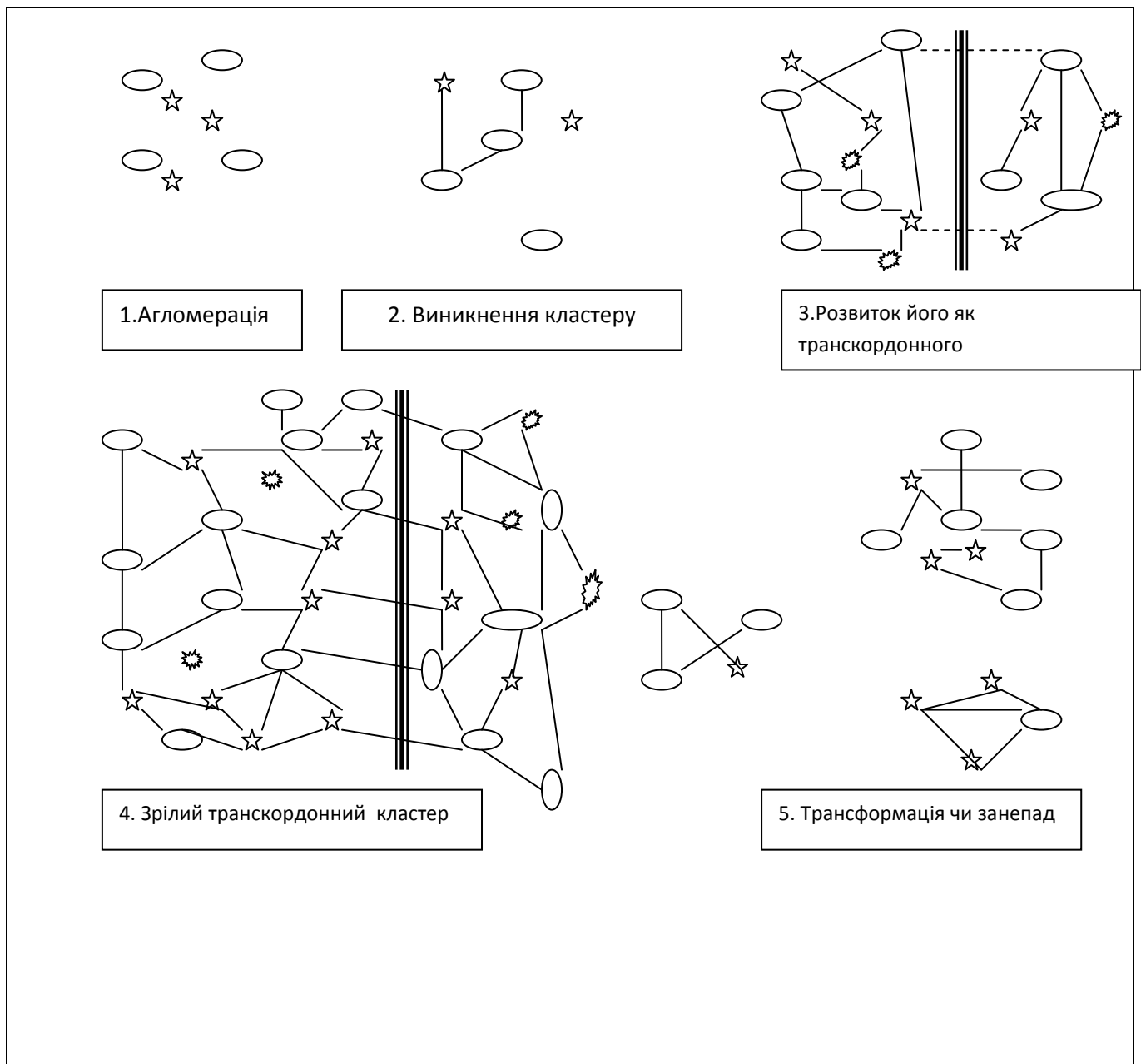

Рис. 1. Життєвий цикл кластеру, у тому числі транскордонного

Розроблено автором на підставі [3] .

Узагальнений алгоритм формування біполярного чи поліполярного транскордонного кластеру [6] на базі сформованих регіональних кластерів передбачає, насамперед, рівноправність партнерів, тобто забезпечення на місцях таких умов:

- формування ідентичності регіональних кластерів, достатній рівень розвитку кластеру на регіональному рівні;
- кваліфікований менеджмент кластеру, який має міцні позиції в регіоні, зв'язки з ключовими регіональними акторами (владою, бізнесом, наукою та громадськістю);
- критична маса регіональних фірм-учасників кластеру, зацікавлених у транскордонному партнерстві.

Оптимальним є поетапний підхід у напрямі створення транскордонної мережі. На першому етапі до її розбудови залучаються перш за все координатори/менеджери регіональних мереж.

Їм слід спільно обговорити та створити інфраструктуру для налагодження транскордонної співпраці. Досвід показує, що цей процес можуть розпочати представники кластерів самостійно, або за зовнішнього впливу, який би ініціював процес і встановив стимули для компенсації операційних витрат кожної регіональної кластерної організації. Роль такого зовнішнього агента можуть взяти на себе органи влади або єврорегіональні структури.

Другий етап формування кластеру буде характеризуватися інтеграцією підприємств-учасників регіональних кластерів у транскордонну мережу, їх просуванням в сусідній регіон та країну та активним використанням послуг мереж-партнерів для реалізації нових можливостей бізнесу.

Слід зауважити, що транскордонні кластери створювалися в Європі паралельно з формуванням єврорегіонів. Багато з них працює без координуючих структур, або користується послугами агенцій регіонального розвитку, які одночасно є учасниками єврорегіонів. На нашу

думку, доцільно використати єврорегіони як координуючі структури тих транскордонних кластерів, учасниками яких є суб'єкти господарювання прикордонних територій України [1].

Створення інфраструктури транскордонної мережі. Координуючі структури регіональних кластерів із сусідніх регіонів мають погодити мінімум загальних правил, стандартів і процедур для управління мережевою взаємодією на транскордонному рівні, а саме:

а) загальні процедури, що регламентують:

- регулярні зв'язки в транскордонній мережі, наприклад, частота робочих зустрічей, місця проведення тощо;
- головування у транскордонній мережі, протягом якого періоду часу, спосіб обрання та зміни в головуванні;
- місце розміщення головного офісу мережі;
- правила з приводу фінансування спільних заходів тощо;

б) загальні стандарти щодо діяльності мережі, тобто:

- технічні стандарти щодо електронних засобів комунікації і обміну даних у мережі;
- набір специфічних послуг транскордонної мережі, надання яких вигідніше у формі централізованих послуг, ніж кожною мережею окремо, наприклад: Інтернет-обслуговування, інформаційне забезпечення, надання матеріалів для промоції транскордонного кластеру, маркетингові послуги тощо;

с) загальні цілі щодо майбутнього розвитку транскордонного кластеру, наприклад:

- використання транскордонної мережі як платформи для взаємодії між виробниками, постачальниками чи фірмами збуту по обидва боки кордону;

- обмін досвідом та знаннями;
- трансфер технологій;
- спільна промоція та маркетинг;
- програми підвищення кваліфікації.

Транскордонні регіони країн ЄС повною мірою включилися в процеси кластеризації і отримують синергичні ефекти на транскордонних ринках.

Так, найбільш відомий транскордонний *біофармацевтичний кластер Біодолина* було створено у 1996 році у долині річки Верхній Рейн [7]. Він охоплює регіон Альзасу у Франції, північно-західну Швейцарію та Південний Баден у Німеччині. У цьому транскордонному регіоні зосередилися відомі наукові установи (чотири університети, численні дослідницькі центри), штаб-квартири таких світових фармацевтичних гігантів, як Новартіс, Рош, Сіба, філії великих фармацевтичних підприємств (Джонсон і Джонсон, Файзер, Санофі-Авентис), висококваліфіковані людські ресурси та центри передачі технологій, що на час виникнення кластера перебували у стадії створення. Приблизно 250 тис. чоловік, або 10% від загального населення цього регіону, зайняті у біофармацевтичній галузі [8], до складу якої традиційно відносять згадані установи та організації, а також численні підприємства, що безпосередньо займаються науково-дослідницькою роботою чи постачають технологічні розробки і розхідні матеріали для цієї діяльності. Крім цього, важливу роль у виникненні Біодолини відіграли політичний інтерес і підтримка з

боку місцевих та регіональних органів влади. Поява Біодолини відзначається унікальним поєднанням факторів спонтанності та цільового планового підходу. З одного боку, злиття двох фармацевтичних підприємств (Сіба-Гейджі та Сандоз) у гігант Новартіс призвело до скорочення трьох тисяч висококваліфікованих працівників [9], багато з яких виявили бажання зайнятися підприємницькою діяльністю. Це злиття значною мірою і стало тим випадком чи спонтанною рушійною силою, яка стала одним із стимулів виникнення кластера. З іншого боку, програма транскордонної співпраці ЄС ІНТЕРРЕГ ІІ² (INTERREG II) забезпечила значну частку фінансування (близько 40% від загального бюджету у 2,2 млн. євро) на створення Біодолини у період з 1997 по 2001 роки [10]. Решту фінансування надали дев'ять місцевих та регіональних партнерів, що представляли як державні, так і недержавні структури. Крім створення трьохнаціональної мережі співпраці, програма ІНТЕРРЕГ ІІ також забезпечила підтримку у створенні численних нових підприємств малого та середнього бізнесу у регіоні. З 2002 по 2005 роки, в рамках програми ІНТЕРРЕГ ІІІ (INTERREG III), Біодолина отримала додаткове фінансування у розмірі 2,4 млн. євро, 36% від якого надав ЄС, а решту забезпечили вже 16 фінансових партнерів. Метою програми ІНТЕРРЕГ ІІІ було перетворити створену мережу на трьохнаціональний біофармацевтичний кластер і підвищити рівень обізнаності з Біодолиною в Європі та всьому світі. На сьогодні Біодолина надалі продовжує користуватися коштами цієї ініціативи, вже в рамках програми ІНТЕРРЕГ

² Завданням програми ЄС з підтримки транскордонної співпраці ІНТЕРРЕГ є забезпечити, щоб національні кордони не ставали перешкодою для збалансованого розвитку та інтеграції всередині Європи, зокрема у сферах бізнесу, науки, культури та туризму.

IV (INTERREG IV), що свідчить про довготерміновий інтерес та зобов'язання з боку ЄС.

Транскордонне об'єднання навколо затоки Ересунн (Öresund, DK/S) Данії та Швеції, включаючи "Долину Мед ікон" ("Medicon Valley"). "Долина Мед ікон" розміщена на півночі ЄС, між датським регіоном (столиці Копенгаген) і шведським Сконе (Skane). Вона нараховує 26 лікарень, 12 університетів з 4.000 дослідниками та 135.000 студентами. Інтелект та успіхи в економіці створили 30.000 робочих місць більш ніж на 160 підприємствах. Деякі з підприємств, що спеціалізовані на датських дослідженнях, пов'язаних з медикаментами проти порушень центральної нервової системи, стали вже провідними у своїх напрямках діяльності [11].

Серед інших відомих транскордонних кластерів можна назвати:

- кластер біотехнологій, регіон Орезунд (Данія-Швеція), який об'єднує мережу численних фармацевтичних і біотехнологічних фірм, університетські лікарні та університети;
- м. Твенте, німецько-голландський транскордонний кластер, який охоплює регіональні кластери і мережі в технологічних секторах пластмас, металообробки та біомедичному секторі;
- м.Венло, німецько-голландська мережа регіональних кластерів постачальників, технічних агентств та інноваційних установ навколо транснаціональних корпорацій Osè і Nedcar;

- «Долина Доммель» на бельгійсько-голландському кордоні, складається з регіональних кластерів фірм високих технологій та інноваційних організацій;

- автомобільний кластер між Португалією і Іспанією.

Є також успішні приклади створення транскордонних регіональних кластерів за участю країн Центрально-Східної Європи [12]:

- кластер скла: Верхня Австрія (Австрія) - Баварія (ФРН) - Богемія (Чехія);

- текстильний кластер: Нижня Австрія (Австрія) - Богемія (Чехія);.

- технологічний кластер: Штирія (Австрія) – Словенія тощо.

В Україні також почалися процеси формування транскордонних кластерів. Так, на заході – транскордонний логістичний кластер у **Закарпатській області** (затверджена Програма створення транскордонних транспортно-логістичних центрів як структурних ланок інноваційних кластерів на території Закарпатської області на 2009-2011 роки розпорядженням голови державної адміністрації від 22.04.09 № 175); в **українсько-польському транскордонному регіоні** формуються транскордонний туристично-рекреаційний кластер (відповідні проекти подаються на дофінансування за Програмою добросусідства "Польща-Білорусь-Україна" на 2007-2013 рр.), окрім того, почав функціонувати Люблінський екоенергетичний кластер [13] як транскордонний шляхом залучення учасника з української сторони, а саме - Центру впровадження альтернативних та відновлювальних джерел енергії [14]. До названого

кластеру входить також холдингова структура, яка має підрозділ на українській стороні – СП «Тзов КомЕкоЛьвів». Можна очікувати подальший розвиток цього транскордонного кластеру в сфері екоенергетики у зв'язку з актуальністю проблеми енергозбереження та використання відновних ресурсів та вторинної переробки відходів з огляду на пріоритети фінансової підтримки ЄС.

У Чернівецькій області розглядається можливість утворення туристичного транскордонного кластеру на основі мережі регіонів-переможців всеукраїнського конкурсу «Сім чудес України» [15].

На сході країни, в Луганській області вивчаються можливості реалізації транскордонних кластерних ініціатив у транспортному машинобудуванні, сільськогосподарському виробництві, медицині.

У 2007 році започатковано будівельний кластер за участю Харківського державного технічного університету будівництва та архітектури, Белгородського державного технологічного університету ім. Шухова, Белгородського обласного фонду підтримки малого підприємництва та ВАТ «Харківський регіональний фонд підтримки підприємництва».

У 2008 році на базі Харківського національного економічного університету (кафедра туризму), ВАТ «Харківський регіональний фонд підтримки підприємництва», Белгородського державного університету (кафедра туризму), Белгородського обласного фонду підтримки малого підприємництва розпочато діяльність в напрямі творення транскордонного туристичного кластеру, діяльність якого поширюватиметься на окремі прикордонні райони – Золочівський район з боку України та Грайворонський район з боку Російської Федерації.

У цьому ж році підготовлена для підписання Угода про створення фармацевтичного кластеру з метою організації сучасного спільного виробництва лікарських засобів на прикордонних територіях Харківської та Белгородської областей.

У Донецькій та Луганській областях України і Белгородській області Росії в стадії розвитку транскордонний нанокластер, який може в процесі розвитку поширитися на інші сусідні регіони.

Протягом 2004-2009 років Севастопольською міською державною адміністрацією спільно з Торгово-промисловою палатою та іншими партнерськими організаціями було реалізовано ряд заходів щодо виявлення та підтримки кластерних ініціатив. Зокрема, було створено координаційну раду з питань розвитку кластерних структур, проведено відповідні дослідження тощо. Сьогодні завершується процес формування мега-кластеру «Севастополь», діяльність якого матиме вагомий вплив на розвиток транскордонного співробітництва у Чорноморському регіоні.

Разом з тим в Україні кластерна форма організації господарства ще не набула достатнього застосування і поширення. Відсутні досконалі інвестиційно-інноваційні механізми формування і функціонування кластерів, малоефективними є фінансові механізми державного регулювання їх діяльності. Це стосується, зокрема, цільового фінансування, прямої фінансової допомоги, надання субвенцій, субсидій тощо. Основні складові державної економічної політики – грошово-кредитна, податкова, амортизаційна, інвестиційна (особливо у сфері залучення іноземних інвестицій у прикордонні регіони) – ще недостатньо виконують функції стимуляторів регіонального розвитку. Зазначене актуалізує проблему кластеризації економіки України в цілому, зокрема інноваційних шляхів

розвитку транскордонних регіонів як одних з найменш розвинених, які, однак, мають особливі можливості для міждержавного співробітництва.

Нині у законодавстві України відсутні нормативно-правові акти, які б регулювали процеси кластеризації. Однак, відповідно з п. 6 розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.09.08 № 1214-р Мінрегіонбуд спільно з Національною академією наук України, зокрема Інститутом регіональних досліджень³, є співвиконавцями заходів з розробки Національної стратегії створення і ведення транскордонних кластерів як інструменту здійснення державної регіональної політики у транскордонних регіонах з метою підвищення конкурентоспроможності останніх. Розробка базується на дослідженні транскордонних регіонів з огляду на спільні взаємодоповнюючі галузі виробництва товарів та послуг в обох частинах регіону, виявлення проблемних питань теоретичного, правового та практичного характеру щодо ідентифікації транскордонних кластерних ініціатив та кластерів, а також методологічних підходів їх виявлення, формування та підтримки. 30 вересня 2009 року проект Концепції Національної стратегії формування і розвитку транскордонних кластерів було обговорено на засіданні Консультативно-дорадчої ради Мінрегіонбуду і переданий на розгляд до Кабінету Міністрів України. Окрім згаданої Концепції, розроблено проект Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів, у якій відображено загальне бачення держави щодо створення і підтримки розвитку транскордонних кластерів із врахуванням специфіки кожного прикордонного/ транскордонного регіону України. Одним із основних

³ Автор є членом робочої групи Мінрегіонбуду з розробки Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів.

заходів Національної стратегії передбачається просвітницька діяльність щодо можливостей і доцільності розвитку транскордонних кластерів, насамперед серед державних службовців всіх рівнів управління, а також представників органів місцевого самоврядування, бізнесу, науковців та освіти.

Список використаних джерел

1. Мікула Н.А. Стратегія формування та підтримки розвитку транскордонних кластерів / Н.А.Мікула // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних регіонів: Збірник наукових праць. Вип.3 (71) / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; Редкол.: Відп. ред. Є.І.Бойко. – Львів, 2008. – С.129-141
2. Демченко В. Моделі транскордонних кластерів // Звіт НДР “Розробка регіональної стратегії формування та підтримки розвитку транскордонних кластерів». Наук. кер. д.е.н., проф. Н.Мікула. № держреєстрації 0106U013076. - Львів, 2008. -166с.
3. Посібник з кластерного розвитку. В рамках проекту ЄС "Послуги підтримки МСП в пріоритетних регіонах". EuropeAid /121495/C/SV/UA. GFA Consulting Group, Державний комітет України з регуляторної політики та підприємництва (ДКРП). Київ, 2006 . – 38 с.

4. Мікула Н. Конкурентність на транскордонних ринках: монографія. / П. Беленький, Н. Мікула, Є. Матвеев // Львів: ІРД НАН України, 2005. - 214 с
5. Cluster policy in Europe/ A brief summary of cluster policies in 31 European countries. - Europe Innovation Cluster Mapping Project. - Oxford Research AS, January 2008. - 34P.
6. Cluster bulding and networking. Analysis of transnational technology networking between existing clusters of SMEs and one or more technology poles./ Final report by agiplan for European Commission Directorate General Enterprise/ - Mülheim an der Ruhr, 23.12.1999. – 111 p.
7. Пелешак І. Узагальнення світового досвіду розвитку транскордонних кластерів/ Р. Горблюк, В. Демченко, І. Пелешак і інші // Звіт НДР “Розробка регіональної стратегії формування та підтримки розвитку транскордонних кластерів». Наук. кер. д.е.н., проф. Н.Мікула. № держреєстрації 0106U013076. - Львів, 2008р. -166с.
8. Dalle B., Zinkl W., Bauer T, et.al. BioValley Science Guide. September 2001.
9. Chiesa V., Chiaroni D. Industrial Clusters in Biotechnology. Driving Forces, Development Processes and Management Practices. Imperial College Press. 2005.
10. Daniel S., Richter M., Siegenfuhr T. 10 years BioValley. Survey and prospects. March 2006. (www.)
11. Regionale Cluster in Europa. / Kapitel 3 – Statistische Erfassung regionaler Cluster in Europa. // Beobachtungsnetz der europaeischen KMU 2002 № 3. Im Auftrag der Gemeinschaften von KPMG Special

Services und EIM Business & Policy Research, Niederlande im Zusammenarbeit mit ENSR und Intomart. 2002. S. 27.

12. Final Report of the Expert Group on Enterprise Clusters and Network/
European Commission Enterprise Directorate-General, 2002. - 92P.

13. http://www.fundacja.lublin.pl/strona.php?id_kat=235

14. http://www.delis.lviv.ua/blagod_fond/pronas.html

15. Транскордонне співробітництво та розвиток транскордонних кластерів. За ред. В.С. Куйбіди, А.Ф.Ткачука, В.В.Толкованова. - К. «Крамар», 2009. – 242 с

Н. Микула. Состояние и перспективы развития трансграничных кластеров в Украине.

Представлено групування по видам и алгоритм формування трансграничных кластеров. Обобщается европейский опыт создания трансграничных кластеров. Оцениваются состояние и перспективы развития трансграничных кластеров в Украине.

Ключевые слова: трансграничное сотрудничество, трансграничные кластеры, еврорегионы, региональная экономика, стратегия.

N. Mikula. Status and prospects of cross-border clusters in Ukraine.

A grouping of species and cross-border cluster formation algorithm are considered. An experience of European cross-border clusters is generalized. The status and prospects of cross-border clusters in Ukraine are assessed.

Keywords: cross-border cooperation, trans-border clusters, European region, regional economics, strategy.

УГОРСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ТА ЙОГО МІСЦЕ В СУЧАСНОМУ ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ

Автор розглядає складові угорсько-українського співробітництва в різних сферах, акцентує увагу на особливостях взаємовідносин сусідніх держав в умовах функціонування євросоюзівсько-українського кордону та Шенгенського простору.

Ключові слова: *Програма сусідства, угорсько-українські взаємовідносини, геополітичний простір, транскордонне співробітництво.*

Входження України в європейський інтеграційний простір і визнання її європейськими партнерами потребує координації зусиль з розвитку співпраці з країнами ЄС і в першу чергу – з сусідами України, серед з яких Угорська Республіка.

Актуальність цієї теми як для Угорщини, так і для України зумовлена, на наш погляд, низкою причин.

Зокрема після «великого розширення» ЄС у 2004 – 2007 рр., введення в дію на євросоюзівсько-українському кордоні Шенгенської угоди, а також низки інших чинників внесені суттєві корективи у зміст угорсько-українського прикордонного регіонального співробітництва, особливо в рамках співпраці прикордонних областей Саболч-Сатмар-Берег (Угорщина) та Закарпатської (Україна). Саме тому аналіз стану справ в нових умовах по лінії Угорщина-Україна є надзвичайно актуальним.

По-перше, значна частина угорців не завжди розуміє проблеми українців в сучасних умовах, але робить усе для їх полегшення;

по-друге, в процесі європейської інтеграції залучені різноманітні учасники – національні держави, міжнародні організації, недержавні організації, регіони, що мають різні цілі та завдання і застосовують різні прийоми і методи діяльності, характеризуються різним рівнем економічної співпраці та засобами вирішення інших проблем, а це вимагає координації двосторонніх відносин;

по-третє, на сучасному етапі дедалі більшу роль відіграють не формальні відносини, які формують уявлення політичної еліти сусідніх держав з допомогою засобів масової інформації, а конкретні практичні дії сторін щодо синхронізації взаємовигідних відносин. Прикладом такої співпраці є угорсько-українські взаємовідносини, об'єднання зусиль щодо вирішення спільних економічних, соціально-культурних, екологічних та інших проблем.

Мета публікації. На основі аналізу фактичного стану сучасних угорсько-українських відносин акцентувати увагу на позитивному досвіді двосторонніх відносин сусідніх держав в умовах функціонування євросоюзівсько-українського кордону, Шенгенського простору, визначити роль і місце сучасних міждержавних відносин сусідніх країн у європейському геополітичному просторі.

Виклад основного матеріалу. Загальновизнаним в експертному середовищі є те, що вже протягом тривалого часу *співробітництво між Угорщиною та Україною* продовжує слугувати прикладом цивілізованої та прагматичної міжнародної співпраці.

Зазначимо, що в Угорщині транскордонне співробітництво відбувається на різних рівнях: між *регіонами (NUTS2)*, між обласними органами самоврядування та їхніми *інститутами (NUTS3)*, між меншими місцевими самоврядними *одинацями (NUTS4)*, а також у рамках Карпатського єврорегіону та Інтеррегіо (так зване інституційне співробітництво), між громадськими організаціями. Для ефективнішого

розвитку транскордонного співробітництва в Угорщині запроваджено інститут Уповноваженого прем'єр-міністра, головним завданням якого є сприяння формуванню відповідної правової бази, координації дій з центральними органами державної влади і практична діяльність у прикордонному регіоні.

Зрозуміло, що відносини між Саболч-Сатмар-Березькою та Закарпатською областями найбільш інтенсивні. Наразі це єдиний приклад транскордонної співпраці прикордонних регіонів сусідніх країн, які мають *Концепцію спільного розвитку прикордонних територій*. Загальна мета концепції, що визначає як загальні засади стратегії розвитку українсько-угорського співробітництва взагалі, так і створення прикордонного регіону зокрема – *сприяння суспільному згуртуванню, підвищенню якості життя населення прикордонного регіону за умов максимального використання наявних можливостей транскордонного співробітництва*.

Висвітлення окремих питань **сучасного стану угорсько-українського співробітництва** важливе з огляду на те, що сьогодні Україна має 136 км кордону не просто з Угорщиною-державою, а з країною, яка входить до надпотужного економічного блоку – Європейського Союзу. Актуальність обговорення гострих питань двосторонніх відносин сучасності обумовлюється і пріоритетністю євроінтеграційного курсу України.

З метою координації діяльності у підготовці, здійсненні та реалізації програм і проектів розвитку територій регіонів обох держав, розширення господарських, торговельних та науково-культурних зв'язків, реалізації заходів щодо захисту навколишнього природного середовища, зайнятості населення з обох боків кордону 15 липня 2000 року підписано угоду про співробітництво між об'єднаннями органів самоврядування прикордонних регіонів: Берегівщини (Україна) та регіонального розвитку "Береггат" (Угорська Республіка).

Розвиток інституційної інфраструктури та розробка спільних проектів та програм

Комунікацією Європейської Комісії “Розбудова шляху для Нового інструменту сусідства” (оприлюднена у березні 2003 року) передбачалось створення протягом 2004 – 2006 рр. умов для **впровадження єдиного інструменту транскордонного співробітництва для розширеного ЄС та країн-сусідів, в т.ч. України.**

Програми сусідства – це унікальні можливості для прикордонних регіонів. Всі програми надають можливість залучити у розвиток регіону додаткові кошти у формі безповоротної технічної допомоги.

Розуміючи актуальність та проблематику цього питання, прикордонні регіони Угорщини та України (Саболч-Сатмар-Березька та Закарпатська області) працюють у сфері розробки неприбуткових проектів із залученням коштів міжнародних донорських організацій.

У розвитку міжрегіональних та міжнаціональних ділових стосунків як у прикордонних країнах, так і в інших державах важливу роль відіграють розвиткові інституції (агентства регіонального розвитку, центри транскордонного співробітництва та ін.), які безпосередньо займаються розробкою та виконанням регіональних програм та транскордонних проектів, враховуючи досвід і проблеми прикордонних регіонів.

Так, наприклад, у 2003 році Саболч-Сатмар-Березька обласна рада регіонального розвитку (Угорщина) та Закарпатська обласна рада (Україна) спільно започаткували проект “Міст для співпраці 2003” за підтримки фонду Європейського Союзу TACIS Mikro Project.

Стратегічним кроком для подальшого розвитку транскордонного співробітництва стало впровадження комплексу заходів з метою синхронізації дій органів регіональної влади та розвиткових інституцій по обидва боки кордону в рамках розробки спільних концептуальних та стратегічних документів, а також **впровадження “дзеркальних**

проектів”, використовуючи досвід прикордонних регіонів. На сьогоднішній день розроблені такі концептуальні документи:

- Концепція спільного розвитку прикордонних регіонів Угорщини та України;
- Стратегія розвитку прикордонних територій України, Угорщини, Польщі, Словаччини та Румунії “Карпати 2004-2011”.

Завдяки активній участі угорської делегації, яку очолював Ласло Газда – голова загальних зборів Саболич-Сатмар-Березької області, міжнародна конференція, що відбулась у 2003 році, стала домінантною подією для подальшого розвитку прикордонних територій. Карпатський протокол вперше об’єднав зусилля прикордонних регіонів п’яти країн – членів ЄС та України, яка не є членом Європейського Союзу, з метою спільного вирішення транскордонних проблем.

Звернення до досвіду Угорщини на шляху до ЄС дасть змогу Україні вносити необхідні корективи в роботу на цьому шляху. Про це свідчить досвід країн Вишеградської четвірки на шляху до ЄС, де Угорщина відіграла значну роль. Вивчення і врахування цього регіонального інструменту колективної співпраці на шляху до ЄС – важливий резерв для використання Україною. Тому аналіз здобутків і врахування недоліків на шляху до Європейської спільноти принесе лише користь.

Характерною особливістю двосторонніх відносин є комплекс спільних проблем, довкола вирішення яких **об’єднуються зусилля Угорщини і України**. Серед них:

- повсякденна двостороння співпраця з гармонізації міжнаціональних відносин з урахуванням того, що в Україні на Закарпатті компактно проживає **більше 150 тис. угорців**, а це понад 12 відсотків від загальної кількості населення області;

- збереження багатой спадщини етнографічних, історичних традицій, культурних пам’яток тощо;

– об'єднання зусиль у боротьбі з **паводками** в басейні ріки Тиса, довжина якої на Закарпатті становить 262 км, а також співпраця у сфері **екологічної безпеки**;

– вдосконалення транзитно-логістичної схеми доставки вантажів та вдосконалення прикордонно-трансграничної інфраструктури, підвищення ефективності роботи **5-го міжнародного автотранспортного коридору Київ – Лісабон**.

Саме тому для успішного спільного вирішення названих та інших проблем у 2003 р. була розроблена **Концепція спільного розвитку прикордонних територій Угорщини та України**. В цьому документі були сформульовані **5 стратегічних цілей** спільної роботи:

- Створення конкурентоспроможної економічної системи.
- Розвиток людських ресурсів та сфери послуг.
- Полегшення доступу до прикордонного регіону.
- Збереження природних та культурних цінностей, створення здорового та привабливого середовища.
- Успішне використання досвіду Угорщини на шляху до ЄС.

Для досягнення зазначених стратегічних цілей було визначено **чіткі пріоритети розвитку**:

Перший: Розвиток економіки, що передбачає:

- стимулювання **створення** спільних підприємств, спільних економічних проектів та систем співпраці;
- розвиток **інновацій** і сприяння їх поширенню;
- розвиток **туризму**, реалізація спільних програм його розвитку;
- реалізація **маркетингових акцій** на регіональному рівні з метою залучення капіталу.

Другий: Полегшення доступу до регіону, який передбачає:

- розвиток транспортної мережі, шляхів, які перетинають кордон;

- розвиток залізничних шляхів та послуг залізниць;
- розвиток інфраструктури пунктів перетину кордонів.

Третій: Охорона природи, навколишнього середовища, що передбачає:

- спільні зусилля зі збереження природи прикордонних регіонів (**охорона від паводків, утилізація сміття, очистка нечистот тощо**);
- збереження природних цінностей прикордонних територій, захист **природної екосистеми**.

Четвертий: Розвиток людських ресурсів. Він передбачає:

- реалізацію програм із співробітництва **в освіті та навчанні**;
- розвиток культурного, мистецького та спортивного співробітництва;
- підготовку кадрів з територіального та економічного розвитку, сприяння обміну практичним досвідом.

П'ятий: Інституційний розвиток, який передбачає:

- сприяння інституційному співробітництву;
- поліпшення обміну та поширення інформації, **створення спільної інформаційної мережі**.

Характерно, що основа взаємовідносин між сусідніми з Україною державами спирається також на досвід довгострокової співпраці в **рамках Карпатського єврорегіону**. Відомо, що співпраця в рамках названого об'єднання розпочалась понад 10 років тому. **Серед сильних аспектів діяльності цього об'єднання слід зазначити наступні:**

- відносно високий організаційний рівень діяльності – наявність статутних документів, **побудова структури керівних і робочих органів**;
- **налагодження достатньо інтенсивних зв'язків між органами влади і самоврядування регіонів, що є їх учасниками**;

- **визначення точок дотику** в прикордонному і транскордонному співробітництві, моніторинг проблем і пошук шляхів їхнього вирішення;
- **досвід у розв'язанні** деяких спільних проблем і у здійсненні спільних програм.

З огляду на наявний організаційний потенціал, наявні зв'язки, досвід у вирішенні деяких конкретних проблем, на сьогодні можливо розглядати *єврорегіони в якості основних універсальних інструментів прикордонного (транскордонного) співробітництва.*

При цьому доцільно було б дещо скоригувати мету діяльності Карпатського єврорегіону в цьому аспекті у двох основних напрямках:

- Продовження виконання зовнішньополітичних задач у контексті **європейського об'єднавчого процесу.**
- **Економізація цілей єврорегіону,** формулювання нових задач у зовнішньоекономічній сфері регіонального розвитку.

В той же час після останнього розширення ЄС перед Карпатським єврорегіоном постають нові завдання, а саме:

- підтримка і **поглиблення добросусідських відносин** між прикордонними територіальними одиницями;
- перетворення єврорегіонів в **інформаційно-методичні центри** прикордонного і транскордонного співробітництва, що сприяють пошуку партнерів, установленню зв'язків між ними;
- з огляду на наявність інформації і зв'язків використання **єврорегіонів як посередницьких структур у залученні інвестицій і донорського потенціалу в країну;**
- **використання лобістських можливостей єврорегіонів,** насамперед стосовно європейських структур.

Вважаємо, що геополітичні зміни, що відбулися і відбуваються сьогодні, є позитивним стимулом до розвитку і вдосконалення співробітництва в рамках Карпатського єврорегіону. Адже більш високий, ніж раніше, статус єврорегіону – вихід його на рівень системи відносин між

Україною і ЄС, обумовлює досить тривале подальше існування Карпатського єврорегіону.

Співпраця Угорщини з Україною після останнього розширення ЄС в умовах пріоритетності євроінтеграційного зовнішньополітичного курсу України дає змогу зупинитись на короткому аналізі окремих складових цього співробітництва.

Економічна складова співробітництва

Серед країн світу, які співпрацюють із закарпатськими підприємцями, за обсягами зовнішньоторговельного обороту вже в **2001 році Угорщина вийшла на перше місце.**

Частка Угорщини в обсязі зовнішньої торгівлі області в 2002 році становила **26,9 %: в обсязі експорту – 35,8 %, в обсязі імпорту – 16,9 %.**

За участі угорського капіталу в області **працює 115 суб'єктів господарювання, сума інвестицій яких складає 23,8 млн. дол. США, що становить 17,6% по відношенню до загальнообласних обсягів.**

Із загальної суми залучених угорських інвестицій найбільші обсяги спрямовані на **обробну промисловість – 8,8 млн. дол. США (37,1% від загального обсягу);** із неї: на харчову – 2,7 млн. дол. США.

Слід звернути увагу також на потужну структуру інвестування, для прикладу, в східну Угорщину (рисунки 1, 2).

Інвестиції у виробництво електроніки в межах промислових парків та вільних митних зон в 1994-2003 роках

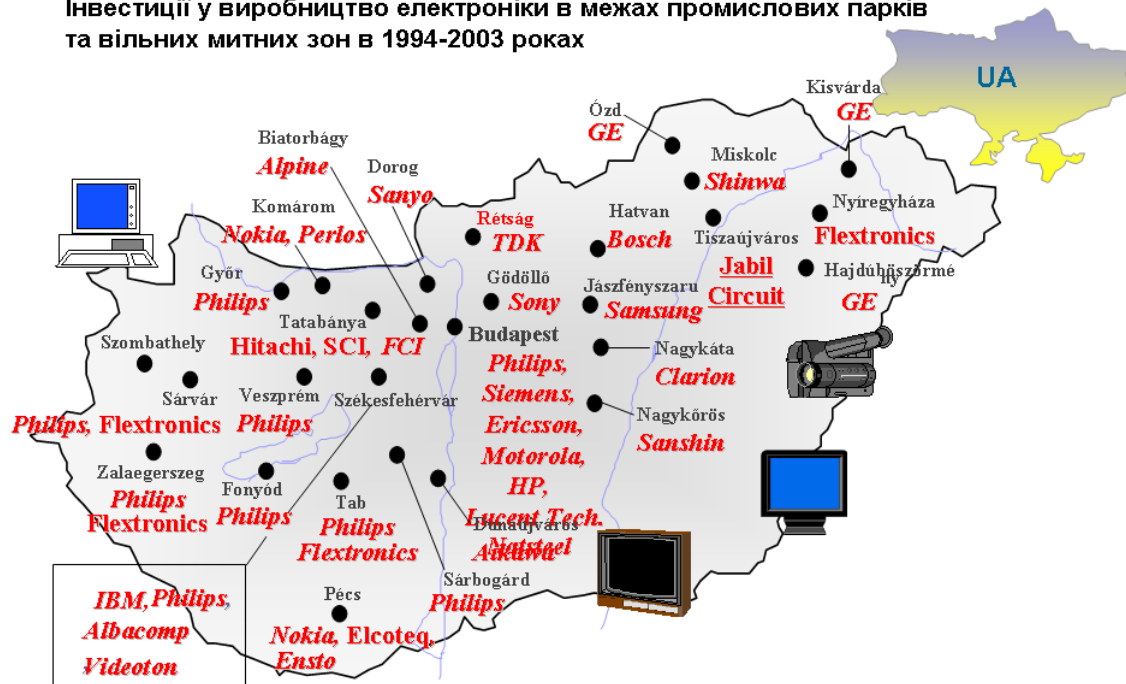

Рис. 1. Історія успіху в Центральній Європі. Угорщина

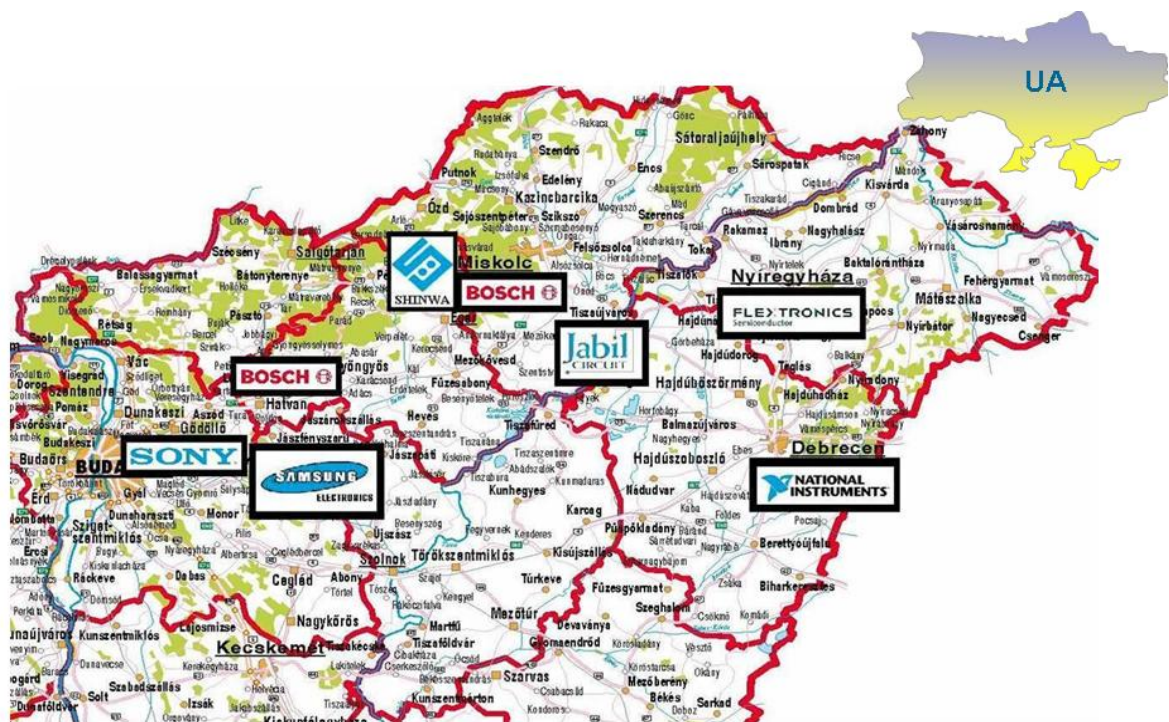

Рис. 2. Іноземні інвестиції у Східну Угорщину

Саме в цій частині країни функціонують інвестиційні підприємства таких компаній, як «Джейбіл», «Бош», «Самсунг», «Соні», «Флекстронікс». Як відомо, в Закарпатті на Ужгородщині, Мукачівщині сьогодні розбудовують свою діяльність і створюють робочі місця дочірні підприємства компаній «Джейбіл», «Флекстронікс», що дає змогу поліпшити корпоративні зв'язки, обмінюватись досвідом та готувати кваліфіковані кадри на базі підприємств в Угорщині.

Найбільші угорські інвестиції в Україні вкладені у спільні підприємства: СП «Мол Закарпаття» – 6,5 млн. дол. США, ДП “Систем Інвестмент Україна” – 4,0 млн. дол. США, Мукачівський завод “Точприлад” – 1,1 млн. дол. США, ТОВ “Берег Сольнок” – 0,4 млн. дол. США, ТОВ “Грін Рей” – 0,5 млн. дол. США, “Аква-Білд” – 0,35 млн. дол. США, ТОВ “Сільвер” – 0,3 млн. дол. США, ТОВ “Берегівський радіозавод” – 1,4 млн. дол. США, СП “Мультифуд” – 0,5 млн. дол. США, АПК “Виноградів” – 0,8 млн. дол. США та інші.

Співпраця у сфері протипаводкового захисту

Суттєві резерви поглиблення і розширення співпраці Угорщини і України задекларовані в низці програм, зокрема в програмі довгострокової дії на Закарпатті – Регіональній стратегії розвитку області до 2015 року.

В останні роки співробітництво активізувалось, розширилось, набуває конкретних форм. Здійснюється узгодження проектної документації на реконструкцію діючих і будівництво нових гідротехнічних споруд на ділянках спільного інтересу. Відбувається обмін оперативною та необхідною додатковою інформацією, особливо під час виникнення паводкової ситуації, а також досвідом з питань експлуатації меліоративних систем та інженерних об'єктів на прикордонних ділянках річки Тиси.

Основними напрямками співпраці є:

- співробітництво з питань водного господарства;

- співробітництво у створенні інформаційної системи протипаводкового захисту;
- участь у міжнародних науково-практичних конференціях, семінарах та в розробці проектів і документів щодо співпраці на прикордонних водах.

За останні роки фахівці обох сторін розробили “Українсько-угорський проект реконструкції Берегівської меліоративної системи”, “Спільний план регулювання русла р.Тиса”, “Спільний план локалізації паводків у Березькому басейні Угорщини і Берегівській меліоративній системі”, “Техніко-економічне обґрунтування розвитку Закарпатської інформаційно-вимірювальної системи”. В реалізації цих проектів існує взаємний інтерес щодо захисту територій, населених пунктів обох країн.

Співробітництво між водогосподарськими організаціями Закарпатської області України та прикордонними водогосподарськими підприємствами Угорської Республіки розвивається згідно з положеннями угоди між урядом України та урядом Угорської Республіки з питань водного господарства на прикордонних водах, укладеної у м. Будапешті в 1993 і 1997 роках.

Захист населених пунктів і виробничих об’єктів від затоплення паводковими водами, і в першу чергу на прикордонних ділянках України з Румунією, України з Угорщиною та України з Словаччиною, є найбільш гострою проблемою не тільки для Закарпатської області, але й прикордонних регіонів цих країн, окремі території яких розташовані в басейні р. Тиса, як одному із найбільш паводконебезпечних регіонів Європи.

Шляхи досягнення цієї мети різні, і вони забезпечуються в кожній країні по-своєму, виходячи з наявних організаційних, технічних та фінансових можливостей.

Створення протягом 2000-2003 рр. в області за участю угорської сторони автоматизованої інформаційно-вимірювальної системи АІВС-“Тиса” забезпечує:

- оперативне прогнозування паводків на річках басейну р.Тиса за допомогою спеціальних пристроїв математичного інформаційного і програмного забезпечення;
- підготовку достовірної прогнозованої інформації про параметри паводка і передачу її в автоматичному режимі відповідним службам оповіщення і протипаводковим підрозділам;
- видачу рекомендацій для прийняття управлінських рішень щодо безаварійного пропуску паводків.

Протипаводкова програма “Тиса” вартістю 1,5 млрд. грн. до 2015 року передбачає захист не тільки населених пунктів Закарпаття, а і значне зниження загрози для Угорщини.

Стосовно Закарпаття постійний і всеохоплюючий моніторинг водної ситуації доцільно було б здійснювати не тільки на водопостах р.Тиса та її притоках, але й запровадити його у створах водосховищ польдерів та ємностей по вивченню режиму дії поверхневих і підземних вод, екзогенних процесів (виникнення оповзнів, селів, ерозії ґрунтів), що відбуваються, не очікуючи їх будівництва. Це дало б можливість більш ефективно і раціонально використовувати кошти з врахуванням дії цих явищ природи при проектуванні водогосподарських споруд в області.

Крім реконструкції діючої системи водозахисних дамб, протягом наступних десяти років передбачається будівництво нових протяжністю 132 км. Ці дамби призначені для захисту від підтоплення населених пунктів і недостатньо захищених територій. До останніх належить, зокрема, прикордонна територія з Угорщиною на ділянці Бадалово-Саловка Берегівського і Ужгородського районів, на якій буде влаштовуватися земляна дамба заввишки в середньому 2 м, протяжністю 32 км.

Співпраця у сфері охорони довкілля

Щорічно на прикордонних створах р.Тиса, Вилоч-Тисабеч, Чоп-Загонь відбираються 24 проби води, із них 4 – спільні на

території України та на території Угорської Республіки з аналізами згідно з прийнятими методиками. Поряд з цим, для поліпшення міжнародного співробітництва у сфері екології, на наш погляд, необхідно:

- розглянути можливість розширення спільних програм моніторингу та систем прогнозу та оповіщення через встановлення стаціонарних станцій моніторингу якості поверхневих вод р.Тиса та гідрологічних вимірювань, забезпечення лабораторій необхідними сучасними приладами та обладнанням. Підготовка пропозицій до єдиних методик контролю та оцінки якості прикордонних вод;
- взяти участь у розробці та впровадженні в дію єдиної методики розрахунку збитків, завданих довкіллю у зв'язку з транскордонними забрудненнями прикордонних вод;
- налагодити систематичне проведення робочих зустрічей з проблем прикордонного співробітництва в частині збереження та охорони тваринного і рослинного світу, розвитку заповідної справи.

Розбудова пунктів пропуску на спільному кордоні

За пропозиціями Міністерства закордонних справ Угорської Республіки, викладених у Вербальній ноті від 6 листопада 2002 року № 19424/Adm/KUM/2002 щодо визначення прийнятності змін до Угоди між урядами Угорщини і України про пункти пропуску через державний кордон, Закарпатська облдержадміністрація вважає прийнятними запропоновані угорською стороною зміни до Угоди щодо надання відповідного статусу Пунктам пропуску:

- Лоня-Дзвінкове міжнародного пасажирського, за винятком автобусного руху – з режимом роботи з 8 до 16 за середньоевропейським часом;
- Барабаш-Косино міжнародного пасажирського, за винятком автобусного руху – з режимом роботи з 7 до 19 за середньоевропейським часом;

- Берегшурань-Лужанка міжнародного пасажирського з цілодобовим режимом роботи;
- Тісабеч-Вилок міжнародного пасажирського з цілодобовим режимом роботи.

Співпраця з питань розвитку 5-го міжнародного транспортного коридору

На цьому напрямі співробітництва насамперед необхідно:

- **остаточно визначити на державному рівні точку перетину ТЕПAM українсько-угорського кордону у межах області;**
- **розглянути можливість участі угорської сторони у реалізації проекту ремонту існуючого та будівництва нового тунелю на перегоні Бескид-Скотарське;**
- **визначитися щодо спільної експлуатації водного шляху р.Тиса в її судноплавній частині.**

З метою підвищення конкурентоспроможності продукції українських товаровиробників за рахунок здешевлення транспортної складової та залучення до транзиту через Україну та Угорщину вантажів, що прямують із третіх країн, в районі м. Чоп на 630 км річки Тиса вже давно пропонується здійснити будівництво річкового порту потужністю до 1 млн. тонн вантажів на рік.

Співробітництво у сфері освіти і науки

В області працюють 64 дитсадки з угорською мовою, 130 загальноосвітніх навчальних закладів, одна угорська гімназія, 2 ліцеї з угорською мовою навчання та 4 ліцеї приватної форми власності, в яких навчально-виховний процес здійснюється угорською мовою.

За рахунок варіативної складової вивчення мов національних меншин угорську мову вивчають 1268 учнів.

У населених пунктах, в яких компактно проживають національні меншини і відсутні навчальні заклади з відповідними мовами, учні мають можливість вивчати мову свого народу факультативно.

Педагогічні кадри для навчальних закладів, в яких навчання ведеться мовами національних меншин, готує кафедра угорської філології Ужгородського національного університету.

Для координації роботи угорськомовних освітніх установ та оперативного і якісного методичного забезпечення педагогічних кадрів у м. Берегові у 1992 році відкрито філіал обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Для вчителів названих шкіл курси тут проводяться рідною мовою.

Характерною ознакою турботи про якнайповніше задоволення потреб національних меншин Закарпаття стало відкриття нової угорськомовної школи в селі Чомонин на Мукачівщині тодішнім Президентом України В.Ющенком і Прем'єр-міністром Угорщини Ф.Дюрчанем в січні 2007 року.

І останнє, на що слід звернути увагу, – це угорсько-українська співпраця з виконання Угоди про спрощення візового режиму між нашими країнами в рамках спільних угод України та Євросоюзу.

Сподіваємось, що підвищення безпеки зовнішнього кордону ЄС та України не стане перешкодою для добросусідських відносин. Запровадження системи місцевого прикордонного руху дозволить нашим громадянам без проблем здійснювати взаємовідвідування, а підприємцям – спростити і прискорити експортно-імпортні операції.

Особливістю наших прикордонних стосунків є те, що аналогів їм немає в інших країнах Євросоюзу. Адже в зону дії Угоди про малий прикордонний рух включено 384 українських та 244 угорських населених пунктів, а можливість вільного пересування матимуть 750 тис. закарпатських жителів прикордонних територій.

Системний аналіз відмінностей угод Угорщини з Україною про малий прикордонний рух*

За Угодою від 28 травня 1993 року

Перебування – 10 днів

В'їзд на територію Угорської Республіки громадян Закарпатської області та в'їзд на територію України громадян Саболч-Сатмар-Берег і Гайду-Бігар областей Угорської Республіки, які постійно там проживають.

Пункти спрощеного пропуску:

1. Дзвінкове-Лонья
2. Косино-Барабаш
3. Лужанка-Берегшурань
4. Виллок-Тісабеч

За Угодою від 19 вересня 2007 року

Перебування – 90 днів

В'їзд на територію Угорської Республіки громадян України, які проживають принаймні *три роки* в прикордонній зоні Закарпатської області (384 населені пункти) і в'їзд на територію України громадян Саболч-Сатмар-Берег і Гайду-Бігар та частини Боршод-Абауй-Земплін областей Угорської Республіки (244 населені пункти).

Прикордонні жителі можуть перетинати кордон через прикордонні пункти пропуску, відкриті для *міжнародного* пасажирського сполучення, а також через пункти пропуску, відкриті для *місцевого* прикордонного руху:

1. Чоп-Загонь

* Цит. за виданням: Карпатський регіон та його роль у забезпеченні безпеки і співробітництва в Європі: Матеріали міжнародної конференції / Гол.ред. С.І.Мітряєва. — Ужгород: Ліра, 2008. — С.89-90.

2. Саловка-Еперешке
3. Дзвінкове-Лонья
4. Косино-Барабаш
5. Лужанка-Берегшурань
6. Виллок-Тісабеч

А також створення нових пунктів пропуску: Велика Паладь-Мала Паладь; Соломоново-Дьеречке.

Документи на право перетинання державного кордону у спрощеному порядку видаються компетентними органами Сторін (паспортний відділ).

Органи, уповноважені приймати заяви про оформлення дозволів на спрощений перетин кордону: Генеральне консульство України в Ніредьгазі; Генеральне консульство Угорської Республіки у м. Ужгород; Консульство Угорської Республіки у м. Берегово.

За словами Генерального консула Угорської Республіки, в м.Ужгород п. Вілмоша Сікловарі, певним позитивом можна вважати те, що «Євросоюз з ініціативи Угорщини вивчив можливості прикордонного співробітництва, схвалив цей досвід, і тепер малий прикордонний рух потрапив до досягнень Європейської унії»[Урядовий кур'єр, 5 квітня 2008 р. – С.6].

Наступним позитивом угорсько-українського співробітництва в умовах функціонування Шенгенського простору є спільне вирішення проблем на угорсько-українському кордоні. Підтвердженням цього є коментар керівника прес-служби МЗС України Сергія Саєнко: «У МЗС зазначили, що відповідно до п. 5 ст. 1 Угоди між Кабінетом Міністрів України та урядом Угорської Республіки про правила місцевого прикордонного руху (від 18.09.2007 року) жителі прикордонних областей

України мають право на багаторазовий в'їзд та безперервне перебування протягом трьох місяців (90 днів упродовж 180 днів) у прикордонній зоні сусідньої Угорщини.

Зокрема це стосується жителів прикордонних областей, які перетинають кордон на підставі дозволу з соціальних, культурних чи сімейних причин або обґрунтованих економічних причин, які не вважаються прибутковою діяльністю відповідно до національного законодавства.

З метою уникнення напруженої ситуації в пунктах пропуску через невдоволення українських громадян фактом їх недопущення на територію Угорщини прикордонними службами суміжної держави, за дорученням міністра закордонних справ Петра Порошенка консул України в м. Ніредьхаза та представник МЗС України в Ужгороді з 2 по 4 лютого 2010 року перебували на місцях подій для зустрічі з українською громадою. Проведена необхідна роз'яснювальна робота щодо особливостей застосування угоди про правила місцевого прикордонного руху, умов перетину кордону та проходження прикордонного контролю власниками дозволів на спрощений перетин кордону.

Сьогодні ситуація на пунктах пропуску України з Угорщиною потребує подальшої нормалізації. У той же час за результатами роз'яснювальної роботи з українськими громадянами, а також консультацій з компетентними органами Угорської Республіки, які тривають, найбільш проблемні питання були в значній мірі врегульовані. «МЗС України виходить з того, що громадяни України будуть дотримуватися положень двосторонньої угоди », – йдеться в коментарі керівника прес-служби МЗС [1].

Приємно відзначити також, що європейський простір став порталом проєвропейського громадянського суспільства України. Сьогодні найбільш чітко організовано функціонування малого прикордонного руху в Україні з Угорщиною. Кількість учасників руху, що перетинають українсько-угорський кордон є найбільшою, якщо порівнювати з іншими сусідніми країнами. Згідно з статистичними даними угорської прикордонної поліції,

за останні півроку учасниками малого прикордонного руху на ділянці українсько-угорського кордону стали понад 1 млн. 100 тис. осіб [2].

Ще одним підтвердженням оптимістичного прогнозу успішної співпраці Угорщини з Україною є спільна домовленість про відкриття на своєму кордоні ще двох пропускних пунктів та перспективи вирішення питання безкоштовних довгострокових національних віз, про що заявив міністр закордонних справ України наприкінці 2009 року.

"Ми щойно підписали план консультацій між нашими країнами в 2010-2011 рр. , де на 2010 р. передбачається спільна позиція, яка дозволить укласти Україні угоду про асоціацію в 2010 р., забезпечити дорожню карту щодо безвізового діалогу в Шенгенській зоні вже в 2010р. і укладання поглибленої і всеохоплюючої угоди про зону вільної торгівлі між нашою країною і ЄС", - зазначав П.Порошенко. В свою чергу міністр закордонних справ Угорщини Петер Балаш наголосив, що його країна і надалі прагне поглиблювати діалог з цих питань. "Той регіон, де ми межуємо, є стратегічно надзвичайно важливим, в цьому регіоні фактично межує між собою 5 країн. Співпраця в цьому регіоні матиме дуже велику започаткувальну силу", - повідомив міністр [3].

Список використаних джерел

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.mukachevo.net/ua/news/view/24223-україна-й-угорщина-вирішили-проблеми-на-кордоні>
2. Експерт: найкращий малий прикордонний рух в Україні з Угорщиною: Європейський простір – портал проєвропейського громадянського суспільства України. – Режим доступу:
<http://eu.prostir.ua/news/238618.html>
3. Україна і Угорщина відкриють на своєму кордоні 2 пропускні пункти. Європейський простір – портал проєвропейського

громадянського суспільства України. – Режим доступу:
<http://eu.prostir.ua/news/238505.html>

T. Вициан. Венгерско-украинское сотрудничество и его место в современном геополитическом пространстве.

Автор рассматривает составляющие венгерско-украинского сотрудничества в разных сферах, акцентирует внимание на особенностях взаимоотношений соседних государств в условиях функционирования евросоюзовско-украинской границы и Шенгенского пространства.

Ключевые слова: Программа соседства, венгерско-украинские взаимоотношения, геополитическое пространство, трансграничное сотрудничество.

T. Vician. Ukrainian-hungarian cooperation and its place in modern geopolitical space.

The author examines the components of the Hungarian-Ukrainian cooperation in various fields, focuses on the features of the relationship of neighboring states in the functioning EU-Ukrainian border and the Schengen area.

Keywords: Neighborhood Program, Hungarian-Ukrainian relations, geopolitical space, cross-border cooperation.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ ЗБІРНИКА

1. **АРТЬОМОВ ІВАН ВОЛОДИМИРОВИЧ** – кандидат історичних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту євроінтеграційних досліджень Закарпатського державного університету
2. **БАРАНОВСЬКИЙ ФЕЛІКС ВОЛОДИМИРОВИЧ** – доктор політичних наук, професор кафедри політології Східноукраїнського національного університету імені В. Даля
3. **БЕВЗЮК ЄВГЕН ВОЛОДИМИРОВИЧ** – кандидат історичних наук, професор, декан факультету міжнародного бізнесу та міжнародної економіки Закарпатського державного університету
4. **БЕЗЕГА ТЕТЯНА МИХАЙЛІВНА** – кандидат історичних наук, науковий співробітник НДІ україністики ім. М.Мольнара Ужгородського національного університету
5. **ВАЩУК ОКСАНА МИКОЛАЇВНА** – кандидат юридичних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту інформаційних технологій Закарпатського державного університету
6. **ВАЩУК ФЕДІР ГРИГОРОВИЧ** – доктор технічних наук, професор, ректор Закарпатського державного університету
7. **ВІЦІАН ТОМАШ** – консул Генерального консульства Угорської Республіки в м. Ужгород

8. **ГОБЛИК ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ** – кандидат філософських наук, заступник голови Закарпатської обласної державної адміністрації
9. **ГУПАЛО АРКАДІЙ ПЕТРОВИЧ** – радник посольства України в Угорській Республіці
10. **КУШНІР ТАМІЛА БОРИСІВНА** – кандидат економічних наук, доцент Харківського державного університету харчування та торгівлі
11. **МІКУЛА НАДІЯ АНАТОЛІЇВНА** – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу Інституту регіональних досліджень НАН України
12. **НАВРОЦЬКИЙ В'ЯЧЕСЛАВ ОЛЕКСАНДРОВИЧ** – кандидат юридичних наук, професор Львівського державного університету внутрішніх справ
13. **ОЛЕКСИК ХОМА МИХАЙЛОВИЧ** – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Закарпатського державного університету, заслужений працівник освіти України
14. **ПОЛЮЖИН МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ** – доктор філологічних наук, професор, проректор з науково-методичної роботи Закарпатського державного університету
15. **ПОПОВИЧ ВОЛОДИМИР МИХАЙЛОВИЧ** – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінології та кримінально-правових дисциплін Закарпатського державного Університету, заслужений юрист України

16.РУДЕНКО ОЛЬГА МСТИСЛАВІВНА – кандидат наук з державного управління, доцент, докторант Національної академії державного управління при Президентові України

17.ФЕДАКА СЕРГІЙ ДМИТРОВИЧ – доктор історичних наук, професор Ужгородського національного університету, член Національної спілки письменників України.

Наукове видання

ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ:

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Збірник наукових праць

Вип.2

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен та інших даних несуть автори.

Відповідальний редактор: І.В.Артёмов

Комп'ютерний набір: Л.В. Кампов, Д.Й. Білак

Верстка: О.В.Клименко

Коректура: Л.І.Середа, Т.М. Алексеєва

Дизайн обкладинки: О.В.Клименко

Підписано до друку _____ 2010 р.

Формат _____ Ум.друк.арк. _____.

Тираж ____ пр. Замов. № _____

Адреса редакції:

Україна, Ужгород, вул. Заньковецької, 89А,

тел.: (03122)66-20-51, тел./факс: (0312)61-25-35

Закарпатський державний університет

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготівників і

розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК №3340 від 16.12.2008 р.

Друк: ТОВ Інформаційно-видавниче агентство «ІВА»,

Свідоцтво про реєстрацію ДК № 380 від 26.03.2001.

88006, м.Ужгород, вул. Капушанська, 82а, тел.: (0312) 63-01-99

Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць.
Вип.2. – Ужгород: Закарпатський державний університет, 2010. – __с.

ISSN 2078-1431

У збірнику наукових праць, заснованому Закарпатським державним університетом як періодичне друковане видання, вміщуються основні результати дисертаційних робіт, наукових досліджень здобувачів, аспірантів, науковців-аналітиків з проблем ефективності реалізації геостратегії держави, місця і ролі України в сучасному геополітичному просторі.

УДК — 327 (477)
ББК 66.011.3 (4 Укр)
Г 36